Danske Studier 2015

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Anmeldelser

Birgitte Possing: Ind i biografien. Gyldendal, København 2015. 302 sider, 299,95 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 021 7118 1.

Birgitte Possing, hvis fag er historie og antropologi, disputerede i 1992 på en biografi om Natalie Zahle, og i 2007 udsendte hun *Uden omsvøb. Portræt af Bodil Koch*. Bogen om Bodil Koch er menneskeligt indtrængende, politisk oplysende, varieret skrevet og desuden meget smukt udstyret. Det var oplagt, at Possing, som også har publiceret teoretiske artikler om biografi og gennem dem vundet sig et navn internationalt, skulle udarbejde en bog om det at biografere. Under titlen *Ind i biografien* har hun, med stærk betoning af biograferingens store vanskelighed, udsendt en sådan bog. Dennes form og indhold, grænser og bæredygtighed skal bedømmes i det følgende.

Under overskriften »A Cheap Edition of a Great Man« anmeldte Oscar Wilde i 1887 en triviel biografi over maleren og poeten Rossetti. Wilde begynder med disse ord:

> Formerly we used to canonise our great men; nowadays we vulgarise them. The vulgarisation of Rossetti has been going on for some time past with really remarkable success [diverse platte mindeskrifter anføres som bevis].

Den biograferede var stor, alt for stor for den biograferende. Den pointe har Birgitte Possing imidlertid misforstået (og desuden fejlciteret). I den hensigt at opstille en vis teori for den såkaldte »skurkografi«, helgenbiografiens modpol, skriver hun:

> For over 100 år siden sagde den kontroversielle irske forfatter Oscar Wilde: »Formerly, we used to canonize our heroes. Today, we vulgarize them.« Det gælder stadig.

Da Wildes ord ikke vedrører Possings emne: onde skurke, men derimod høje åndspersoner, er det umuligt at sige, om Possing har ret i, at Wildes karakteristik »stadig gælder«. For det er noget ganske andet, han karakteriserer. Sagt på anden vis: Den stakkels mand, Wilde anmelder, havde skam til hensigt at hædre Rossetti,

men kom, som barn af en ifølge Wilde dum og billig tidsalder, til at vulgarisere ham. Men Possing tror, at Wilde bruger ordet om den bevidste nedgøring, om fremstillingen af den biograferede som skurk. Og bogen igennem anvender hun, med eller uden henvisning til Wilde, dette 180 grader misforståede 'vulgarisere' (s. 91, 95, 211; s. 220 korrigeres Wilde, vel at mærke den misforståede Wilde).

Her tales og tænkes altså henkastet. For det andet fejlciteres der. For det tredje skrives her flovser: »For over 100 år siden sagde den kontroversielle irske forfatter Oscar Wilde«. Disse fade præsentationer træffes overalt i *Ind i biografien*, hvis sprog i det hele taget er gråt og monotont, hvis udsagn jævnligt går i sort (se fx den første lange periode på s. 211), og hvis syntaks gerne slår sludder (se fx værkets anden linje: »Biografiernes historie er så lang som verdens ældste erhverv«). Her er en possingsk tribut til den anskuelige skrivekunst (s. 90):

> Arketyperne giver nogle redskaber til at forstå den konkrete biografi, som forfatteren er ved at udarbejde, og læseren sidder med i hånden.

Overordentlig mange steder i *Ind i biografien* henviser Possing til sine egne biografier, *Zahle* og *Koch*, som mønstre. Og polemikken om hendes *Zahle* tilkender hun paradigmatisk status, s. 23 med denne særegne formulering: »Debatten om Zahle-biografien blev et ikon«.

Apropos præsentationerne, hvad mener man da om dette stykke kritisk medaljonkunst: »Boccaccio, der er kendt for sit store værk *Decameron*«. Eller dette: »den verdenskendte komponist Carl Nielsen«. Eller dette aldeles meningsløse: »Henry James' litterære betydning kan ikke underkendes«. Eller dette: »matematikeren, filosoffen og den sociale kritiker Bertrand Russell« – her endda med en anglicisme: 'social critic' på engelsk, 'samfundskritiker' på dansk, »social kritiker« på Danglish.

Hvad jeg lige før kaldte flovser, vil andre bedømme anderledes; det kan jo ses som venlig formidling. Men venligt og imødekommende formidles der ikke i en passage som den om et øjeblik anførte, der synes at henvende sig til de få, der ved, at *prósopon* på græsk kan betyde 'person' (s. 108). Som forklaring på en af de 8 såkaldte »arketyper« – de 8 grundtyper for biografier, som Possing opstiller – skriver hun:

> *Prosopografien*. Også den kollektive biografi, af nogle kaldet prosopografien, er en arketype for sig. Som navnet antyder, omfatter den biografier af flere personer af samme slags eller tilhørende samme sociale kategori.

»Som navnet antyder«… Ja, navnet betyder 'personskildring'. Men det kollektive ligger ikke i navnet; det er en betydning, som historikerne har vedtaget at tildele

termen prosopografi. Så både sagligt og som formidling er Possings præsentation af denne ottende arketype mindre heldig.

I 1971 udsendte den britisk-amerikanske socialhistoriker Lawrence Stone artiklen (afhandlingen) »Prosopography«, lige udmærket ved tankens rigdom og ved stilens noblesse. Om dette skrifts forfatter læser vi hos Possing, at han

> gjorde begrebet prosopografi til et redskab for humanistiske forskere. I artiklen forudså Stone, at prosopografien fik stor betydning for socialhistorikere fremover; det fik han ikke ret i.

Nej, Stones afhandling gjorde ikke prosopografien til et redskab for humanistiske forskere; det havde den allerede været i mere end halvtreds år. Og han beskriver den ikke som noget kommende, men registrerer tværtimod, at den nu er blevet voksen; den prosopografiske fremgangsmåde har fejret triumfer i alt fald siden 1920'erne, viser han. Possing anfører prosopografi som biografiens 8. arketype; men Stone, som hun trækker på, betragter slet ikke prosopografi som biografi, men som historie. Prosopografi, det er for eksempel, når man studerer den amerikanske forfatning ved at gå bag om de flotte, berømte ord og med lup analyserer de økonomiske og klassemæssige interesser, som antages »i grunden« at have drevet *the Founding Fathers*. Det biografiske er et middel, *an explanatory tool*; og der fokuseres stærkt, ofte med en dosis kynisme, på de historiske aktørers egeninteresse, blotlagt gennem studiet af deres mere udvendige, kvantificerbare livsforhold.

Birgitte Possing henviser (s. 199) blandt sine inspiratorer også til disse to: Leon Edel og Nigel Hamilton. Edel, som allerede debuterede i 1950'erne, er uomgængelig, og hans værker har længe været brugt af danske biografiforskere. Nigel Hamiltons *Biography: A Brief History* (2007) vender vi tilbage til.

Possings bog er opdelt i tre afdelinger: I Hvad er biografi? II Seks forskellige biografier. III Positioner og principper, kritik og etik. Afdeling I slutter med afsnittet »Biografiernes arketyper«, som så skal danne grundlag for den vurdering af seks forskellige biografier, der fylder afdeling II (jf. s. 111). Afsnittet om arketyperne må altså betragtes som bærende. De otte arketyper, der opstilles, er: Spejlbiografien, Hagiografien, Personlighedsportrættet, Den fortolkende biografi, Prismebiografien, Liv-værk-tid-biografien, Den polyfone biografi, Prosopografien.

Possing erklærer om det, som rummes i hendes bog (s. 10, jf. s. 190): »Det har ikke tidligere været afdækket i Danmark«.

Om en række biografianmeldere – vi taler om sådanne mandlige klodrianer og kluddermikler som Hans Hertel, Steffen Heiberg, Jens Kistrup og Poul Behrendt – hører vi (s. 129): »Ingen vidste, hvad de diskuterede«. Meningen er: Ingen af disse kritikere. – Om arketyperne som »symboler og analytiske kategorier« erklærer

forfatteren, at nok er de uhåndgribelige (s. 110): »Men arketyperne er nyttige at forstå og gode at bruge«. I alt fald ikke som Possing fremlægger dem. Ikke kun i 8. arketype hersker der konfusion (som sagt); men hele »systemet« er vagt:

Hvad betyder overhovedet begrebet 'arketype'? Hvordan kan en arketype være ny? Som nye arketyper lanceres ikke færre end de fem sidste: Lytton Stracheys »fortolkende biografi« anno 1918 plus de fire, som den »affødte« (s. 103). Men i optakten til afsnittet fik arketyper tillagt »en forestilling om noget symbolsk evigt gyldigt«, og det blev sagt om dem, at de »går igen gennem mere end to tusinde års historie«. Ergo: Historikeren taler uklart om sit emnes historie. Og hvilken mening giver det at lade »den fortolkende biografi« være én ud af otte, når man bogen igennem definerer al biografi som »fortælling om og fortolkning af et liv«? Hvorfor præsenteres de 8 typer (undskyld: arketyper) i netop denne rækkefølge? Hvad er, med andre ord, den logiske relation dem imellem? En passus som denne er typisk, i såvel tankekraft som sprogbehandling (s. 90):

> Men hver generation har sin måde at forstå feltet på, og i dag er det både nyt og nyttigt at forstå biografiernes arketyper og gennem dem få et overblik over det enorme felt, som genren udgør i dag.

Eller denne (s. 103; mine udhævninger):

> Den fortolkende arketype affødte flere arketyper, som man *på en måde* blot kunne kategorisere under den overordnede arketype. *På den anden side* kan de også udskilles for sig selv, fordi de gennem det tyvende århundrede *næsten* blev matrixer for forståelse af særlige typer af biografier med *nogle symboler*, der er let genkendelige.

Sikke et analyseredskab! Mangler man et sådant, kan der henvises til den stringente, nysgerrige, beskedne (men ikke velskrevne) *Livet fortalt – litteraturhistoriske og faghistoriske biografier i 1990'erne* af Anne Birgitte Richard og Bernard Eric Jensen (1999). Her tages i øvrigt både Johnny Kondrups og Keld Zeruneiths forskning i den litterære biografi alvorligt. I Possings bog frister litteraturen og det litterære derimod en randeksistens. Det samme gør, som vi har set og skal se, den filosofiske og psykologiske dimension i biografierne.

Den, der vil ind i biografien, kan også læse Søren Mørchs vægtige efterskrift »En slags varedeklaration« til *25 statsministre* (3. udg. 2004). Efterskriften er sval, men *25 statsministre* er hed, en bog lige så lokkende *waspish* som det værk om 12 præsidenter: *American Caesars* (2010), som førnævnte Nigel Hamilton designede over Svetóns kejserbiografier.

Livet fortalt lige netop nævnes af Birgitte Possing; Søren Mørch derimod ikke. Derved deler Mørch skæbne med Ludvig Holberg, en anden kendt biografiskriver.

Lad mig sige lidt mere om det filosofiske og psykologiske. Ønsker man et humant modspil til den possingske opsplitning af biografierne i spejlende, portrætterende, fortolkende etc., kan man lytte til Plutark (46-120), som har lært – eller i alt fald prøvet at lære – Europa at skrive biografier. I fortalen til »Æmilius Paulus og Timoleon« afslører Plutark (som jeg her oversætter), at han oprindelig skrev biografier for andres skyld; »men efterhånden gør jeg det mere og mere for min egen skyld også«,

> idet jeg bruger biografiens beretning som et spejl og efter evne stræber efter at forskønne og afstemme mit liv efter de biograferedes fortrin. Denne proces har faktisk en slående lighed med et bofællesskab og samliv: Efter tur hilser jeg hver enkelt af de biograferede velkommen som min gæst og tager ham i øjesyn for at se, »hvor stor han var og hvordan«, og ud af hans handlinger vælger jeg, hvad der er smukkest og bedst til at gøre mig klog på mig selv. Findes der mon en glæde, der er større og mere effektiv til at korrigere ens karakter?

Kritik og korrektion, javel; men uden beundring, skønhed og glæde går det ikke fremad (som han siger). – Talemåder og håndbogsskabeloner blokerer vejen til Plutark, også hos Possing. Fra første til sidste afdeling af hendes bog gentages denne kliché: »fra den etisk-humanistiske biografi i antikken til den empirisk-afslørende biografi i dag«. Altså: opbyggelig versus afslørende, moral versus psykologi. Man kunne også læse manden selv! Det gør Possings forbillede Nigel Hamilton, som i sin ovenfor nævnte *Biography* fremstiller biografiens forskellige storhedstider – antikken, renæssancen, oplysningstiden osv. – med substans. Her er stimulerende biografihistorie. Desuden undersøger Hamilton det, han kalder biografiens *cross-media expansion*. For hvis man definerer biografi som »real-life depiction«, er det indlysende, at den her i optakten til det 3. årtusinde også foregår i andre medier end bogens; og det (selv)biograferende maleri kender vi fra alle tider. Hamilton inddrager naturligvis selvbiografien, som Possing lukker ude med et magtsprog (se nedenfor).

Sin parallelbiografi om Alexander den Store og Julius Cæsar begynder Plutark med at bede om læserens forståelse for, at han i disse tos tilfælde ikke kan finde plads til alle deres mange berømte bedrifter. Og selv om han kunne, så ville han slet ikke. Det er nemlig ikke det, en biografi, et levned, et liv – på græsk: *bios* – går ud på. Biografiens formål og biografistens fremgangsmåde forklares således:

> Det er ikke historie, jeg skriver, men biografier; og det er ikke i de mest spektakulære handlinger, et menneskes fortrin eller fejl fuldtud lægges for dagen. En kort og knap ting – et ord, en spøgefuldhed – afslører ofte karakter bedre end kampe med titusinder af faldne, enorme slagordener og belejringer af store stæder. Så ligesom en maler baserer portrætligheden på ansigtet og dragene omkring øjnene, hvor karakteren åbenbarer sig, og kun gør meget lidt ud af resten af kroppen, må jeg have lov til fortrinsvis at føle mig ind i sjælens symptomer for så ved hjælp af disse symptomer at udforme hver enkelts biografi. Drabeligheder og feltslag overlader jeg til andre.

En biografi er et karakterportræt, udarbejdet af en psykologisk detektiv med speciale i »afsløring«, med Plutarks ord. Biografisten skal have sans for det *egentlig* store, han skal, med Holbergs ord, have »Skiønsomhed«. I biografien råder en anden proportionssans end i historieværket, ja, en modsat. Sådan lyder loven for dens kunst. I denne ånd skrev Holberg biografier.

At der fremdeles er livskraft i Plutarks metode med dobbeltbiografier, parallelle liv, ses i den af Hans Kirchhoff redigerede *Sådan valgte de. Syv dobbeltportrætter fra besættelsens tid* (2008). Redaktøren har selv skrevet om Erik Scavenius og Werner Best og desuden, i sin indledning, en mønstergyldig side om Plutarks værk.

Vel betoner Possing da Plutarks betydning; men intet viser, at hun har haft hans biografier i hånden. Bogen udstyrer denne græker med romerske navne og kalder ham »Gaius Svetonius Plutarch« (de to gale navne er overført fra hans kollega, kejserbiografen Svetón), og Possing erklærer minsandten, at han ikke er oversat til dansk (det er han blevet gennem århundreder), og at vi »ikke kender kilderne«, så vi kan tjekke Plutarks historiske gehalt.

Om de græske historikere tales der på s. 83. Possing nævner »den græske historiker Thukydid (omkring 460-400 f. Kr.)« og »den lidt yngre historieskriver Herodot fra Halikarnassos (ca. 484-425 f. Kr.)«, om hvem vi tillige hører, at han kaldes Historieskrivningens Fader (og at han, hvad angår nøgtern fordomsfrihed, er Possings forgænger, s. 222 f.). Men er det nu ikke sært, at faderen er den yngste af de to? Det er han heller ikke. Men måske har Possing overset, at når vi befinder os før Kristus, ligger 484 forud for 460.

Af sjusk rummer *Ind i biografien* for meget. Niels Kaj Jerne levede, læser vi, 1991-94 – et »kort løb«, med salmistens ord. For Carlyle var den afgørende drivkraft »menneskets tilbedelse af helte [»that the man worships Heroes«]« – men med det af Possing interpolerede 'the' betyder det, at 'manden' gør det. Carlyles værk citeres for resten med to fejl i titlen. Hvad betyder det monstro, når der tales

om »konfessionelle personligheder« (s. 72)? Eller når det siges, at Einar Gerhardsen »var Norges længst siddende statsminister i tyve år«? Side 253 tales der om ærindet »med den tiltænkte biografi« – meningen er 'påtænkte'. Side 96 tales der om »enøjet og entydigt tendentiel« dokumentation – meningen er 'tendentiøs'. Og så fremdeles.

Under arbejdet med *Ind i biografien* blev Possing assisteret af mange, heriblandt Gyldendals direktør Johannes Riis, og subventioneret fra høje steder blev hun også. Herom i hendes afsnit »Tak«.

Midt i nogle udviklinger om subjekt og objekt, ven og fjende, som kun én kan tænkes at tillægge nyhedens interesse, og som derfor kan forekomme en smule langstrakte, sker der pludselig noget på side 218. Dr. Johnson siger dér om biografiskriverens forhold til den biograferede, at han *wishes either to exalt or to aggravate his infamy*, altså: han ønsker enten at ophøje eller at forværre hans vanære. »Ophøje hans vanære« – en fantastisk idé. Man slår stedet op. Desværre: Den ene doktor har fejlciteret den anden. Ordene *his praise* er faldet ud efter *exalt*.

Det må i det hele taget frarådes at forlade sig på Possings citationer, af hvilke der er mange. Lytton Strachey, hvis værk Possing jo sætter så højt, udtalte om sine victorianere, at de besad en charme, som »vore tipoldebørn« – altså en fjern, fjern fremtid – ville opdage. Possing »oversætter« ham; men det, han skrev, var, at victorianerne havde »a baroque charm about them which will be discovered by our great-great-grandchildren.« Possing: »[…] som vores børnebørn vil opdage igen«. Ved dels at stryge »great-great«, dels at interpolere »igen« har hun virkelig tømt Stracheys dictum for mening.

Til afslutning vil jeg sige lidt om eksklusion og konstruktion i Possings bog. Forfatteren Sue Monk Kidd skriver et sted i romanen *The Invention of Wings* (2014):

> History is not just facts and events. History is also a pain in the heart and we repeat history until we are able to make another's pain in the heart our own.

Af disse ord bringer Possing i sin bogs finale en oversættelse (vist nok forkert, men jeg er ikke helt sikker på, hvad ordene vil sige), med en oplysning om, at Kidd har udtalt dem i et interview om sin bog. Ordene står nu i bogen selv. Men kunne vi ikke få at høre, hvordan Possing forstår dem – forstår dét i dem, som ikke er selvindlysende? Nej, det kan vi ikke, for Possing lader sig ikke standse, hvad der paradoksalt nok betyder, at hendes bog står stille. Fremdrift savnes, eftertankens og interpretationens opdrift. Vi beværtes med selvfølgeligheder om »etisk pligt« og »etisk ansvar«. Og hvad Possing s. 243 udtaler om »[s]it eget hovedstandpunkt«, får ingen op af stolen.

Da Bodil Kochs datter i Possings *Uden omsvøb* havde læst en fremstilling af sine forældres ulige ægteskab, der bl.a. bygger på udsagn fra Anna Sophie Seidelin, kontaktede hun Possing med den indvending, at A.S. Seidelin sandelig ikke var noget sandhedsvidne. Men den kritik afviste Possing nemt, læser vi nu. Hun sagde (hvis det må være mig tilladt at lægge hende noget af hendes eget oftere formulerede tankegods i munden): Her er ikke noget at komme efter. Min biografi af din mor er polyfon, at du ved det. Du har nok ikke læst din Bourdieu og hørt om den postmoderne individkrise. I dag tror vi ikke på *le sujet unitaire*, det enhedslige subjekt, og ikke på »kernesandheder« om mennesker; så noget så essentialistisk som sandhedsvidner opererer vi ikke med i dag. Farvel, Dorte, kom godt hjem.

Helt så enkel er sagen nu ikke; se i *Uden omsvøb*, hvordan et udsagn fra Seidelin på s. 68 bliver til et »selv om vi nu *ved«* på s. 73 (min udhævning).

Når Birgitte Possing roser, har hun en tendens til at overrose og således nærmest beskæmme den rostes nøgternhed (fx Jens Chr. Manniches). Men jeg synes, et afsnit som det, hvori Kristian Hvidts biografi af Lis Jacobsen (2011) bedømmes, er vellykket, ikke fordi jeg fuldt ud deler Possings negative bedømmelse af bogen, men fordi tanke og tale for en gangs skyld har åbnet sig. Arkivarens viden betrygger, feministens ildhu smitter.

I et afsnit som det nævnte nærmer vi os så småt niveauet i de minutiøse, på produktiv vis mekaniske nærlæsninger af biografier, som kan beundres i den ovenfor nævnte *Livet fortalt*. Efter at have studeret dette værk *kender* man Kristof Glamanns *Bryggeren* (1990); Possings disputats om Natalie Zahle (1992) har man set dissekeret; og nu kan man sætte den dybe forskel mellem Karen Sybergs og Jens Andersens Tove Ditlevsen-biografier (begge fra 1997) på begreb. I digterbiografier som de to sidstnævnte bliver forholdet mellem biografi og selvbiografi påtrængende; biografien bygger jo i betydeligt omfang på digterens mere eller mindre selvbiografiske værker. I *Livet fortalt* tematiseres dette indgående (»den autobiografisk invaderede biografi« tales der et sted om), hvorimod Possing nægter at tage selvbiografien og dens problemer op. Dette »klares« i note nr. 17.

Noget af det bedste i *Ind i biografien* vedrørende biografier og deres læserappel står at læse i en udtalelse fra forlaget Rosinante til Jens Chr. Manniche (citeret s. 182). Men nej, udtalelsen affærdiges som »konventionel« af Possing.

Historiker Possings behandling af sit emnes historie forekommer i flere henseender vilkårlig: Her ekskluderes, og her konstrueres. Kunstnerisk målbevidste, stadig fængslende danske biografier fra 1960'erne og 1970'erne – Aage Henriksens skoledannende *Den rejsende*, Jørgen Elbeks *Johannes V. Jensen*, Thorkild Hansens og Henrik Stangerups biografier, Ebbe Kløvedal Reichs *Frederik* og en række andre – lades uomtalt. Possings biografihistorie begynder nemlig ret beset (ikke overalt og konsekvent, men netop ret beset og i grunden) med den

såkaldte *biographical turn* i 1980'erne. Så vidt eksklusionen. Meget kunne, som just antydet, nuanceres i forbindelse med denne »biografiske vending« i de tidlige firsere. Men hvis biografien blomstrede så selvsikkert op for tredive år siden, har den jo nu vist sit værd i hele tre årtier, hvilket karambolerer med Possings konstruktion: at den stadig skulle være »en ringeagtet genre«, »foragtet af mange«. Kort sagt: *Ind i biografien* postulerer forsvar for en genre, der ikke længere har forsvar behov, ligesom den tror sig moderne ved at bekende sig til postmodernismens og poststrukturalismens syn på subjektet som fragmenteret. Vi sættes tyve år tilbage. – Dér bliver Nigel Hamilton ikke stående; se hans kapitel 8 »Death of the Author« (denne Roland Barthes-visdom og alt, hvad deraf følger, køber Hamilton ikke).

Danmark er, ser vi her, en ren provins, hvad biografier anbelanger, og dét både i teori og praksis (25 f., mine udhævninger):

> […] at danske historikere som for eksempel Leo Tandrup i 1980'erne havde ladet sig inspirere af *fædrelandets litterater* som Johnny Kondrup og Keld Zeruneith, der i henholdsvis *Livsværker* (1986) og *Livsformer* (1988) havde *dvælet ved* de biografiske udfordringer. […] *Den flittige litterat Jens Andersen* udgav flere historiske biografier.

To nedladende udsagn. Og hvorfor kalde Jens Andersens biografier historiske? Han skriver jo primært forfatterbiografier: Thit Jensen, Tove Ditlevsen, H.C. Andersen, Tom Kristensen, Astrid Lindgren osv. Og Jens Andersen skriver bedre end nogen her i lokalet.

Ovenfor henviste jeg til *Livet fortalt*, Søren Mørchs efterskrift og Hamiltons *Biography* som tre – indbyrdes dybt forskellige – vejledninger i det biografiske. Men jeg havde Kondrups *Livsværker. Studier i dansk litterær biografi* i baghånden. Her lærer man bl.a., at den epokegørende indsats, som den angelsaksiske forskning – og derfor også Possing – tillægger Lytton Stracheys store biografier, lang tid før Strachey var ydet af Georg Brandes og Vilhelm Andersen. Går det an at tilføje, at Lytton Stracheys *Queen Victoria and Her Age* (1921) er både konventionel og klodset, holdt op imod Georg Brandes' *Søren Kierkegaard* (1877)?

Brandes' og Vilhelm Andersens biografier lades, ligesom alle de senere, som jeg kort anførte ovenfor, uomtalt af Possing, som bl.a. derfor kan mene, at der nu, siden 1990'erne, skrives biografier »med stærkere kræfter end nogen sinde« (s. 22). Et selvgratulerende synspunkt.

På Wikipedia kan man læse, at *Ind i biografien* er under oversættelse til engelsk.

Ole Thomsen

Bente Rosenbeck: Har videnskaben køn? Kvinder i forskning. Museum Tusculanums Forlag, København 2014. 275 sider, 248 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 635 3842 8.

Titeln på Bente Rosenbecks bok *Har videnskaben køn? Kvinder i forskning* antyder studiens dubbla syfte. Rosenbeck vill dels undersöka vetenskapens förhållande till kön, dels skriva om kvinnornas plats i forskning och vetenskap med ett historiskt perspektiv. Det är således ett brett fält hon tar för sig men Rosenbeck har varit verksam som historiker och genusforskare under många år och har därmed den översikt som krävs för att ta sig an uppgiften att på tvåhundrafemtio sidor teckna bilden av både den historiska bakgrunden och de framtida möjligheter hon ser för att stärka kvinnors ställning i akademin och förändra förståelsen av vetenskapen.

Studien är kronologiskt upplagd och inleds med kvinnornas bidrag till vetenskapen med särskilt fokus på danska kvinnor under 1600- och 1700-talet. I Danmark fick kvinnorna tillträde till universiteten 1875 och kapitel två beskriver några av de kvinnliga pionjärstudenterna. I kapitel tre och fyra går Rosenbeck närmare in på hur kön representerats i vetenskapen och konflikten mellan vetenskaplighet och kvinnlighet. De återstående kapitlen behandlar tiden efter 1970. I kapitel fem ges en översikt av de teoretiska och särskilt vetenskapsteoretiska positioner som haft ett genomslag under de senaste trettio åren inom genusforskningen. Det följande kapitlet tar upp de feministiska vetenskapskritiska bidragen som granskat begrepp som vetande, objektivitet och subjektivitet. En avgörande fråga är om kvinnornas närvaro i akademin och den feministiska vetenskapskritiken förändrat vetenskapen. De avslutande kapitlen beskriver jämställdhets- och forskningspolitiska åtgärder och Rosenbeck blickar framåt och söker ge svar på vad som krävs för att ytterligare integrera kvinnor i akademin och även förändra vetenskapliga paradigm.

Genomgående i boken är att Rosenbeck vill beskriva det motstånd kvinnor mött i akademin men också visa hur de integrerats i vetenskapen. Hon frågar sig varför män velat hålla kvinnor utanför vetenskap och forskning och hur den manliga dominansen kunnat upprätthållas under så många år. Är det något i vetenskapen som främjar manlig dominans och hur har vetenskapen förändrats när ett stort antal kvinnor verkar i akademin? Frågorna är, konstaterar Rosenbeck, inspirerade av den amerikanska idéhistorikern Londa Schiebingers bok *Has Feminism Changed Science?* (2001). Schiebinger återkommer i det avslutande kapitlet och framstår som en forskare vars synsätt Rosenbeck delar.

Danska kvinnor fick, som nämnts, rätt att studera vid universitet 1875. Integrationen i akademin tog dock tid, något som tydliggörs i en av Rosenbecks rubriker: »Det tager 100 år for en kvinde at blive professor«. Motståndet mot kvinnorna urskiljs på flera nivåer: först var det svårt att överhuvudtaget komma in på en

utbildning, därefter kom svårigheterna att bli accepterad som forskare och när utbildningen avslutats var möjligheterna begränsade att få arbete där utbildningen var relevant. Det krävdes således en stor portion av målmedvetenhet och förvissning om att kvinnor hade samma rättigheter som män. Rosenbeck levandegör några av de danska pionjärerna, som den första universitetsutbildade kvinnan, Nielsine Nielsen. Hon hade inspirerats av amerikanska kvinnor som studerade medicin och bestämt sig för att det skulle hon också göra. Rosenbeck återger ett citat ur Nielsens självbiografi där hon beskriver sin starka känsla och övertygelse om att hon skulle bli läkare och hur hon började söka kontakter ned utländska kvinnliga läkare. En av dem gav henne råd om hur hon skulle gå tillväga för att komma in på universitetet. Kvinnliga nätverk omtalas ofta i Rosenbecks framställning som ett viktigt stöd för kvinnorna i akademin. 1885 hade Nielsine Nielsen slutfört sin läkarutbildning och nu började svårigheterna att etablera sig i yrkeslivet. Överläkaren vid Kommunehospitalet lämnade in sin avskedsansökan när Nielsen antogs som kandidat och Danmarks ledande gynekolog, Frantz Howitz, presenterade henne som »Fröken Halv-Doktor«. Men Nielsine Nielsen fick också stöd från flera håll, främst från kvinnliga nätverk. Att kunna disputera och bli forskare låg dock inte inom räckhåll för henne utan hon blev specialist inom området könssjukdomar.

Den första kvinna som disputerade i Danmark var historikern Anna Hude 1892. Medicin och historia var ämnen som många av de första kvinnliga studenterna valde. Av de 379 kvinnor som tog ämbetsexamen i perioden 1875 till 1925 var 38 % medicinare medan 40 % kom från den filosofiska fakulteten som inkluderade både humanister och naturvetare. I perioden mellan 1925 och 1975 utbildades 57 kvinnliga historiker varav 4 fick anställning i vetenskapliga arkiv eller museer. Men bara en kvinnlig historiker avlade doktorsexamen under den här perioden, Astrid Friis, 1927. Rosenbeck betonar att även om kvinnor kom in vid universiteten tog det lång tid innan de lyckades etablera sig inom akademin. Den första generationen kvinnliga akademiker stoppades av lagar och förordningar medan de som kom senare främst hindrades av manssamhällets traditionella hållningar där vetenskap inte sågs som lämpat för kvinnor.

Hur såg utvecklingen i Danmark ut jämfört med övriga nordiska länder? Likheterna är påfallande men i Finland, där kvinnorna fick rösträtt 1906, utgjorde kvinnorna en tredjedel av alla studerande på 1920-talet, ett antal som Danmark och Norge uppnådde först på 1960-talet. De sistnämnda länderna hade även lägst antal disputerade kvinnor jämfört med Sverige och Finland där det på 50- och 60-talen började bli mer vanligt att kvinnor disputerade. Det låga antalet disputerade kvinnor i Danmark innebar att det fanns få kompetenta kvinnor att rekrytera när universiteten expanderade under 1970-talet. Danmark kom därför att halka efter övriga nordiska länder.

Rosenbeck jämför med Norge som hon menar fört en aktiv jämställdhetspolitik som först under de senaste åren kommit upp på politikernas agenda i Danmark.

Bente Rosenbeck tecknar historien för kvinnors inträde i akademin och det är intressant att ta del av kvinnornas vägar. På samma sätt väljer hon att skildra hur vetenskapen formas som kultur. Det är en genomgång av vetenskapshistoria som är väl känd men framställningen är koncis och lyfter fram avgörande aspekter som att kvinnan genom att bli naturaliserad fick sin plats i samhället som det konstanta och oföränderliga, medan mannen förbands med kultur, samhällelig omvandling och utveckling. Genom att representera det privata kom kvinnan i motsatsställning till vetenskapen som inriktades på individer och relationer i den offentliga sfären. Uppdelningen i privat och offentligt medförde såväl att kvinnan inte ansågs lämpad för vetenskaplig verksamhet som att områden som kropp, sexualitet och reproduktion inte historiserades utan överlämnades till naturvetenskapen. Som Rosenbeck skriver blev kroppens funktioner och kvinnors liv betraktade som något stabilt och oföränderligt, bestämda av naturlagar och därför ett område för naturvetenskapen. Men 'kvinnlighetens gåta' var uppenbarligen så angeläget att lösa att även manliga forskare från andra discipliner gav sig in på området. Bente Rosenbeck ger exempel på några danska vetenskapsmän som, med anledning av förslaget om ny äktenskapslagstiftning 1919, gav vetenskaplig tyngd åt argument mot en ny lagstiftning. Professorn i juridik, Fredrik Vinding Kruse, efterlyste statistisk, rättspraxis och läkarvetenskap, men utgick, som Rosenberg visar, mest från sina egna erfarenheter av att kvinnor framförallt strävade efter att bli gifta och inte brydde sig om ekonomiska rättigheter. Framförallt menade han att det inte var ändamålsenligt med en lagstiftning som så helt gick emot de naturgivna skillnaderna mellan könen. Som Rosenbeck noterar är det en smula märkligt att Vinding Kruse för fram sina egna erfarenheter som vetenskap. Men det pekar mot något annat som hon observerar, nämligen att intresset att definiera kvinnan främst handlar om männen och manlig dominans. Rosenbeck anknyter till Virginia Woolf som menade att män ofta tycktes skriva i vrede när de avhandlade kvinnor och att de använde kvinnan som en spegelbild för att framhäva sin egen överlägsenhet och därmed legitimera manlig makt. Att frågor om maktförhållanden mellan könen inte sällan möter ett starkt känslomässigt motstånd hör enligt min mening samman med att de hotar dem som innehar makt, oftast män. Motståndet har bidragit till att universiteten även idag, som Rosenbeck noterar, är ett rum för en manlig elitkultur.

Inte förrän på 1960- och 70-talet uppstod en motdiskurs. Många kvinnor hade börjat studera vid universiteten och frånvaron av kvinnoaspekter i studierna ifrågasattes. I början av 1980-talet inrättades de första centra för kvinnoforskning som följdes av särskilda tjänster för kvinnoforskning. Danmark var då ett föregångsland i Norden vilket ändrades under 90-talet. Idag är de flesta centra nedlagda vilket

avviker från situationen i Sverige där regeringen även gjort särskilda excellenssatsningar på några centra för genusforskning. Därmed inte sagt att genusforskningen är integrerad vid universiteten i Sverige men den feministiska vetenskapskritiken kan inte ignoreras. Bente Rosenbeck ägnar ett kapitel åt att beskriva utvecklingen inom den feministiska vetenskapsteorin. Kapitlet utgör en värdefull sammanfattning av utvecklingen från Evelyn Fox Kellers kritik av mansdominansen i vetenskapen till den »materiella vändningen« representerad av forskare som Karen Barad.

Det finns idag således feministisk vetenskapsteori och framstående genusforskning inom många områden. Kvinnor har funnits i akademin i snart 150 år och idag är antalet kvinnor som väljer universitetsstudier högre än antalet män. Detta har dock inte inneburit att kvinnor fullt ut integrerats i universitetet. »Det går af sig selv« är rubriken på ett av kapitlen och ett vanligt argument mot en aktiv jämställdhetspolitik. Men uppenbarligen går det inte av sig själv: statistiken visar att kvinnor försvinner ut ur utbildnings- och forskningssystemet, vilket kommit att betecknas som »the leaking pipeline«. Rosenbeck lyfter i sin genomgång av jämställdhetspolitiska åtgärder fram hur det vid Roskilde Universitet under 90-talet var möjligt att väsentligt höja antalet kvinnliga anställda genom att universitetet hade jämställdhetsplaner som faktiskt implementerades vid universitetet. En aktiv jämställdhetspolitik kan således förändra situationen men Rosenbeck visar att det fram till de senaste åren funnits en ovilja att bedriva en sådan i Danmark. Jämställdhetsfrågan är dock inte längre enbart en nationell angelägenhet. Rosenbeck pekar på EU som satt kön på dagordningen både inom politik och forskning och hon menar att det arbete som nu görs inom EU sätter ökad press på nationellt jämställdhetsarbete.

Den danska jämställdhetspolitiken inom akademin måste gå från att vara reaktiv till proaktiv, menar Rosenbeck. Men fortfarande präglas diskussionen kring jämställdhet vid universiteten av föreställningen om att det finns neutrala kvalitetskriterier som kommer att medföra att det är den bästa som anställs. Fortfarande framställs också kvinnliga forskare som problemet: de är inte tillräckligt motiverade eller har andra förväntningar på arbetslivet än en forskarkarriär kräver, för att nämna några av de exempel Rosenbeck funnit. Det är således många föreställningar som fortfarande lever kvar och som döljer de sociala strukturer som vidmakthåller en manlig dominans vid universiteten. Som Rosenbeck skriver krävs en mer långsiktig och reflekterande jämställdhetspolitik vid universiteten på många nivåer och som är kunskapsbaserad. Den väg Rosenbeck pekar ut kan leda till förändringar men då krävs att jämställdhetsplaner implementeras. Uppnås inte de satta målen ska detta få konsekvenser för verksamheten vilket inte sker idag.

Bente Rosenbeck konstaterar att hon i sin studie inte enbart följt kvinnor som kom in i forskningen och granskat normer om kvinnlighet och vetenskap utan även visat de nya perspektiv som genusforskningen bidragit med och som rör

själva kunskapsbegreppet. Här anknyter Rosenbeck till Londa Schiebinger som menar att det krävs en förändring av förståelsen av kunskap: »we need to solve the knowledge problem«. Avslutningsvis diskuterar Rosenbeck om genusforskningen förändrat vetenskapen. Det är uppenbart att genusforskningen skapat nya utgångspunkter för forskningen som att reproduktion och den privata sfären inte är mindre politiska eller viktiga än produktion och den offentliga sfären. Rosenbeck frågar sig vad som idag är det forskningskritiska och forskningsförändrande projektet och återkommer till Schiebingers bok *Has Feminism Changed Science?* Schiebinger efterlyser ett bredare kunskapsbegrepp, analys av konkreta exempel och större fokus på vetenskapliga texters retorik och vetenskapskulturer. Ett första steg i Danmark menar Rosenbeck vara att integrera genusperspektiv i den obligatoriska undervisningen i vetenskapsteori. Forskare måste också vara inställda på att göra upp med en snäv syn på vetenskap och öppna sig för det omgivande samhället. Ökade tvärvetenskapliga samarbeten kommer att gynna integreringen av genusperspektiv. Diversitet främjar kvalitet konstaterar Rosenbeck till slut och pekar på att det finns behov av modernisering och demokratisering av vetenskapen. Det är lätt att hålla med Bente Rosenbeck även om hennes konklusioner är väl kända och hittills inte lett till de förändringar hon efterlyser.

Som konstaterades i inledningen famnar Bente Rosenbecks studie över breda fält och det krävs hennes gedigna bakgrund för att klara ett sådant projekt och dessutom genomföra det på ett så övertygande sätt. Framställningen är väl disponerad och de olika delarna kompletterar varandra och resonemangen förs hela tiden framåt. Som genusforskare har jag påmints om föregångare och den feministiska vetenskapskritik som utgör förutsättningen för dagens teoridiskussioner. Bente Rosenbecks bok är i sig en del av jämställdhetsarbetet och integreringen av genusperspektiv. Den borde göras till obligatorisk läsning på kurser i vetenskapsteori.

Margaretha Fahlgren

Ole Togeby: Bland blot genrerne – ikke tekstarterne! Om sprog, tekster og samfund. Samfundslitteratur, København 2014. 300 s. inkl. modeloversigter, litteraturliste og et genreleksikon, 298 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 593 1483 8.

En anmeldelse er en teksttype. For teksttyper gælder særlige regler som differentierer dem fra hinanden. En anmeldelse, for nu at tage et læseren netop nu nært-

stående eksempel, skal fx indeholde en *varedeklaration*, dvs. en redegørelse for den tekst eller det objekt/værk der anmeldes, og en afsluttende *evaluering*. De to dele er konstituerende for de følger af tekstens funktion: den skal både oplyse og vurdere. Men først nogle baggrundsoplysninger.

Ole Togeby er professor i dansk sprog ved Aarhus Universitet. Han disputerede på det store værk om pragmatisk tekstteori, *PRAXT* (1993), har siden skrevet en grammatik (*Fungerer denne sætning?* (2003)) og har senest arbejdet intenst med skriveundervisning. Centralt står en bestræbelse på at få to dele af danskfaget til at hænge sammen, sige noget til hinanden, frugtbargøre hinanden, nemlig en funktionel-pragmatisk sprogbeskrivelse og en typologisk-sociohistorisk tekstbeskrivelse. I denne bog kulminerer felttoget for så vidt som han udfolder samspillet i en omfattende og indholdsmættet fremstilling som strækker sig fra det mindste, dvs. morfemerne, til det største, dvs. teksttypen. Fremstillingen er båret af et enormt, i nogle henseender forskerlivslangt, forarbejde som her kun meddeles i form af resultater påvist i en række genkommende eksempeltekster. Bogen er, står der på bagsiden, »henvendt til studerende ved de humanistiske uddannelser på universiteterne, men er på grund af sin alsidighed samtidig orienteret mod alle fag der behandler og arbejder med tekster, samt en ideel grundbog til lærere på ungdomsuddannelser hvor genrer og tekstarter spiller en stadig større rolle – også ved eksaminerne.« Det er en spøjs tekst fordi den begynder med en meget bred målgruppe for så at udvide denne til det hartad uoverskuelige – og så til allersidst trækker det hårdestslående salgsargument: eksamen! Teksten er for så vidt berettiget som bogen meddeler en mængde indsigter om sagprosatekster som man næsten ikke kan finde andre steder, og under alle omstændigheder ikke kan finde samlet ud over i denne tekst. Alligevel er der noget i intentionen der skurrer: Kan alle dem der arbejder med tekster, virkelig forstå den sådan som den foreligger?

Bogen er opdelt i fem afsnit markeret med romertal. I afsnit I præsenteres 'Modellen' i to afsnit (markeret med A og B) som tilsammen fylder ca. 40 sider (s. 11-48). Derefter følger det sociologiske afsnit om 'Sproglige handlinger i samfundet', opdelt i 4 afsnit (s. 49-96). Langt det fyldigste afsnit er imidlertid det tredje, betitlet 'Sprog og stil i tekster'. Over mere end 100 sider gennemgås først byggestenene i tekster, fremstillingsformerne, derefter sammenhængsformer mellem udsagn og afsnit og kompositionsmønstre og der sluttes af med en række stilistiske træk. Et kort afsnit om kognitive processer (s. 211-226) indleder den afsluttende del og efterfølges af et ligeledes temmelig kort afsnit om 'Tekstarter og teksttyper' hvor de karakteriseres ud fra et historisk og sociologisk synspunkt, samt et sprogligt-funktionelt. I en ultrakort kogebog, 'Genreanalyse i 5 trin' skan-

deres bogens tema som en analysestrategi over 1 side som så til gengæld efterfølges af en samlet gentagelse af de yderst gennemarbejdede diagrammer og figurer som altid pryder Ole Togebys bøger (s. 263-68). Så er der litteraturlisten, men som bonus er der et yderst gennemarbejdet *genreleksikon* med interne henvisninger og i alt 83 opslagsord (hvoraf dog nogle som nævnt blot leder læseren videre til en anden artikel) (s. 275-300). Det er måske her man kan se at der tages hensyn til læsere uden de mange sproglige forudsætninger (som dog mildest talt vil gøre tilegnelsen lettere). Under alle omstændigheder er det en stor fordel i en didaktisk tekst med en så bred målgruppe at have mange indgange: Man kan bruge bogen som lærebog ved at læse den fra den ene ende til den anden, eller man kan bruge den som håndbog og slå op først i genreleksikonnet for så at opsøge de dybere analyseafsnit ved hjælp af den klare indholdsfortegnelse og på den måde få uddybet emnet.

Modellen demonstreres lige på og hårdt fra begyndelsen: Tekstarter er krystallisationspunkter for fire i princippet selvstændige fænomener eller niveauer i analysen: Definitionen lyder (s. 11):

> En tekstart er en historisk udviklet type af tekster med normer for hvilke emner og med hvilke sproglige former man hensigtsmæssigt kan udføre sociale handlinger, således at teksten passer som en nøgle i en lås til den konkrete situation.

Denne definition rummer alle de centrale elementer som enhver genreteori må forholde sig til: hvad tekster handler om (emne), hvordan de gør det (sproglige former), hvad de skal tjene til eller hvilken funktion de har (hensigtsmæssighed) og hvad de gør (sociale handlinger). Det er en elegant sammenfatning, og den rummer en bekendelse til et brugsbaseret funktionalistisk syn på sprog som står i modsætning til det der har behersket sprogteorien i den chomskyanske periode som nu sikkert er ved at være til ende.

Der skelnes mellem praktiske tekster og fiktive, her kaldet skønlitteratur. Det er baggrunden for titlens leg med Derridas genrelov. Det er ikke bare i orden, men nærmest lovmæssigt velbegrundet, at man i fiktionstekster leger med at blande de mange forskellige tekstarter, således Peter Seebergs mindeværdige mime af nekrologen (til overmål fra 'de Bergske blade') som gennemgås indsigtsfuldt s. 241f. Gennemgangen af mimen giver netop yderligere indsigt ved at efterfølge en regulær gennemgang af nekrologen som praktisk tekst. Men det er hverken muligt eller hensigtsmæssigt at blande de praktiske tekstarter for det er muligheden af at skelne mellem hvad de enkelte tekster skal (opnå/etablere/fungere som) der får

samfundet til hænge sammen (s. 55). De skal faktisk være forskellige på netop de karakteristiske måder som bogen så tænksomt afdækker, for: »Hvis man […] ikke kan skelne mellem de sproglige handlingers typer, virker de sociale institutioner ikke« (ibid.). Det betyder at der er én logik hvor tekster er socialt aktive og konstituerende (praktiske tekster), og en anden hvor det hele er 'på skrømt'. Selv om Togeby får skellet til at fungere fint som formskel i bogens væsentligste afsnit, er jeg skeptisk over for et så jernhårdt skel fordi der løbende sker fiktivisering (dvs. at tekstarter blandes) både inden for journalistik og inden for reklameverdenen hvor man vel måtte tale om praktiske tekster hvis jeg ellers forstår skellet ret. Jeg tror at der oven på den basale pointe at der er funktioner som kun kan opfyldes af ytringer eller tekster der har en bestemt struktur (og at det er derfor de har den), findes en metabevidsthed som styres af det Togeby kalder tærskeltekster (Genettes paratekster): Hvis der er pause i fodboldtransmissionen, er det jeg ser ergo en reklame – og så kan den nok så meget forsøge at sælge kaffe ved at efterligne Buñuels formsprog.

Som Togeby selv gør opmærksom på, forsøger han i bogen at 'give et overblik over hele feltet' (det felt der behandler tekster i almindelighed). Det er dog min vurdering at bogen vil have størst virkning på dem der savner et overblik over alle de tekster der netop ikke tilhører den voksende gruppe af fiktive tekster, dvs. de praktiske tekstarter. Det er al ære værd at Togeby også behandler fiktive tekster, men dels er det han siger om dem mindre interessant (og meget traditionelt) end det han siger om sagprosatekster, dels er der skrevet bindstærke værker (også på dansk) om de litterære genrer mens de ikke-fiktive tekster er faldet mellem to stole. Der er grund til at uddybe dette: I danskfaget markerede ankomsten af den såkaldte pragmatiske analyse (og ankomsten til lingvistikken af disciplinen *pragmatics*) i løbet af 1960'erne en interesse også for nutidige ikke-kanoniserede nonfiktive tekster. Argumentet var dengang at disse tekster i højere grad indgik i samfundets struktur og derfor egnede sig til at aflæse dettes ideologi. Det spillede sikkert også en rolle at den slags profane tekster er betydelig mere udbredt uden for universitetet end man skulle tro når man ser på hvilke tekster der studeres på det.

Togebys bog placerer sig i denne strømning men adskiller sig afgørende fra de tidlige behandlinger ved at integrere den formelle viden som lingvistikken har opsamlet i de discipliner der netop *ikke* var pragmatik men blev ved med at studere isolerede sætninger. Bindeleddet mellem de to dele er naturligvis udviklingen af en tekstlingvistik der ser ud over sætningsgrænsen, og det er da også her(fra) Togebys bog bringer en imponerende viden, og en imponerende sammenhængende viden, til festen. Det lykkes i det store midterste afsnit om 'Sprog og stil i tekster' at få navngivet og typificeret fremstillingsformer (hvorved Togeby forstår tekst-

lige elementarhandlinger – det har der været en længere diskussion om blandt skriftlighedsforskerne) som forbindes med særlige konneksionsformer som så resulterer i tekstarter. Men typificeringerne kan også bruges i inddelingen af typiske kompositionsmønstre og stiltræk så det traditionelle skel mellem objektiv og subjektiv stil får ny mening ved at blive forbundet med de to poler i Bühlers tresidede model (henholdsvis emnet/sagen og afsenderen/skriveren), måske endda i så høj grad at 'objektiv stil' bliver til en reel mulighed (i figuren s. 201) hvor andre givetvis ville lægge vægt på at virkeligheden altid anskues fra et bestemt sted. Togeby undgår at abonnere på en så naiv realisme ved i teksten at tale om positionering, og så er vi straks på hjemmebane igen blandt de moderate konstruktionister som John Searle.

Searle spiller en stor rolle hele vejen igennem bogen. Det er ikke tilfældigt at da Searle vist nok for første og eneste gang var i Danmark, var det Ole Togeby der inviterede ham. Lyset i foredragssalen gik ud og som den fødte showmand Searle også er, lagde han mærke til hvornår elektrikerne var færdige og indtog talerstolen på rette tidpunkt med et 'Let there be light'. Og se, det blev der. Således er denne tekst også oplyst af Searles tanker om *direction of fit* tvangfrit og frugtbart kombineret med relevansteori i traditionen fra Grice.

De svagheder jeg ser i denne ellers så rige bog er sikkert nogle som kun andre talesprogsforskere vil se. Det der står om talesprogsgenrer, er minimalt og sammenhængen mellem de Bakhtinske talesprogsgenrer og de skriftlige bliver ikke tematiseret. Det generer mig også at et helt (udmærket) afsnit om nekrologen bliver gentaget ordret (s. 206 f. og s. 232 f.), men det hænger nok sammen med at jeg faktisk synes det er uklart hvornår Togeby formidler resultaterne af en analyse og hvornår han giver opskriften på hvordan man kan opnå dem. Bogen bliver mere analytisk til sidst, men i begyndelsen (ja, de første to hundrede sider) bliver vi positioneret som elever i en foredragssal. Vi får resultaterne men ikke metoden, og der er ikke lagt op til at vi skal prøve selv. I stedet læser vi med over skulderen på mesteren. Det er en meget didaktisk bog men meget lidt præget af nyere didaktisk tænkning som understreger selvaktivitet.

Bogen igennem analyseres en Århushistorie, den samme Århushistorie. Men bogen er selv en Århushistorie. Kun i Århus har der været et så frugtbart miljø for at udvikle det der hverken er lingvistik eller ren litteraturvidenskab men netop tekstvidenskab, dvs. en almen teori for alle former for tekster med ligelig og stadig hensyntagen til deres historie, deres strukturelle ejendommeligheder og deres samfundsmæssige funktion. Man kan savne en dybere overvejelse over medialiseringens rolle så alle tre dimensioner af faget kunne kobles sammen, men det ville være rent ud sagt utaknemligt. Med denne bog får vi et indblik i hvor rigt faget dansk kan være hvis det opfattes som et tekstvidenskabeligt projekt hvor alle dele af faget

samarbejder, ikke sådan at alle skal lave analyser på samme måde men sådan at de analyser der faktisk laves, kan tale sammen fordi de om ikke selv bruger så i hvert fald minimalt kender til, det metasprog de andre anvender. På denne måde er der skabt et rum for en danskfagets løbende samtale. Det er jo de samme studerende der går til litteratur og sprog. Bare rigtig mange af dem læser denne bog!

Frans Gregersen

Sanni Nimb m.fl.: Den Danske Begrebsordbog, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2014, 1397 s. Udgivet i Kommission på Syddansk Universitetsforlag. ISBN 978 87 7533 031 7.

For de fleste er den typiske ordbog en alfabetisk ordnet samling af ord med deres betydninger og/eller oversættelser til et fremmedsprog. Ordbogen svarer således på spørgsmålet: Hvad betyder? Man går fra ord til verden. I begrebsordbøger går man den modsatte vej idet man tager udgangspunkt i emner og oplyser hvordan man taler om dem. Begrebsordbogen svarer altså på spørgsmålet: Hvordan siger man? Den emnemæssige ordning af ord i et sprog har flere hundrede år på bagen, i dansk sammenhæng finder man emneordning af ord allerede i flere af de latinsk-danske vokabularer fra det 16. århundrede. I fagsproglig leksikografi er det en fast praksis at opstille begrebssystemer for de enkelte faglige områder.

Den første mere udførlige begrebsordbog over dansk almensprog er Harry Andersen: *Dansk Begrebsordbog* fra 1945, der byggede på omfattende forstudier af Viggo Petersen. Denne ordbog har nu fået sin afløser i form af *Den Danske Begrebsordbog*. Og hvilken afløser! Med sine 1397 sider, sine 3,1 kg og over 100.000 ord og udtryk giver ordbogen et fantastisk overblik over ord og udtryk i nutidsdansk – et nutidsdansk som næppe beherskes af nogen enkelt dansktalende. Foruden hovedredaktøren har der da også været fire redaktører beskæftiget med udarbejdelsen.

Bogen er struktureret i et antal afdelinger: Først Indledning og Brugervejledning, dernæst en systematisk del indledt af en oversigt over de 888 emnegrupper som er hierarkisk grupperet i 22 kapitler med fra 17 til 70 afsnit, derefter de 100.000 danske ord og udtryk fordelt i de 22 kapitlers tematiske afsnit, og endelig et alfabetisk indeks over alle ord og udtryk med oplysning om deres plads(er) i den systematiske del. I det enkelte emneafsnit er det overordnede princip de fem ordklassebetegnelser: substantiver, verber, adjektiver, adverbier og øvrige. Ord og udtryk i den enkelte ordklasse er ordnet i betydningsbeslægtede grupper indledt af

nøgleord i fed eller kursiv, og grupperne afgrænses af en prik. Rækkefølgen af ord efter et nøgleord er principielt: ord med generel betydning, almindelige ord, ord med særlige bibetydninger.

Som det efterhånden er blevet almindeligt i nutidige ordbøger, finder man en ultrakomprimeret vejledning i bogens brug baseret på dens struktur i form af brugernøgler. På forpermen er der en nøgle til den systematiske del og en nøgle til indeks, på bagpermen findes en oversigt over de anvendte forkortelser. Disse oversigter er yderst instruktive, jeg vil dog tro at de fleste brugere vil have behov for at konsultere den let tilgængelige Brugervejledning. Begrebssystemet med sine 888 afdelinger er veldokumenteret både forrest i bogen og inde i bogen før de enkelte kapitler, desuden viser klummetitler til stadighed hvor man befinder sig, og markeringen af kapitler på snittet gør det nemt at finde hen til et ønsket emneområde. Tilsvarende er de enkelte bogstavers plads i det alfabetiske indeks markeret på snittet, det gør det nemt at finde hurtigt rundt i dette indeks, især hvis man har bogstavernes plads i alfabetet rimeligt internaliseret fra barnsben.

Den systematiske emneordning bygger i høj grad på den nutidige udgave af den tyske begrebsordbog: Franz Dornseiff: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Et udsnit af emneoversigten der behandler vind og vejr, vil sammenholdt med det samme emneområde fra *Dansk Begrebsordbog* fra 1945 give et indtryk af den nye ordbogs større omfang og dækning. Emnet fylder ca. en spalte i *Dansk Begrebsordbog* 1945 og over fire, mere end dobbelt så store spalter i *Den Danske Begrebsordbog* 2014:

Dansk Begrebsordbog 1945	*Den Danske Begrebsordbog* 2014
C. Natur (225-377) 7.	Kapitel: 1 Natur og miljø
Den uorganiske Verden (292-316)	
295. Luftforhold	1.4 Klima
296. Vejrlig	1.5 Vejr, luft
297. Vind	1.6 Klart vejr, godt vejr
	1.7 Vind, blæst
	1.8 Gråvejr, skumring
	1.9 Regn, uvejr
	1.10 Vintervejr

En sammenligning af ord og udtryk fra afsnittene **297. Vind** og **1.7 Vind, blæst** afdækker en række forskelle mellem de to begrebsordbøger. Den umiddelbart iøjnefaldende forskel er naturligvis at den nye ordbog har mange flere ord og udtryk end den gamle. En mere interessant forskel er at flere ordgrupper placeres syste-

matisk forskelligt i de to ordbøger: I den nye ordbog står *bølgegang* og *tidevand* med beslægtede ord under **1.7 Vind, blæst**, i den gamle ordbog optræder disse ord i afdelingen **B. Primære Begreber, 223. Frem og tilbage**. I den gamle ordbog står *Indaanding, Udaanding, Ventilator, Blæsebælg* under **297. Vind**, i den nye findes disse udtryk under afsnit **7.64 Vejrtrækning, ventilation** i kapitlet **7. Sanseindtryk, tilstandsformer**. En gennemgang af de sammenlignelige substantivdele af den gamle ordbogs **297. Vind** med ordene under nøgleordene **vind, blæst, storm, tropisk storm** i den nye ordbogs **1.7 Vind, blæst** illustrerer den kvantitative forskel: Der er 78 substantiver i den nye ordbog og 37 i den gamle. Den kronologiske forskel kan man se i at følgende ord fra den gamle ordbog enten ikke optræder i den nye eller ikke findes i vindbetydningen: *luftpust*, *vindkast*, *samum*, *luvart*, *trækvind*, *viften*, *brus* og *sus*, blandt disse er flere tydeligt forældede. Endelig kan man bemærke at de to vindguder Zefyr og Æolus ikke optræder i den nye ordbog. Den nye ordbog har i tilgift mange ord og udtryk som nok også har været anvendt for 70 år siden, fx flerordsudtryk som *let brise*, *mild brise*, *kølig brise* og sammensætninger som nøgleordet **vindretning** med de betydningsbeslægtede ord *vindhjørne*, *vestenvind*, *søndenvind*, *østenvind*, *påskeøsten*, *nordenvind* m.fl. I dette afsnit om vind og blæst er der ikke særlige spor af den teknologiske udvikling og alle dens nye ord, da ventilation m.m. som ovenfor nævnt hører hjemme i **7.64**. Her finder man så en mængde ord som giver en teknologisk opdatering af den gamle ordbogs *Udblæsning*, *Ventilation* og *Ventilator*, se bare nøgleordet **ventilationssystem** med *klimaanlæg*, *airconditionsanlæg*, *affugter*, *emhætte*, *udsugningskanal* m.fl. og nøgleordet **ventilator** med *ventilering*, *luftcirkulation*, *luftindtag*, *luftkvalitet*, *indeklima*, *stuetemperatur* m.fl. En mere nøjagtig sammenligning af de to ordbøgers inventar afslører således ikke kun kvantitative forskelle og forskelle der skyldes at udtryksmåder ændres over tid, men også forskelle i den systematiske gruppering af stoffet.

I almensproglige ordbøger er der tradition for kun at medtage navne i yderst beskedent omfang. Redaktionen af *Den Danske Begrebsordbog* har prisværdigt vovet pelsen med **1.12 Danske byer og kommuner**. De nuværende kommunenavne er anført som nøgleord, herefter følger navne på byer og steder i kommunen. I disse opremsninger er de gamle flerleddede kommunenavne flere gange anført, hvor man nok hellere havde ønsket de to dele hver for sig: fx anføres under 1.12 *Nykøbing-Rørvig* og *Græsted-Gilleleje*, i indeks finder man *Græsted* og *Gilleleje* og *Nykøbing-Rørvig* og *Rørvig* men ikke *Nykøbing Sj*, og heller ikke *Nykøbing Mors* og *Nykøbing Falster* findes i indeks selvom de står i 1.12. Blandt ørne savnes *Fyn*, *Falster* i 1.12 – når nu *Sjælland* er der. Anmelderen bor i Frederiksdaldelen af Virum og har følgelig set efter lokaliteter i sin omegn. Her er *Virum* kommet under nøgleordet ***Rudersdal*** skønt det ligger i ***Lyngby-Taarbæk*** kommune, hvor

man til gengæld savner *Taarbæk*, under ***Gentofte*** savner man *Ordrup* og *Vangede*. Det er åbenbart ikke så nemt at forholde sig konsekvent til navne.

Ordbogen angiver selv at dens »primære brug er søgning via indekset og nøgleordene efter ord der kan stå i stedet for et ord man kender« (s. 16). Det er helt i begrebsordbøgers ånd at ordene under de enkelte nøgleord er grupperet efter betydningsslægtskab således at ord med generel betydning principielt kommer før udbredte ord, og umarkerede ord før sprogbrugsmarkerede ord. Hvis man nu ønsker at finde ordet *kumpan* under nøgleordet **opportunist**, kommer der først otte ukommenterede ord, herefter kommer *løjser*[gl.], *sjover*[neds.], *bandit*, *skurk*, *slambert*, *slubbert*, *slyngel*[neds.], *kæltring*[gl.], *halunk*[gl.], *kumpan*, *usling*[neds.], *usselryg*[neds.]. Redaktionen har sikkert haft gode grunde til den nævnte rækkefølge, men en umiddelbar brugerreaktion er: Hvorfor denne blanding af markerede og umarkerede ord?

Den let tilgængelige indledning giver eksempler på de fænomener der omtales, her holder forfatterne sig til de oplagte og uproblematiske, man kan sikkert læse om de mere problematiske i de artikler af forfatterne der henvises til. Bogens brugere ville dog have været godt tjent med nogle definitioner fx af abstrakte ord.

Når man navigerer i de enkelte ordgrupper for at finde et ord fra indekset og dets betydningsmæssige naboer, kunne man ønske sig lidt nærmere redegørelse for hvilke betydningstræk der spiller ind når ordene grupperes. I min analyse fra 1988 af strukturen i den gamle begrebsordbog[1] opstiller jeg følgende semantiske kategorier: Semantiske relationer, der omfatter generiske relationer, partitive relationer, successive relationer og modsætningsrelationer, og semantiske træk, der omfatter person, tid, sted, instrument, viden, kvalitet, vidnesbyrd. Blandt de semantiske relationer er de generiske relationer næsten allestedsnærværende i en begrebsordbog: De enkelte emneområder og deres undergrupper er ordnet generisk og ordene under det enkelte nøgleord repræsenterer ofte en generisk relation hvor nøgleordet er overbegrebet og de følgende ord er underbegreber, jf. eksemplifikationen (s. 9) med overbegrebet **sportstøj** som nøgleord for ord for forskellige slags sportstøj, og det følgende eksempel med **løbesko** som nøgleord for *balletsko*, *pigsko* m.fl., som er ko-hyponymer eller søskendebegreber som de kaldes s. 14. Partitive og successive relationer er implicitte i ordbogen, se fx de partitive relationer mellem **8.16 Skib** og en række nøgleord herunder: ***skibsskrog, skibsside, dæk, ror, mast, bro, kahyt, motor, åre, sejl, øsekar, tovværk, anker***. Successive relationer finder man spor af under nøgleordene ***vaske tøj*** **(9.57 Holde ren** VB**)** med bl.a. *sætte i blød, kogevaske, centrifugere, tørretumble* og **bage (16.10 Madlavning og husholdning** VB**)** med bl.a. *ælte, slå ned, forbage, gennembage*. Modsætningsrelationer findes både mellem de

1 Hanne Ruus: »Implicit semantic categories in the Danish dictionary of concepts«, i: *Symposium on Lexicography IV*, Lexicographica, Series Maior 26, Wiemeyer, 1988.

enkelte emneområder, fx **9.57 Holde ren** over for **9.58 Grise, svine,** og angivet eksplicit mellem ord, fx *søulk MODSAT bolværksmatros, landkrabbe* (**8.16 Skib** SB**).**

Det semantiske træk person er udnyttet konsekvent idet personbetegnelser er grupperet sammen, enten under nøgleord eller til slut i en række ord under et nøgleord, fx i **9.57** SB under nøgleordet ***vaskeri:*** *gadefejer, vaskekone* m.fl. og i **9.58** SB nøgleordet **gris** med *svin, somikkel, møgso* m.fl. I den gamle begrebsordbog stod personbetegnelser også altid sammen og var grafisk afgrænset med en vandret dobbeltstreg. De øvrige nævnte træk finder man også anvendt, men implicit; under **1.7 Vind, blæst** finder man fx både udtryk ordnet efter sted og efter tid: under nøgleordet **vindretning** med stedsbetydning: *vestenvind, søndenvind, østenvind, nordenvind*, og med tids- og stedsbetydning: *påskeøsten*, under nøgleordet **vind** finder man *sommermonsun* fulgt af *vintermonsun* begge med tidsbetydning.

Trækket viden hører bl.a. hjemme i disciplinbetegnelser, som da også kan findes sammen, fx **1.3 Jorden** hvor man under nøgleordet **geofag** finder *geografi, geofysik, geologi, geodæsi* m.fl. Trækket instrument finder man fx i følgende nøgleord under **1.5 Vejr, luft**: **barometer, regnmåler, vindmåler**; trækket kvalitet møder man særlig i adjektiver, fx **7.1. Synlig** ADJ med nøgleordet **synlig**: *tydelig, skarp, klar, iøjnefaldende*. Trækket vidnesbyrd er tydeligt ved betegnelser der vidner om det begreb de findes under, fx finder man nøgleordet **bommert** med udtrykkene *betise, fadæse, tanketorsk, tåbelighed* som alle vidner om **11.48 Ubegavet, dum** hvor de står under SB.

I den planlagte digitale udgave af *Den Danske Begrebsordbog* vil man forhåbentlig møde en mere eksplicit angivelse af mange semantiske egenskaber, de her nævnte eller andre, fx »de underliggende oplysningstyper der ikke er tilgængelige for den almindelige bruger« (s. 7). I den papirbårne udgave af bogen ville mere struktur i emneområder og grupper være en stor hjælp til at lokalisere det ord eller udtryk man søger. Så snart en ordgruppe strækker sig over mere end en spalte, skal der en del vedholdenhed til at finde det ord man er blevet henvist til i indekset.

Den Danske Begrebsordbog giver tusindvis af interessante oplysninger i kraft af at man ser ordene for de enkelte emner sammen: Hvem havde fx mærket sig at vi mangler betegnelser for personer der går op i og gør sig umage med renlighed – jeg foreslår *rengøringsfreak* eller *hygiejnenørd* – hvorimod vi har et rigt udvalg af betegnelser for personer der griser. Bogens vægt og omfang gør det desværre ret vanskeligt at arbejde med den, og vi ser derfor frem til den digitale udgave. Her vil den unge generation ikke have problemer med manglende rutine i bogstavernes placering i alfabetet, og den ældre generation vil ikke have problemer med at løfte bogen. Man imødeser i spænding hvilke grafiske raffinementer der kan formidle emneområdernes hierarki og forbindelser på kryds og tværs.

Hanne Ruus

Den nordiske Løveridder. En ridderromance af Chrétien de Troyes. Bearbejdet, med noter, indledning og efterskrift af Sigurd Kværndrup. Museum Tusculanums Forlag, København 2014. 317 sider, 298 kr. ISBN: 978 87 635 2611 1.

Som baggrundsillustration til omslaget på Sigurd Kværndrups nye bog er valgt et udsnit af håndskriftet Stockholm K 47, der findes i digital faksimile på Studér Middelalder på Nettets hjemmeside (middelaldertekster.dk). I forgrunden står en ridder med draget sværd, en løve og en drage. De er hentet fra et Albert Pictor-kalkmaleri, og bogen rummer flere eksempler på middelalderlig kunst, der i billedtekster knyttes til bogens tekst. Denne er en ny udgave af den fornsvenske version af Chrétien de Troyes' løveridderroman (Hr. Ivan). Også de luftige sider og det gode papir viser at bogen udstyrsmæssigt ligger langt fra Kværndrups metodiske inspirationskilde, Iver Kjærs stencilerede udgave af *Ludus de Sancto Kanuto duce*.[1] Metoden går ud på at bringe en ord-for-ord moderniseret form af en gammel tekst og at forsyne særligt kommentarkrævende ord med noter. Formålet med denne udgivelsesform er pædagogisk: at gøre de studerendes adgang til en vanskelig tekst lettere.

Kværndrup supplerer med en ordliste, der samler de kommenterede ord. Men navnlig består udvidelsen i en indledning om teksten og bogen og en lang efterskrift om Chrétien de Troyes, hans øvrige værker og om eufemiaviserne. Denne lange efterskrift rummer både en indledning og en epilog og er en afhandling i sig selv. Efterskriften er interessant, men sine steder vel spekulativ. Dens litterære bonitet er jeg ikke i stand til at bedømme. Og den uvenlige læser vil måske også mene at det er mindre relevant med et handlingsreferat af *Æneiden* (s. 229-231). I det hele taget rummer efterskriften, der præsenterer alle Chrétiens ridderromaner, mange handlingsreferater. Man aner bag disse den drevne underviser. Det samme gælder de mange bagvendte introduktioner af termer der ikke ellers benyttes: »såkaldt paratekst« (s. 245), »såkaldte *psykomakier*« (s. 246), »en såkaldt *ordalie*« (s. 248). Moderne analogier kan være pædagogisk bevendte, men bliver let akavede på tryk; det gælder i bogen her overfladiske henvisninger til Kierkegaards brug af pseudonymer (s. 245) og til Gulag (s. 249).

Blandt de argumenter der er blevet fremført mod normalisering af østnordiske tekster er, at de ofte er oversættelser der sjældent har sådanne litterære kvaliteter at de

1 Kjærs udgave kom med støtte fra Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler (1969, 2. udg. 1970). Oplysningen om dens indflydelse på Kværndrups værk stammer fra en pressemeddelelse. 1971 udkom i samme klæder Kværndrups forarbejde til den her anmeldte bog.

– i modsætning til fx de vestnordiske – appellerer til en bredere læserkreds. Man anfører videre at denne vil være bedre tjent med at læse de originale fremmedsprogede tekster. For Hr. Ivans vedkommende har vi på dansk siden 1991 haft Kajsa Meyers oversættelse af Chrétien de Troyes' oldfranske løveridderroman. Alligevel har Sigurd Kværndrup gjort et forsøg på at gøre den fornsvenske tekst tilgængelig for en moderne læser, fordi den netop afviger fra den franske original, og dermed er læseværdig i sig selv. Dette argument fremføres med et citat fra Pil Dahlerups litteraturhistorie s. 28. Og jeg kan kun tilslutte mig såvel dommen som intentionen om at gøre den østnordiske litteratur interessant for yngre generationer, selvom jeg stiller mig forbeholden over for at det er den ortografiske variation der skulle være den største hindring for nutidige læsere. I de metriske tekster tror jeg det meget fyldstof kræver en stor tilvænning, og dette problem har Kværndrups udgave ikke løst. Hans moderne former omfatter en stor mængde arkaismer af hensyn til rim og rytme: »Vi gjorde hans vilje og lode ham råde« (v. 229), »Gud takke hannem fore sin gave« (v. 234), »De funde hannem hverken ude eller inde« (v. 2196), »Så blege vare hendes kinde« (v. 5293). Når læseren skal vænne sig til denne variation, bliver gevinsten ved en modernisering betragteligt mindre. Hertil kommer at Kværndrups argumentation for sin fremgangsmåde rummer en falsk modsætning:

> Alt i alt er det altså forsøgt at lave en så tro gengivelse af den oprindelige *Løveridder* som muligt, men hensynet til læselighed og forståelighed er gået nænsomt forud for streng filologisk præcision (s. 27).

Jeg vil fremhæve at det ikke lader sig gøre at komme det oprindelige nær uden filologien. Den filologiske dyd er netop forståelse af fortidige åndsværker. Og selvom Kværndrup har sproglige punktkommentarer og stedvis også uddybende fodnoter, bliver teksten ikke altid klar. Hvordan skal man fx forstå *forsnimen* 'for nylig' i dette verspar om sagnkongen Arthur:

> Han i den samme timen
> Holdt et hof forsnimen (v. 41-42)?

Og hvad menes med at »konningen var mæt i åben sool« (v. 47)?

Fra filologisk hold kan fremføres en række indvendinger mod Kværndrups bog.

Han omtaler konsekvent sin tekst som en »normalisering«, hvad der vel ikke er direkte forkert, men trods alt en misvisende brug af en filologisk term. Den ortografiske norm udgiveren har bearbejdet teksten til, er som det er fremgået, moderne dansk, mens normaliserede udgaver traditionelt svøber teksten i en da-

tidig eller ældre norm. Normaliserede udgaver anvendes navnlig inden for den vestnordiske filologi, men der foreligger netop af Hr. Ivan en nyere normalisering efter klassisk fornsvensk norm.[2] I Kværndrups tilfælde er det mere præcist at tale om »modernisering«. At den valgte norm er moderne *dansk* er forståeligt, men da grundteksten som sagt er fornsvensk, er der alligevel noget besynderligt ved operationen, der altså ikke kun indbefatter en forskydning i tid, men også i sprog. Som dække for den sidste forskydning omtaler udgiveren utraditionelt dansk og svensk som »østnordiske dialekter«. Det hedder videre: »Sproget i den svenske *Løveridder* ligner således i høj grad dansk fra den tid, især hvad ordforrådet angår; dog ser vi allerede her enkelte særsvenske udtryk som ikke kendes fra dansk« (s. 26). Ved således at underbelyse de sproglige forskelle mellem fornsvensk og gammeldansk fjerner udgiveren fokus fra et brændende spørgsmål – måske min væsentligste indvending mod udgaven: Når nu bogen er henvendt til »danskstuderende« (s. 7), er udgivet på et dansk forlag af en dansk forsker, hvorfor er det så den fornsvenske version af Hr. Ivan, der er normaliseret? Hvorfor har Kværndrup ikke bearbejdet en af de gammeldanske versioner, helst den selvstændige og yderst interessante F (i håndskriftet Stockholm K 47)? Derved ville han have sparet sig for en del besvær og undgået det metodisk kritiske i sprogskiftet. Den middelalderlige danske bearbejder har som *native speaker* haft et bedre kendskab til skellet mellem fornsvensk og dansk, end vi har i dag. En lignende dom kan man ikke fælde over bearbejderen af den anden danske version, E (i håndskriftet Stockholm K 4), der overtager en lang række svecismer. Ved at benytte samme metode bliver Kværndrups version til en middelalderlig oversættelse – 500 år for sent!

Også for en moderniseret udgave er tekstvalget et grundlæggende vilkår. Man får desværre den mistanke at Kværndrups tekstvalg har været styret af de tekstudgaver hans arbejdsplads i Växjö råder over; i hvert fald undlader Kværndrup fuldstændigt at inddrage C.J. Brandts udgave (1869-77) af begge danske versioner og Studér Middelalder på Nettets digitale udgave af Stockholm K 47. Brandts udgave omtales i litteraturlistens afsnit »Anden litteratur« (altså ikke udgave-afsnittet), og Studér Middelalder på Nettet omtales overhovedet kun i bogens kolofon på grund af den omtalte forsideillustration.

Ifølge forordet (s. 8) har valget stået mellem George Stephens og Jeremias Wilhelm Liffmans udgave (Sth. 1845-49) af version A og Erik Noreens forsøg på en rekonstruktion (Uppsala 1931). Kværndrup citerer Noreens kritik af den ældre udgave, der hæfter sig ved de mange »småfel« (Noreen s. XIV; sandsynligvis fejl

2 Henrik Williams: *Norse Romance. III. Hærra Ivan*. Arthurian Archives, 5 (Cambridge: D. S. Brewer), 1999.

som moderniseringen ville eliminere), men Kværndrup har tilsyneladende overset at Noreen sammesteds omtaler Brandts udgave langt mere positivt. Når Kværndrup i forordet oven i købet stiller sig kritisk til Noreens konjekturalkritik, kan det undre at han ikke i det mindste har diskuteret Brandts udgave. Det kan dårligt være de danske versioners unge alder, der har spillet ind; Kværndrups egen tese angående den lange version F er at den »bygger på en uforkortet version af romancen, de svenske på en forkortet« (s. 297). Og s. 17 omtales F som »fyldig og letlæselig«.

Kværndrup lægger som sagt afstand til Noreens praksis der bygger på »en noget overdreven tiltro til, at man kunne genskabe 'den originale tekst' ved konjekturer (rettelser)« (s. 8). Men denne kritik lyder hul, når han følger Noreens udgave *in absurdum*. I sit forsøg på at rekonstruere et ældre tekstlag har Noreen nemlig inkorporeret ekstrastof fra de danske versioner i sin udgave, og dette ekstrastof har han givet svensk sprogdragt. Som eksempel kan citeres et verspar i de to danske versioner:

> Ha*n*s løyæ veth ha*n*s fodæ loa
> thi at hu*n* var van ath gøræ soa (v. 4077-78 i E)[3]

> hans løwæ widh hans fødher laa
> thy thet war waan ath giøræ saa (v. 4753-54 i F)[4]

Det bliver hos Noreen til

> hans leon vidh hans føter la,
> thy at hon var van at gøra swa (v. 4843-44)

og derfor hos Kværndrup til

> Hans leon ved hans fødder lå,
> Thi at hun var van at gøre så (s. 170)

Da F og E går tilbage til hver sin svenske version,[5] er det øjensynligt rigtigt at den svenske originaltekst har haft disse vers, og formerne *leon* og *hon* er sandsynlige. Men hvorfor de skal tvinges ind i en moderne dansk version, er mig ubegribeligt. Hvorfor ikke *løve* og *den*?

---

3 Brandt 1869-77, II, s. 252.

4 http://middelaldertekster.dk/ivan-loeveridder/4/4.

5 Noreen 1931, s. XI.

At Kværndrup selv gør opmærksom på de danske håndskrifters læsemåde, gør sagen endnu mere absurd. Side 211 hedder det fx i en note: »Vers 6307-6308 efter F, mangler i de svenske håndskrifter. F har *taledhæ* i stedet for *kalzede*, men Noreen har 'genskabt' en svensk form i sin udgave«. Og derfor står der også hos Kværndrup mærkeligt: »De *kalzede* mangt og gjorde dem gammen«.

F's ekstrastof udgør kun en brøkdel af den samlede tekstmængde, og Kværndrups troskab over for Noreens udgave kommer hyppigere til udtryk de steder hvor grundteksten er A. Under henvisning til at hans udgave er en »normalisering, ikke en oversættelse« (s. 26), har Kværndrup fravalgt den danske overleverings ækvivalenter til særsvenske ord. Hans fremgangsmåde tvinger ham derfor til at opfinde danske ord som *fægen*, *igelbørst*, *jæv*, hvor F's former er umiddelbart forståelige: *glad*, *pind swin*, *twiffuel*.

En række ord i teksten kræver kommentarer, og Kværndrup har dels en punktkommentar første gang et ord optræder, dels en ordliste bagerst. Denne opdeling er god, selvom punktkommentarerne måske godt kunne være gentaget (fx for hvert kapitel) i den meget lange tekst. Ligesom en markering i teksten af kommenterede ord ville være en fordel. Ordlisten – der er udarbejdet af forlagets redaktør – er nyttig, og kommentarerne er oftest gode.

Det er klart at overførelsen fra svensk til dansk afstedkommer en gruppe svecismer, som de nys nævnte. De betegnes i ordlisten »ikke-danske« (s. 301). For at kunne vurdere om et ord har været »en del af det historiske danske ordforråd« (s. 26) har Kværndrup søgt assistance i ODS, der som bekendt inventerer det danske ordforråd fra ca. 1700 til 1955 (med enkelte tilbageblik i den ældre nydanske periode); dermed kan han egentlig kun vurdere om det pågældende ord har eksisteret i den nydanske periode, eller som det hedder: »Ord, der jævnfør *Ordbog over det danske sprog* ikke har været i brug i dansk inden for de sidste 300 år, anses for at være ikke-danske i denne sammenhæng« (s. 29). »Denne sammenhæng« er altså en populær introduktion, der også vil tjene det formål at give den intenderede læser »et omfattende, gammelt dansk ordforråd, som stadig har været i levende brug i 1800-tallets digtekunst« (s. 7). Her mener jeg intentionerne stiller sig i vejen for hinanden, og det er beklageligt at Kværndrup ikke har benyttet (et af) de leksikalske hjælpemidler der bedst dækker den gammeldanske periode: *Gammeldansk Ordbog* (GO) eller Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog* (Kbh. 1881-1918), der begge har excerperet Brandts udgave af Hr. Ivan. Heller ikke K.F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (Lund 1884-1973) nævnes, skønt ethvert forsøg på at forstå den fornsvenske tekst må bygge på denne.

Havde Kværndrup efterset ord som *fæghring*, *hægume* og *øpe* i GO, ville han have fundet en solid middelalderlig dansk overlevering. Det er naturligvis en detalje at en række i øvrigt uddøde ord således får forkert etikette. Men der er også

ord der faktisk træffes i ODS: I. *Blyant*, I. *Kvant*, III. *lev* adj., VI. *rede* vb. og I. *Tøj* m.fl. Værre er det at moderniseringen rummer egentlige fejl: *hugemod* adj. har ikke med 'hu' at gøre som formen antyder, det er glda. *homoth* 'hovmodig', hvorfor det rimeligt kunne gengives *hovmod(ig)*. – Man må undre sig over formen *mundløj*, der forklares som 'vandfad, bækken' (v. 361). Hos Noreen er formen *mulløgh*, der svarer til Söderwalls opslagsform og GO's (*mullogh*). Den association til mund, Kværndrups form giver, er misvisende; den må skyldes det islandske ord *mundlaug*, men her betyder *mund* 'hånd'. – Ubegribelig er formen og forklaringen på adjektivet *saddig* 'våd, klam, fugtig, svampet (som eng. *soggy*)' (s. 308; v. 2225). Med rette markeres ordet som ikke-dansk, men det er heller ikke svensk. Det modsvarer formerne *sadhokt*, *sadhogha* hos Noreen, og findes hos Söderwall som *sadhogher* (en afledning til *saþ* 'klid'), der betyder 'fuldt af klid'. Da talen er om brød, passer det jo udmærket. – *spældenér* forklares som 'panser' (v. 3750). Ordet der i GO har opslagsformen *spaldener*, forklares af Kalkar som 'udstoppet stykke til at bære over skulderen (u. rustningen)'. I de gammeldanske glosser gengiver det måske fejlagtigt lat. *parma* 'skjold'.[6] Kværndrups oversættelse skyldes muligvis en skriverrettelse i håndskrift A, der har ændret det til *panzer*. – Formen *syst* er normal participiumsform til *sysle*, ikke til det konstruerede *sysse*.

Som sagt sympatiserer jeg med intentionerne bag Kværndrups bog; det er kærkomment at flere stifter bekendtskab med den østnordiske litteratur. Men fra filologisk hold må den foreliggende udgave betragtes som en kuriøs omvej. Den litterært interesserede ville være bedre tjent med en egentlig oversættelse. Og for den sprogligt interesserede er der ingen vej uden om de traditionelle udgaver.

Simon Skovgaard Boeck

Islændingesagaerne – Samtlige sagaer og niogfyrre totter I-V. I Skjalde – Grønland – Vinland. II Fredløse – Skjalde og helte. III Njals saga – Helte og eventyrere. IV Lokale fejder. V Rigdom og magt – Tro og kamp. Redigeret af Annette Lassen. Illustreret af Karin Birgitte Lund. Saga forlag Reykjavík Ísland 2014. I alt 2505 sider, 3.460 kr. ISBN: 978 99 359 1980 9.

Midt i den almindelige sørgmodighed over traditionens tiltagende forvitring og samfundets hurtigt voksende demens er der tegn der ikke passer ind i billedet.

6 Marcus Lorenzen: *Gammeldanske glosser*, København 1885, s. 9 og s. 31 f.

Den nye store sagaudgave er et af dem. Er den et varsel om historiens genkomst, eller er den et idvand, dvs. en understrøm, der bevæger sig i modsat retning af hovedstrømmen? Eller er der en tredje mulighed? Spørgsmålet tages op til sidst i anmeldelsen.

Under alle omstændigheder er der grund til at glæde sig over denne nye sagaoversættelse. Det er et prægtigt, overdådigt værk, en sand gave ikke blot til det danske folk, men til hele Norden, ja, som man vil se har den været en gave til hele verden. Her får vi alle for første gang »Samtlige sagaer«, som det med berettiget stolthed annonceres på omslaget af hvert af de fem kampfarvede bind, i én samlet udgave, baseret på den højeste og grundigste videnskabelighed, men lykkeligt fri for studiernes rynker og filologisk støv, læservenlig og let tilgængelig også for det uvæbnede blik.

Initiativet er udgået fra Island, hvor langt de fleste af håndskrifterne nu befinder sig efter den meget omdiskuterede overdragelse af ca. 1800 håndskrifter fra Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling og Det Kongelige Bibliotek til den islandske stat i sidste halvdel af 1900-tallet. Et af argumenterne mod udleveringen var dengang, at udforskningen og dermed udgivelsen af håndskrifterne bedst – kun, var der nogle der sagde – kunne ske i tilknytning til biblioteksfaciliteterne i København, men hvad man end kan mene om udleveringen, må man erkende, at netop det argument er blevet gjort grundigt til skamme med den nye udgave. Vi havde håndskrifterne i København i mere end 300 år uden at præstere noget på dette niveau, og det skyldes selvfølgelig, at de islandske sagaer trods alt ikke har den vægt i det samlede billede af dansk kultur som de har i den islandske. Med denne præsentation af sagaerne har Island på fornemste vis levet op til det ansvar der fulgte med overdragelsen af håndskrifterne.

Mere præcist er initiativet udgået fra forlæggeren Jóhann Sigurðsson, der i 1997 udgav *The Complete Sagas of the Icelanders I-V*. Udgaven blev en succes og affødte bl.a. hele ni udgivelser af sagaer som enkeltbind i Penguin-paperbacks, der nu sælges verden over i smukke pålidelige redaktioner til næsten ingen penge. Det førte til tanken om en samlet fællesskandinavisk udgave af sagaerne, og projektets solide videnskabelige grundlag samt dets fine balance mellem det interskandinaviske og det nationale har gjort det tiltrækkende for de store fonde, hvis velvilje har været en forudsætning for realiseringen. Der blev fundet redaktører i de tre nordiske lande, i Danmark universitetslektor Annette Lassen på Den Arnamagnæanske Samling ved Københavns Universitet, og arbejdet med oversættelserne til de tre nordiske sprog begyndte i 2008. Bøgerne er udgivet på Jóhann Sigurðssons forlag »Saga forlag« i Reykjavik (www.saga.is), der står for salg og distribution, og de er layoutet og trykt i Island.

De danske, svenske og norske udgaver adskiller sig ikke kun ved sproget. De rummer de samme tekster, men præsentationen af teksterne har de enkelte redak-

tører stået for. Også i det ydre fremtræder de tre skandinaviske udgaver forskelligt. Omslagenes farver er inspireret af de tre nationers flag, den danske er rød, den norske mørkerød og den svenske blå, og som den eneste er den danske illustreret. Sagaerne er i de skandinaviske udgaver fordelt på de fem bind efter samme princip som i den engelske.

Man kan ikke sige at Danmark var underforsynet med sagaoversættelser inden denne nye udgave. N.M. Petersens fire bind *Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude* fra 1839-44 er den største enkeltbedrift på dette område, og tillige den der har trukket det længste spor. Petersens værk er i mere eller mindre reviderede udgaver blevet genudgivet helt ind i dette århundrede, og hans puristiske sprog gav ydermere anledning til den sagaoversættelse, der indtil i dag har været den der dominerede billedet, nemlig *De islandske Sagaer I-III* 1930-31, som indtil i dag har været sagaudgav*en*. Også den er genudgivet adskillige gange, senest i 2007, året før arbejdet med oversættelserne til den nye fembindsudgave begyndte.

Var der så overhovedet behov for en ny udgave? Svaret er et ubetinget ja, og det er der gode grunde til. For det første er antallet af sagaer i den nye udgave langt større end i de hidtidige. N.M. Petersens *Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude* indeholder kun 10 sagaer, i trebindsværket *De islandske Sagaer* er der 11, og det var stort set de samme sagaer. Det betød, at den almindelige danske læsers opfattelse af sagagenren hvilede på en halv snes tekster, klassikerne om man vil. I forhold hertil betyder den nye udgave en vældig udvidelse. Her får man som sagt »samtlige sagaer« i den sagagruppe der nu kaldes islændingesagaer, dvs. 40, og dertil ydermere 49 totter, små anekdotiske fortællinger, som ingen af de tidligere udgaver havde med. De fleste af de i den forstand nye tekster har i og for sig været oversat til dansk, men oversættelserne har ikke befundet sig inden for den almindeligt interesserede læsers horisont. I den nye udgave er der imidlertid også sagaer der aldrig tidligere har været oversat. Det gælder bl.a. nogle ret sene sagaer som *Sagaen om Gunnar Kildegnubsfjols*, *Sagaen om Bård Snefjeldsas*, *Guld-Tores saga* og *Sagaen om Den snu Ræv*. Man forstår godt, at sagaer som de fire nævnte ikke er de første der blev oversat til dansk, men når de inkluderes i sagakorpusset får læseren et langt mere udførligt og varieret indtryk af islændingesagaen som genre og af det fiktive univers den udspilles i. Gunnar er en askefis, der viser sig slet ikke at være noget fjols, og *Guld-Tores saga* er i nogle afsnit et rent eventyr. Den der fører pennen i *Sagaen om Bård Snefjeldsas* er meget belæst og skilter gerne med sin lærdom, og Den snu Ræv er en Georg Gearløs-type. Det viser sig at sagagenren rummer undergenrer som science-fictionsagaer og »ramasjangsagaer« (Annette Lassens betegnelse), og det vil være nyt for mange.

Ydermere hviler læserens indtryk af sagagenren med den nye udgave på et langt mere solidt grundlag. De tidligere oversættelser var mere eller mindre uigennem-

skuelige redaktioner af de enkelte sagaer, det var soignerede tekster med udeladelser og overspringelser af genrefremmede eller upassende elementer, udført med stor indsigt og fin fornemmelse for genren, men alligevel sådan, at redaktørens virksomhed gav skår i autenticiteten. Man bliver ofte forbavset over at se hvor hårdhændet en redaktør kan fare frem for at få en tekst til at ligne hans forestillinger om den. Annette Lassen har studeret de tidligere udgavers sindrige sammenklip og viger ikke tilbage for at betegne redaktørernes adfærd som »skalten og valten«.

Den nye udgave er anderledes trofast mod forlæggene og tager det hele med. I *Fostbrødrenes saga* blander fortælleren sig fx pludselig på en højst sagafremmed måde. Folk undrer sig over, at et så ungt menneske som Torgejr har dræbt en stor herredhøvding.

> Men det var nu ikke så forunderligt endda, for Den Højeste Bygmester havde skabt og nedlagt i Torgejrs bryst et så frygtløst hjerte, at han ikke var bange for noget, og i alle farer var han som løven, det urædde dyr. Og eftersom alle gode ting er skænket af Gud, så er alt mandsmod skabt af Gud og lagt i brystet på tapre mænd og med det en fri vilje, så de kan bruge deres styrke til at gøre det de vil, godt eller ondt, fordi Kristus har skabt mændene og gjort dem til sine egne sønner og ikke til trælle. Og han vil gengælde enhver det han stræber efter (II s. 366-67).

Denne religiøse ekskurs virker iøjnefaldende forkert, men den står i håndskriftet og skal selvfølgelig med, og i stedet for at udvande genren virker den pudsigt nok lige omvendt, fordi den er et så markant brud på den ellers ret hårdkogte stil i denne saga.

Fra de tidligere sagaudgaver har man et indtryk af sagaens mennesker som nærmest victoriansk ængstelige over for omtale af kønsliv, men det indtryk blødes op i den nye udgave. Det blandt indviede berømte pornografiske stykke i *Njals saga* er med i fuld længde, og i en tot kan man opleve en overstadig kong Harald Hårderåde lave højst upassende jokes. Fra sit skib anråber han folkene på et skib der sejler i modsat retning, og spørger hvor de kommer fra, og da han hører de har besøgt storbonden Agde, som han selv er på vej til, råber han: »Er I så ikke blevet røvpulet af Agde?« Svaret er benægtende, for Agde venter fornemmere gæster, så han ville hellere vente… Den slags kendte man kun i sagaerne som årsag til drab og fejde, men her er det rent fjolleri. Mentaliteten og genren er rummeligere end man troede.

I de fleste tilfælde er der lagt et enkelt håndskrift til grund for oversættelsen, men det er heldigvis ikke et ubrydeligt princip. I fx *Fostbrødrenes saga* er hoved-

teksten *Flatøbogen*, men den er suppleret med tre andre håndskrifter, med klare, men ikke tyngende angivelser af skiftene fra det ene håndskrift til det andet.

En vigtig grund til at glæde sig over den nye udgave er de nye oversættelser. Oversættelserne er særdeles vellykkede, og det store arbejde og den store omhu, der har været investeret på dette felt, har været umagen værd. Oversætterne er Karen Bek-Pedersen, Helle Degnbol, Gísli Magnússon, Finn Hansen, Alex Speed Kjeldsen, Kim Lembek, Johnny Lindholm, Margit Lave Rønsholdt, Erik Skyum-Nielsen, Peter Springborg, Rolf Stavnem, Lisbeth Heidemann Torfing, Jonas Wellendorf og Kirsten Wolf, der hver har oversat en eller flere sagaer. I trebindsudgaven var oversætterne for en dels vedkommende udøvende digtere og forfattere, bl.a. Johannes V. Jensen og Tom Kristensen, og det glemte man – på godt og ondt – ikke når man læste sagaerne. I den nye udgave er alle de 14 oversættere filologer og sagaforskere, men det betyder ikke, at den professionelle digtning ikke har medvirket. Forfatteren Merete Pryds Helle, der også er bachelor i litteraturvidenskab med speciale i middelalder og renæssance, har været tilknyttet projektet som skønlitterær konsulent på oversættelserne, og selv om det er vanskeligt at efterforske, må det nok i vidt omfang tilskrives hende, at sproget i så høj grad fremstår som let læseligt moderne dansk, ligefremt og naturligt, helt uden kiks og mislyde, samtidig med at den enkelte sagas stiltone og sproglige ejendommeligheder er bevaret.

Graden af modernitet i sproget har været genstand for mange overvejelser og diskussioner, forstår man på Annette Lassens indledning. N.M. Petersens indædte oldnordiskhed anføres som et skræmmebillede, men en anden grøft er det moderne slangprægede hverdagssprog med mange engelske neologismer, som fx oversætteren Otto Steen Due nævnes som repræsentant for. I hans oversættelser af Homers *Iliaden* og *Odysseen* fighter krigerne, og pigerne bliver scoret, hvad der ikke er mindre fremmedgørende end N.M. Petersens sære nordiske termer. Konklusionen bliver dog, at »det redaktionelle standpunkt alligevel ligger mere i forlængelse af Due end af Petersen«, og det mærkes under læsningen af oversættelserne. Der er ingen ængstelse ved at bruge ord som »idé«, »jura« eller »ekspedition«, men fremmedord fra engelsk er man tilbageholdende med. Alt i alt, der er principper for oversættelsen, men ikke dogmer. Det skal lyde moderne, men ikke være påfaldende moderne. Skærmydsler mellem to grupper kaldes »det der halløj« eller »al den ballade«, og en overrasket sagahelt kan sagtens sige »Det var pokkers«! En af de barske fyre i *Fostbrødrenes saga*, der i en tidligere oversættelse blev omtalt som »vanskelig at have med at gøre«, kaldes her »hård i filten«. Det er moderne hverdagssprog uden at være for meget – han er ikke en hård banan.

Et særligt problem udgør de mange kvad, der ikke mindst i skjaldesagaerne med jævne mellemrum afbryder handlingen. De er gengivet af oversætteren af den pågældende saga, og Rolf Stavnem har været særlig konsulent på dette om-

råde. Opfordringen til oversætterne har været så vidt muligt at bevare kenninger, allitterationer og antallet af stavelser i de enkelte verslinjer. De undertiden svært forståelige kenninger er forklaret i en kommentar ud for den pågældende linje. Det er en prisværdig fremgangsmåde, for sådan bør det selvfølgelig også være i en moderne oversættelse, der vil formidle et autentisk indtryk af forlægget. Resultatet er imidlertid ikke nogen litterær oplevelse. I stedet for at være poetiske højdepunkter virker versene som besværlige rebusser, som man ikke har megen fornøjelse af at løse. Skjaldedigtning er båret af en højt opdreven formalisme, og det refererbare indhold i en strofe er ofte beskedent. Hvis ikke verset har en stolt løvemanke at ryste med, bliver der ikke meget tilbage.

Første strofe af Egil Skallagrimssons Sønnetabet ser således ud i Rolf Stavnems oversættelse:

Træg er tungen	
at bevæge,	
digtets luftvægt	*digts luftvægt > tunge*
at opløfte,	
ingen udsigt til	
Odins ran,	*Odins ran > digtning*
svær at hale op	
fra sindets skjul.	*sinds skjul > bryst*

Det er svært ikke at sende en tanke tilbage til Johannes V. Jensens gendigtning i trebindsudgaven, som Jensen giver følgende ord med på vejen: »Kvadene er gendigtet (..) efter meningen; »Kenningerne« har ikke uden antydningsvis kunnet gengives, Viddet derimod og den strømmende Fynd, der er i Egils Aand, skulde være kommen til sin Ret«:

Det falder mig træls
at røre Tungen;
en Sten for Brystet
stemmer for Aandedrættet.
Med Ordets Tryllemagt
har det sig tungt
naar Tankens Hus
i Stormen hælder.

Det lyder af noget, men måske mere af Johannes V. Jensen end af Egil, og det er ikke passende. Rolf Stavnem lader os dog ane hvad Egil digtede (skrev kan man

jo ikke sige), og mere kan man ikke forlange. Redaktionen har valgt den rigtige løsning, men selve opgaven er nok uløselig.

Annette Lassens 32 sider lange indledning i første bind er en fornøjelse at læse. Her får man i et let og ubesværet sprog en grundig almen introduktion til sagaernes verden, en redegørelse for udforskningen af dem og en fremlæggelse af de principper der ligger til grund for udgaven. Det er pædagogisk anvendt videnskab i den bedst tænkelige udførelse.

Derudover er udgaven forsynet med et ganske omfattende apparat. Der er introduktioner til de enkelte sagaer ved oversætterne, ikke anbragt foran de enkelte sagaer, hvor den slags let får karakter af barriere, men samlet i begyndelsen af hvert bind. Noter efter de enkelte sagaer er man lykkeligt fri for, idet de få helt nødvendige oplysninger er sat som fodnoter på de sider hvor de hører til. Samlet i sidste del af sidste bind finder man otte kort, der viser hvor sagaerne foregår, diagrammer der viser hvordan det juridiske system er bygget op, kongerækker over både norske, danske og engelske konger, en årstalsliste over de vigtigste historiske begivenheder med relevans for sagaerne samt en liste over lovsigere på Island. I to artikler på henholdsvis seks og fire sider får man en redegørelse for de skibstyper der forekommer i sagaerne og en gennemgang af indretningen af sagaernes bondegård. Desuden er der ti siders bibliografi, en liste over landskabsbeskrivende stednavneled og et register over personer der optræder i mere end én saga eller tot og en forklaring på ord og begreber i sagerne som ikke kan forudsættes bekendte.

Disse sidste knap 100 sider giver udgivelsen vægt uden at tynge, og man kan kun bifalde de fleste af de dispositioner der er truffet. Kortene, der sikkert er fælles for alle de nordiske udgaver, er dog lovlig små og gnidrede, og man savner de store dejlige kort i trebindsudgaven, som man rigtig kunne gå på opdagelse i. De to artikler om skibene og gården er særdeles nyttige og oplysende, men i betragtning af den rolle kamp og krig spiller i sagaens verden kunne man måske også have haft et par sider om de vigtigste våben i sagaerne. Der kæmpes både med økse og sværd, men man ved ikke efter hvilke principper, og der er flere øksetyper, som man gerne ville have nærmere beskrevet, og det gælder ikke kun øksehovederne – der er folk der bliver dræbt, fordi deres økseskafter er for korte. Det gælder også spyd, som man måske nok synes man kender, men hvad er egentlig et hugspyd eller et krogspyd? Og hvordan så spydspidserne ud? »De er på mode nu, de brede spyd«, siger Atle i *Grettes saga* uanfægtet efter at have fanget et glimt af det spyd der dræber ham. Et register over alle de personer der forekommer i islændingesagaerne mangler. Det ville have øget udgavens brugsværdi, men har åbenbart været for bekosteligt.

Bøgerne rummer 40 illustrationer af tegneren og grafikeren Karin Birgitte Lund der bl.a. er kendt for tegningerne på pengesedlerne. Der er en illustration pr. saga,

og de er anbragt ved begyndelsen af de enkelte sagaer. Illustrationerne er støttet af særlige fondsmidler til dette formål, og man forstår at det har krævet en ekstra indsats fra redaktørens side at realisere den idé, men det har været al umagen værd. Det er en stor glæde, når man vender et blad og finder en tegning, og det er dejligt at se, at den gode danske tradition, at bogværker af denne kaliber er illustrerede, ikke er ophørt.

Karin Birgitte Lund har taget udgangspunkt i en række middelalderlige forlæg, først og fremmest kalkmalerier og sagahåndskrifter, men også gotlandske billedsten, træskæringer i stavkirker eller konkrete genstande som fx øksehovedet fra Mammen eller sølvskatten fra Curdale i Nordengland. Det er virkelighedsfragmenter fra det område sagahandlingerne udspilles i, gengivet klart og tydeligt, men ikke hyperrealistisk som oldtidssagerne på pengesedlerne, snarere let sløret og i dæmpede farver, som om motiverne er set gennem tidernes og historiens dis. Forlægget for de enkelte tegninger er ikke anført ved tegningen selv, men findes samlet i en oversigt i bind V, og sådan skal det være. Det er ikke en museumsudstilling, men et stemningsskabende anslag ved læsningen af sagaerne, og som sådan virker det helt rigtigt. Illustrationernes antal er beskedent – der er i snit otte pr. bind – og det virker sammen med tegningernes stilfærdige karakter alt i alt meget lidt støjende og påtrængende, men det er fint og elegant gjort. Karin Birgitte Lund har her fundet sin egen form og sit helt personlige udtryk i gruppen af danske illustratorer af det nordiske, med klar afstand til Maja Lisa Engelhardts rene abstraktioner i Saxo-udgaven, Johannes Larsens stemningsfulde pennetegninger af islandske landskaber i trebindsudgaven og Sven Havsteen-Mikkelsens stærke sort-hvide træsnit i *Orm og Tyr*. Man er ikke i tvivl om, at hendes illustrationer til sagaudgaven vil blive stående som et højdepunkt i dansk bogkunst.

*

Den nye sagaudgave er som nævnt den tredje samling af sagaoversættelser, der med små hundrede års mellemrum har afløst hinanden som grundlag for danskernes beskæftigelse med denne genre, og vil man forstå perspektivet i den seneste, skal man se den i forlængelse af de to tidligere.

Forudsætningen for N.M. Petersens fire bind fra 1839-44 var den sans for det nordiske, som bl.a. Oehlenschlägers nordiske digtning og Grundtvigs historiske arbejder havde vakt, og som senere i århundredet fik så stor folkelig udbredelse gennem den grundtvigske højskole. Petersens centrale placering i denne strøm viser sig ikke i programmatiske formuleringer i værkets fortale, men i den konsekvente purisme, der præger sproget i hans oversættelser. Han undgik så vidt

muligt ord fra fremmede sprogsfærer, ikke blot latin og græsk, men også engelsk og især tysk, og han brugte hellere ukendte oldnordiske ord i fordansket udgave end gængse forståelige, der var lånt fra andre sprog. Danskerne skulle have de gamle tekster i en så »ren« udgave som muligt, og afstanden mellem 1800-tallet og tidspunktet for sagaernes affattelse skulle føles så kort som muligt. Resultatet blev undertiden ret ulæseligt, og revisionerne i de senere udgaver måtte glatte ud, men intentionen fra Petersens side var klar: Med sagaerne begyndte det danske folks litteratur og åndsliv, og vores ejendomsret til dem skulle fremgå af det sprog de blev præsenteret i. Forbindelsen bagud var nationens livlinje.

Den næste store sagaoversættelse, *De islandske Sagaer I-III*, udkom i 1930 som reaktion på sproget i Petersens oversættelse. De 11 sagaer i dette værk er som allerede nævnt til dels oversat af digtere som Johannes V. Jensen og Tom Kristensen, og der er tilstræbt en gengivelse i et mere afslappet og naturligt dansk. At sagaerne i mellemtiden havde befæstet deres indfødsret i dansk kultur fremgår af værkets prægtige udstyr; bøgerne er fornemt illustreret af Johannes Larsen, trykt på fint papir i stort format og smukt indbundet med læder på ryg og hjørner. Det er arvesølvet, der her bæres frem. Afstanden til N.M. Petersen gælder kun sprogdragten, grundholdningen er den samme.

Det understreges i Johannes V. Jensens indledning til værket:

> mens al anden Tradition hvorpaa Aandsliv beror, Antiken og Kristendommen, er trængt op sydfra og derfor forbliver en Lære, en aandelig Iklædning, hvor dybt Paavirkningen saa er gaaet, er Sagaerne kommen nordfra, de indeholder Nordboernes eget Væsen, et Aftryk af Liv, ført af nordiske Stamfolk, hvori Nordboer den Dag i Dag kender sig igen: de paafører ikke et Doktrin, tværtimod de afklæder derfor, de gengiver en Identitet (..) Sagaen (..) stiller nu som før det nordiske Menneske over for en Fortid, der hvad enten det erkendes eller ej udgør en Del af Nordboens Vækst.

I den sidste formulering ligger det 19. århundredes og første halvdel af det 20. århundredes dannelsestanke gemt. Et folks udvikling forløber gennem en række trin eller stadier (Johannes V. Jensen bruger både ordet *trin* og *gradus*), som eksempelvis nutidens danskere stadig bærer i sig, den brede befolkning som en ubevidst arv, de dannede som en erkendelse, de er nået til gennem skole og uddannelse. At komme til klarhed over den enkeltes og nationens åndelige vækst var den dybere mening med faget dansk i gymnasiet, og *Falkenstjernes Grundbog i dansk litteratur I-III* for gymnasiet var skabt til dette formål. Forbindelsen bagud blev til stadighed genfortolket og holdt levende af visionære tænkere som fx Vilhelm Grønbech og Martin A. Hansen med henholdsvis *Vor Folkeæt i Oldtiden* (1909-

12) og *Orm og Tyr* (1952). Edda og saga var vores Gamle Testamente, som vi aldrig ville holde op med at forholde os til – troede man.

I dag er den store verden rykket nærmere og har bragt meget nyt stof ind i synsfeltet, og den historiske forståelse har tabt terræn, hvilket er gået først og hårdest ud over de ældste dele af traditionen. De institutioner der længst holdt det gamle stof i live – først af lyst, siden af pligt – har i vidt omfang givet op. I folkeskolen og gymnasiet er der trods kanoniske anstrengelser kun tilfældige rester af de oldnordiske genrer tilbage; det er langt fra nogen selvfølge, at en student har læst en saga. Desuden er det gamle stof forsvundet fra litteraturhistorien. Den sidste store litteraturhistorie, Gyldendals *Dansk litteraturs historie I-V* (2007) begynder med den kristne latinkultur, og hverken nordisk mytologi eller de gamle nordiske genrer bliver omtalt. Ordet saga nævnes slet ikke. Udviklingen er gået stærkt; en kurve over forløbet ville være dramatisk faldende, og globalisering og traditionstab ligner ikke noget der går over.

På den baggrund måtte man forvente, at sagaerne ville fylde mindre og mindre i den almindelige læsende danskers repertoire, men det kan den nye sagaudgave forhindre. Ikke fordi den lægger op til at vende billedet og genskabe forrige tiders folkelige-nationale-historiske interesse for emnet, for det er ikke tilfældet. Udgaven er ikke nostalgisk tilbageskuende, den er i sine nøgterne lærredsbind moderne, og den åbner nye synsvinkler på sagaerne og nye muligheder for beskæftigelsen med dem.

For det første er det værd at bemærke, at udgaven i kraft af forløbet omkring udgivelsen selv er et udtryk for globaliseringen. Den er som det er fremgået, ikke et særdansk fænomen, ikke engang et fællesskandinavisk, men i kraft af den engelske udgave det hele begyndte med netop global. Vejen er først gået fra islandsk til engelsk, siden fra islandsk til dansk, svensk og norsk, og det der transporteres har på ingen måde været tænkt som bidrag til en historie om dansk identitet. Sagaerne er som de fremtræder i udgaven ikke specielt vores, de tilhører os alle sammen, menneskeheden som sådan.

Man kan ikke sige, at Annette Lassen i sin indledning gør et stort nummer ud af at lancere sagaerne som verdenslitteratur. Hun nævner dog ordet, der også forekommer i dronning Margrethes fine og meget personlige forord, her i den allerførste sætning, hvor sagaerne kaldes »et af Nordens mest markante bidrag til verdenslitteraturen«. Men Annette Lassens indledning er nøgtern og saglig og helt renset for Johannes V. Jensens nationalhistoriske patos, og derved lægger den op til en helt anderledes læsning, hvor det ikke gælder om at genkende sig selv som nordbo, men som menneske. Den tidligere nordiske tolkningsramme var, så smukt og godt den end var tænkt og hvor stor betydning den end har haft, blevet en begrænsning i beskæftigelsen med sagaerne, og der kan være noget befriende ved

at den er væk. Nu færdes Njal og Ravnkel i samme rum som Homers Odysseus, Vergils Æneas, Dantes jeg i *Komedien* og Joyce's Mr. Bloom, i fiktive universer i universelle kunstværker af højeste lødighed, og der hører de hjemme.

På den måde kan den nye sagaudgave også være med til at genindføre sagaerne i gymnasiets undervisning, ikke i et vaklende og rådvildt danskfag, men i et (verdens)litteraturfag, som bør blive et af gymnasiets tilbud inden længe. Hvad dansk litteraturhistorie angår løser problemet med det oldnordiske stof måske sig selv, idet der sandsynligvis ikke bliver skrevet flere store værker om dansk litteratur. Til gengæld er det er svært at forestille sig en fremtidig verdenslitteraturhistorie eller en vestlig eller global kanon uden sagaerne.

Det kan der være vidtrækkende perspektiver i, og som slutningsvignet skal her skal blot antydes et. I Keld Zeruneiths *Træhesten. Fra Odysseus til Sokrates. En bevidsthedshistorie* (2007), hvor han med Odysseus som centralfigur giver en epokegørende fremstilling af den vestlige civilisationshistories første stadier, skitserer han en tolkning af det oldengelske eller oldnordiske epos *Beowulf*, hvor titelfiguren ved sine kampe med en dæmoniseret kvindeverden har klare paralleller til Odysseus. I en note hertil skriver Keld Zeruneith: »En uddybende tolkning vil følge i et værk, hvori jeg vil analysere edda og saga under samme synsvinkel, som jeg har anvendt i »Træhesten«, med henblik på at finde eventuelle ligheder mellem den bevidsthedsmæssige udviklingsgang i græsk og nordisk digtning« (s. 614). *Islændingesagaerne I-V* vil være et fremragende arbejdsredskab i et sådant projekt.

Jens Anker Jørgensen

Jens Bjerring-Hansen: Ludvig Holberg på bogmarkedet. Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet (Danish humanist texts and studies, Volume 48). Museum Tusculanums Forlag, København 2015. 333 sider, 298 kr. (vejl.) ISBN: 978 87 635 4143 5.

Det er påfallende at interessen for det trykte mediet som kommunikasjonsmiddel har vært økende de siste tiåra til tross for konkurranse fra visuell kommunikasjon og it-kulturen. Et eget kunnskapsfelt har utviklet seg, bokhistorie, med tilknytning til flere vitenskaper, som har dét til felles at de gjør bok og bokkultur til gjenstand for undersøkelser. Det er en alminneleg oppfatning at mens studiet av bokmediet i første halvdel av det 20. århundret i hovedsak var rettet inn mot bøkenes materi-

elle beskaffenhet, har det i andre halvdel omfattet også sosio-kulturelle vilkår for produksjon, spredning og resepsjon av bøker.

Innenfor nordisk litteraturforsking er det flere som etter hvert har stilt seg under denne fanen. I Danmark har Jens Bjerring-Hansen sammen med Torben Jelsbak redigert samlingen *Boghistorie*, en innføringsbok utgitt på Aarhus Universitetsforlag (2010) i serien »Moderne litteraturteori«. Dette er en utpreget *reader*, med et utvalg sentrale teoriartikler. Alle bidrag er importerte, men redaktørene har utstyrt boka med en orienterende innledning. I etterkant har en av redaktørene, Jens Bjerring-Hansen (JBH) gitt ut en ny publikasjon, *Ludvig Holberg på bogmarkedet*, og med undertittel: *Studier i Peder Paars og den litterære kultur i 1700- og 1800-tallet*. Det er en revidert versjon av hans ph.d.-avhandling og kan leses som en oppfølger av teoriboka fra 2010. Her appliserer han teorien på én og samme tekst, *Peder Paars* (*PP*) av Ludvig Holberg.

PP regnes som Holbergs skjønnlitterære debut. Det er et parodisk-satirisk heltedikt, skrevet på aleksandrinervers og inndelt i fire »Bøger«. Det har en kronglete tilblivingshistorie; de første tre bøkene ble med noen måneders mellomrom 1719-20 utgitt hver for seg, i hefteform, før de ble utgitt samlet med en fjerde bok i den såkalte »Tredje Edition« 1720. Første bok inneholdt frisk samfunnssatire, med adresse til samtidens Danmark, og dette skapte skandale: Boka ble klaget inn for kongen med krav om represalier. Dette er den velkjente historien om *PP*; den er å finne i de fleste litteraturhistorier. Det som derimot ikke er så godt kjent, er at verket også har en spesiell skjebne; den kan i det minste synes spesiell for oss i dag. Det kom i forskjellige utgaver – eller emisjoner – som hadde varierende utstyr, som var av ulike format, og som inngikk i ulike sosiale kontekster. En del av utgavene var piratutgaver. Selv om *verket PP* kan sies å være ett og det samme, er således *teksten* – eller *tekstene* – *PP* en langt mer broket affære. Det er dette JBH sirkler inn og utforsker i sin avhandling.

Studien har både en spesifikk og en generell innretning. Prosjektet er å skrive et verks utgivelseshistorie. Og *PP* er valgt fordi undersøkelsen av nettopp dét verket gir anledning til å vise en vitenskapshistorisk nyutvikling. Det JBH presenterer som nytt – hans legitimering av interessen for bokhistorie – er at materielle og sosiologiske forhold virker inn på tekstens betydning og sosiale status. Han peker på en mangel: »Holbergs forfatterskab er aldrig rigtigt blevet knyttet til dets sociologiske og materielle vilkår«. Og han har en løsning: »Forfatteren Ludvig Holberg skal genindsættes i den konkrete hverdag, han virkede i« (s. 5).

I et innledende kapittel presenterer JBH en teoretisk horisont i form av fem antagelser: For det første en innretning mot tekstens *materialitet* – f. eks. format, papir, skrift – og dette omfatter også sosialiseringsvilkår som pris, markedsføring,

distribusjon. For det andre handler det om tekstens *historisitet*, nærmere bestemt at et verk er i konstant bevegelse; dette blir spesielt merkbart ved klassikere som kommer i mange – og ulike – utgaver. For det tredje blir *forfatterinstansen definert sosialt, som kollektiv*, dvs. at andre aktører enn forfatteren deltar i produksjonen og påvirker den – sekretær, illustratør, boktrykker, distributør osv. For det fjerde en oppskriving av *leserperspektivet*, med vekt på lesingens materielle og historiske vilkår; leseren er ofte hovedpersonen i bokhistoriske studier. Og for det femte handler det om et perspektiv *nedenfra*; tekster blir valgt på grunnlag av deres representativitet, deres sosiale og kulturelle betydning, mer enn etter deres immanente litterære verdier, dette perspektivet kan utmerket anlegges også på høylitterære tekster og kanoniserte forfattere, hevder JBH.

Disse antakelsene er basert på blant annet Robert Darntons modell over bokas kommunikasjonskretsløp, nærmere bestemt de ulike instansene i bokas gang fra forfatter til leser (forlegger, boktrykker, transportører osv.) D.F. McKenzie utvider teorien med sitt begrep om teksters transmisjon, som også har et diakront nivå, som kan gjøre rede for hvordan overleveringen over tid virker inn på tekstens betydning; det er en prinsipielt uendelig prosess, der nye lesere skaper nye tekster.

Interessen for bokhistorie gjør seg gjeldende i flere fag, bl. a. historie, bibliografi, litteraturvitenskap. JBH skriver seg inn i en litteraturvitenkapelig tradisjon, blant annet ved å problematisere forfatteren som opphav til teksten. Her er det referanse til både Roland Barthes og Michel Foucault og deres proklamering av forfatterens død. Barthes f. eks. gjør dette til eit intertekst-problem, som en implikasjon ved språket; forfatteren er ikke bare en som taler, men også en som språket taler igjennom. Bokhistorien reduserer forfatterpersonen ytterligere ved å dra inn også materielle og sosiologiske faktorer som konstituerende for mening, altså element som – *vanligvis* – ligger utenfor forfatterens virkefelt (f. eks. papir, sats, illustrasjonar, format, forlag, distribusjonsmåte). JBH setter seg i relasjon til litteraturvitenskapen også ved aktualiseringen av Gérard Genettes teori om paratekster, dvs. tekster omkring teksten – tittel, forord, omslagstekst – som har som funksjon å presentere teksten og sikre dens tilstedeværelse i verden. Men mens Genette bruker begrepet for det meste om språklig tekst, åpner JBH (med støtte av Jerome McGann) området også for tekstens materialitet og dens sosiologi.

Innledningskapitlet blir avrundet med en gjennomgang av relevant Holbergforskning, først de deler som berører bokhistoriske spørsmål (E.C. Werlauff, Chr. Bruun, Carl S. Petersen, H. Ehrencron-Müller, Th. A. Müller, Jens Kr. Andersen). JBH gir korte og treffende karakteristikker. Ikke overraskende har han ting å kritisere: Werlauff blander sammen likt og ulikt, Bruun kan være unøyaktig, osv. Men JBH har likevel et våkent blikk for det han vurderer som positivt og nyttig. Werlauff har et register som dekker opplysninger om bokmarkedsforhold, Bruun

gjengir viktige aktstykker fra skandalesaken om *PP* (osv.). Denne evnen til nyansering kommer enda tydeligere fram i gjennomgangen av den mer spesifikt litterære Holberg-forskingen (Vilhelm Andersen, Erik A. Nielsen o. a.) og ikke minst gjelder dette the grand old man i nyere Holberg-forskning, Billeskov Jansen, som JBH har en og annen høne å plukke med. Det er i sammenligning med nettopp Billeskov Jansen at JBHs forskerprofil blir tydeligst avtegnet. Billeskov Jansen driver kildestudium og er klassisistisk orientert, vendt mot sør, mot utlandet. Ytre og lokale forhold som kan ha virket inn, erklærer han som uinteressante. JBH er i motsetning til dette historisk orientert, opptatt av hva det er som skjer i tingenes verden, rundt Holberg. Billeskov Jansen tegner et bilde av Holberg der han blir lenket til arbeidsbordet. JBH trekker Holberg ut på gaten.

Det er en velkomponert avhandling JBH har skrevet. Kapitlene er ordnet tematisk etter ulike problemstillinger – typografi, opphavsrett, leserroller, serialisering osv. – og de skal kunne leses hver for seg. Samtidig er det en kronologisk orden. Kapitlene til sammen utgjør en bokhistorisk fortelling som spenner over tidsrommet 1720-1870.

JBH gjør greie for viktige etapper i utgivelseshistorien. Da Holberg gav ut de første bøker av *PP* 1719-20, var det danske bokmarkedet preget av skillingstrykk med bl. a. »historier« og »sannferdige viser«, i enkle, billige og høyst forgjengelige trykksaker som appellerte til et stort publikum – og til dårlig smak. Selv om det var uttrykt skepsis til denne slags publikasjonar – en skepsis som også kom til uttrykk hos Holberg – var det denne kanalen han selv brukte til publisering av de tre første bøker av *PP*. I den såkalte »Tredie Edition«, hvor han samlet alle bøkene i ett bind, forsøkte han å heve teksten opp på et høyere nivå, stabilisere den som bok, ved nye forord, nytt omarbeidd tittelblad med lærde referanser. Men her møtte han konkurranse fra pirattrykkene som også kom i nye opplag. Med den såkalte praktutgaven fra 1772 ble *PP* forsøkt plassert på et helt annet sosialt nivå. Denne utgaven ble besørget av et »Selskab« av embetsmenn som i et forord beklager at Holberg ikke lenger får den oppmerksomhet han fortjener og som derfor vil løfte han opp fra glemsel og hedre han ved å gi verket det utstyr og det utseende det fortjener. Utgaven er i kvartformat, har kraftig papir og en serie kobberstikk, den er satt med antikva-typer og har forfatterens navn på tittelbladet. En fjerde etappe kom med tekniske nyvinninger på 1800-tallet, som gjorde mulig masseproduserte billigutgaver i lite format. Produksjonen av *PP* nådde et høydepunkt på 1830-tallet, da fikk verket en rekkevidde det tidligere ikke hadde hatt.

Det sier seg selv at når ulike problemstillinger skal relateres til ett og samme verk, vil det medføre en del gjentakelser. F. eks. vil teksten som materiell størrelse referere til sats, format og illustrasjonar. Men dét vil også teksten som historisk-foranderlig størrelse, og det samme gjelder for forestillingen om sosialt forfat-

terskap fordi det er andre enn forfattaren (typisk forlegger og setter) som tar avgjørelser her.

Antakelsen om historisitet blir forøvrig godt illustrert i kapitlet om piratutgaver. Piratutgaver var ikke bare irriterende rusk i maskineriet, men hadde en rekke viktige funksjoner. De førte til større spredning av teksten, de rettet feil i originalen (og laget nye feil), de påvirket senere utgaver, blant annet var det disse tekstene som ble lagt til grunn for oversettelser til tysk og svensk (den svenske oversettelsen er basert på et herlig sammensurium av originaltekster og pirattrykk). For et moderne menneske virker dette både spesielt og sært. Men det var normalt tidlig på 1700-tallet.

JBH er disiplinert i sin bruk av bokhistorie-teori. Han holder seg til materielle element og sosiologiske faktorer, dvs. slikt som ofte faller utenfor litteraturstudiet, mens *PP*-teksten som litterær tekst og språkleg størrelse, som vanligvis er gjenstand for analyse og kommentar, blir holdt utenfor. Her kan det være på sin plass å minne om Vilh. Andersen og hans kritikk av det han i sin tid kalte for »Biblioteks-Skolen« (Werlauff, Bruun, C. S. Petersen, se s. 15) som han avviste som pedantisk, atomistisk og uten evne til å skille vesentlig fra uvesentlig. Denne problemstillingen er relevant også for prosjektet til JBH, som har som grunnleggende påstand at noe som lenge har blitt avfeidd som uvesentlig, bør tillegges betydning. Spørsmålet blir da: drar JBH *for store* veksler på stoffet, gir han det *for stor* betydning? Han tøyer nok stoffet her og der, for eksempel i omtalen av den skepsis mot bøker og trykksaker som gjorde seg gjeldende ved Holbergs debut. Det var frykt for overproduksjon, for at masse dårlig litteratur skulle strømme ut på markedet. Det jeg finner problematisk, er at når JBH skal gi belegg for dette, går han ikke til København anno 1719, men til Denis Diderot i Frankrike anno ca. 1750 og til Alexander Pope i England anno ca. 1730. Er ikke dette historisk projisering? Er ikke denne frykten for overproduksjon mer hjemmehørende i trykkefrihetsperioden ca. 50 år *etter* Holbergs skjønnlitterære debut?

JBH finner denne skepsis også hos Holberg. Rettere sagt: Det er et sentralt poeng for JBH at Holberg er både affirmativ og skeptisk til bøker og trykksaker. Hans bejaende holdning er det ikke vanskeleg å finne belegg for; han publiserte jo så å si alt han skrev. Hans forbehold er derimot vanskeligere å dokumentere. JBH går til *Epistel 3* i det ærendet. Epistelen gir rett nok uttrykk for frykt for overproduksjon, men den er fra et langt senere tidspunkt (1748) og forfattet på et helt annet erfaringsgrunnlag enn det Holberg hadde anno 1719. JBH holder seg som sagt konsekvent til materielle element og sosiologiske faktorer. Teksten, historien, innholdet i *PP* blir således merkelig fraværende. Dette er både nødvendig og riktig, men noen steder skulle jeg likevel gjerne sett mer av teksten. Eksempelvis er det en parallell mellom det JBH gjør rede for – Holbergs tvetydige holdning til bøker

og trykksaker – og på den andre siden: hans bruk av *vers*. Aleksandrineren i *PP* er vanskelig å bli klok på. En samtidig av Holberg, Chr. Rantzau, var også i tvil. I brev til Chr. Falster, datert 22. feb. 1720, (som også JBH refererer til, men i en annen sammenheng) omtaler han boka (*PP*) som »en schmuk Invention og klygtig indfald […]«. Men han legger til: »I Peder Paars finder jeg Versene undertiden ei de rigeste, og veed ei, om de for ofte forekommende Neglicences ere Affectation« (*Peder Paars*, utg. 1949, s. XVIII). Dette spørsmålet, om versene er dårlige fordi Holberg ville ha de slik, eller om de ble slik fordi han ikke kunne bedre, altså om han bruker aleksandrineren parodisk eller ikke, dette spørsmålet kan etter mitt syn supplere det JBH sier om tvetydighet hos Holberg.

Det kanskje mest iøynefallende resultatet av studien til JBH er hans bestemming av *Holbergs tid*. Litteraturhistoriene regner som kjent første halvdel av 1700-tallet som Holbergs tidsalder. JBH plasserer Holberg 100 år senere, og det skjer på grunnlag av en såkalt bibliometrisk metode, ved hjelp av statistiske kriterier. Han legger til grunn en uttømmende oversikt over alle danskspråklige utgaver av verket. Denne oversikten har stor verdi i seg selv, men JBH bruker den særlig til å dokumentere et oppsving i utgaver på første halvdel av 1800-tallet, da boka hadde et stort publikum som satte pris på burlesk humor og kritikk. Det var særlig mange utgaver i tiden 1835-45. På dette grunnlaget plasserer JBH Holberg-tiden i første halvdel av 1800-tallet. Og JBH får med denne differansen gitt et talende uttrykk for forholdet mellom tradisjonell litteraturhistorie og bok- eller lesehistorie. Bokhistorien forteller *noe annet*. Den kan leses som korrektiv til litteraturhistorien, eller enda bedre: som supplement til den; den utvider forståingsgrunnlaget for litteraturen.

En av konklusjonane til JBH er at Holberg kommer både svekket og styrket ut av møtet med boka som medium. Svekket i den forstand at han ikke blir gjort eneansvarlig, men har rundt seg også andre aktører som alle er med på å gjøre tekst til bok, men som likevel ikke alltid handler i samsvar med forfatterens intensjoner. Styrket ved at han inntar andre roller enn bare forfatterens. Det handler kort fortalt om at Holbeg i tillegg til å være forfatter også inntar andre roller i produksjonen, som forlegger, markedsfører og distributør.

En annen konklusjon gjelder leseren, eller oss lesere som har gått til denne boka i håp om å lære noe om Holberg og 1700-tallet. Også vi kommer på sett og vis svekket ut av dette møtet (i alle fall inntil vi har lest boka til JBH). Svekket, fordi vi hører til tiden etter det tidlige 1800-tallet da Holbergs forfatterrolle ble redefinert og oppdatert, rettere sagt innsnevret. Holberg blir dikter med stor D, dvs. dikter etter romantiske mål: Han alene er skaper av verket, og han blir ikke belemret med andre roller. Dette romantiske idealbildet sperrer for en forståelse av hans rolle – nei roller – i bokproduksjonen på 1700-talet. Det er ikke noe nytt ved å fremheve

1800-tallet i Holberg-forskingen og -resepsjonen. »Langt på vei er det 1800-tallet som har tegnet grunnrisset til det bildet vi idag har av 1700-tallsforfatteren 'Holberg'« sier Gunnar Sivertsen (*Samtidslitteratur 84*, s. 54). Det er heller ikke noe nytt ved å se 1800-talet som avsporing i Holberg-resepsjonen. Dramaturgen og teaterhistorikeren Bent Holm gjør det, og han er særlig kritisk til at Marstrandbildet – altså tegneren Wilhelm Marstrand sine bilder fra Holbergs litterære univers – har fått dominere resepsjonen så sterkt. Spesielt for JBH er at han knytter avsporingen til selve forestillingen om Holberg som dikter, dvs. dikter etter romantisk mønster, som solitær skaper. Dette var en forestilling som var fremmed for 1700-tallet.

Boka er velskrevet, fri for klisjéer og slitsomme gjentakelser. Jeg stusser litt ved en term som dukker opp igjen og igjen: *forhandling*. Ordet blir mye brukt for tiden, jeg møter det også i andre sammenhenger. Hos JBH er det høyfrekvent. Det er ikke vanskelig å se at det gjør sin nytte i nærværende avhandling som jo handler nettopp om ulike syn eller oppfatninger som er i – ja – i *forhandling* med hverandre. Men det blir brukt i flere betydninger – om salg, om endring, påvirkning, avklaring, uenighet osv. – og noen ganger spør jeg meg om det er nødvendig å bruke akkurat den termen. Dette rokker på ingen måte ved inntrykket av et gjennomkomponert verk som gir grundig dokumentasjon, er rikelig utstyrt med fotnoter, fyldig litteraturliste, navneregister, uttømmende oversikter over danskspråklige *PP*-utgaver og faksimiler av et stort tilfang av relevant stoff.

JBH har gitt et solid bidrag til Holberg-litteraturen, og han står fram som en inspirerende ambassadør for bokhistorie som forskingsfelt i litteraturvitenskapen.

Eiliv Vinje

John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen (red.): Building the Nation. N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity. Djøf Forlag, København 2015. 453 sider. 395 kr. ISBN 978 87 574 3269 5.

N.F.S. Grundtvig er det ultimative eksempel, når det moderne angelsaksiske begreb »nation building« skal diskuteres. Han bidrog nemlig til det umulige: at skabe en succesfuld nation på et knusende nederlag – 1864.[1] Hans indsats kan

1 Formuleringer og pointer fra denne anmeldelse er først blevet bragt i *Kristeligt Dagblad*, 3. august 2015.

bare ikke bruges særlig konstruktivt af andre nationer, for det er blevet gennemgribende godtgjort, at intet mindre end total udslettelse normalt er konsekvensen af den slags nederlag. Sådan konkluderer professoren Uffe Østergård i sit bidrag til *Building the Nation*. Og selvom Uffe Østergårds bidrag altså ikke ligefrem ender optimistisk, kan der jo være god grund til at undersøge Grundtvigs indflydelse på det moderne Danmarks fødsel, selvom det er svært at se, hvordan det kan have relevans for andre nationer i dag.

Resultatet af sådan en undersøgelse foreligger her i form af antologien *Building the Nation*. Den er et slags skizofrent barn, undfanget i kærlighed mellem eksperter i moderne danmarkshistorie og internationale forskere i nationalstater. De er alle sammen begejstrede for Grundtvig, men af forskellige årsager, og så ender deres delebarn mentalt forvirret. Delt mellem danskerne, der hjertens gerne vil forklare og introducere Grundtvig til et internationalt publikum, og internationale forskere, der ikke ved meget om Grundtvig, men som til gengæld virkelig gerne vil forklare danskere om nationalismeforskning generelt. Problemet? Ingen af delene gør os for alvor klogere på Grundtvig.

Hvis man ville lave noget originalt, er det sært, at så mange af bidragyderne stort set blot gentager tidligere store afhandlinger. Det gælder tilsyneladende Sanders, Møl Dalsgaard og Lunde Larsen. Dét smager mere af, at man gerne vil sælge Grundtvig til udlandet. Vi andre bliver ikke klogere, for vi har jo allerede deres afhandlinger. De fleste af de internationale bidrag har til gengæld travlt med at tildække, at de reelt intet ved om Grundtvig. Hovedeksemplet er det meget omtalte bidrag af den verdenskendte politolog Francis Fukuyama, der i 1992 skrev sin berømte bog om »Historiens afslutning«. Det er naturligvis indtagende, at han har gidet bidrage til en antologi om Grundtvig. Men hans Grundtvig-studium begrænser sig til en enkelt side i artiklen, der videregiver banaliteter om Grundtvigs samtid, om det faktum at han fandt på en ide om folkehøjskolen og så den påstand, at Grundtvig og »hans« bevægelse repræsenterer en nationsgrundlæggelse fra neden i stedet for en statsstyring fra oven. Det er mildt sagt ikke ny viden, der kommer frem her. I saglighedens navn skal det dog nævnes, at Fukuyamas bidrag er placeret i bogens første hoveddel, der handler om det teoretiske rammeværk, der skal til, for at tale om, hvad »nation building« er. Som sådan ikke nogen dårlig tilgang, men når bogens redaktører i indledningen skriver, at målet med bogen er en undersøgelse af Grundtvigs rolle i skabelsen af det moderne Danmark, er det svært at se, hvad Fukuyama bidrager til. Hans artikel er tilsyneladende blot en gentagelse af et kapitel fra en tidligere bog, og det handler som nævnt ikke om Grundtvig.

En af de mest interessante spændinger i bogen handler om Grundtvigs dybt anti-positivistiske universalhistoriske opfattelse. Over for den står moderne sam-

fundsvidenskabs trang til netop kendsgerninger og empiri, og bogen stiller – formentlig ikke velvilligt – det spørgsmål, om flere af de moderne videnskabsmænd har forstået radikaliteten i det, Grundtvig ville. Det illustrerer et af bogens bedste bidrag, som Grundtvig-forskeren Uffe Jonas har skrevet. Uden tøven og med stor indsigt udlægger han forholdet mellem Grundtvigs syn på, hvordan menneskets forhold til sig selv, omverdenen og Gud bør spejles i samfundets indretning. For Grundtvig er menneskets hjerteforhold rettet imod tre kærlighedsfelter: Gud, næsten og selvet. Dette er afledt af det dobbelte kærlighedsbuds tre relationer: Din Gud, din næste, dig selv (Matt 22, 37-39). I al sin enkelhed skal vi derfor forestille os vores samfund bygget op på samme måde gennem koncentriske cirkler. Skolen i en inderste cirkel som varetager af menneskets forhold til sig selv, staten udenom som menneskets forhold til næsten og kirken i en omsluttende cirkel som bevarer af menneskets forhold til Gud. Staten er således, med en Uffe Jonas-overskrift, et barn af kirken. Hvor mange af de moderne samfundsvidenskabsmænd synes mon for alvor om det? De omgås det mest ved blot at studere Grundtvigs virkning på det danske samfunds udvikling hen mod der, hvor vi nu er. Men det kunne jo også være, at han mente det alvorligt. Der er naturligvis intet galt med at forsøge at studere hans identificerbare, konkrete virkning på Danmark i dag. Men hvis bogen virkelig skulle have været original, havde flere af bidragene overvejet, hvordan Grundtvigs faktiske livsanskuelse passer ind i billedet.

Generelt er bogens bedste ansats den sektion, der sammenligner Grundtvig med andre store tænkere, der har haft indflydelse på deres egne lande. Det gælder eksempelvis amerikanske Ralph Waldo Emerson, tyske J.G. Fichte og de britisk/skotske liberalister Adam Smith og Adam Ferguson. Derudover sammenligner den mere teoretisk, hvordan man eksempelvis kan se forholdet mellem Søren Kierkegaard eller Émile Durkheim over for Grundtvig. Tanken er glimrende, men udførelsen veksler voldsomt i kvalitet. Den komparative kulturhistorie er faktisk et vældig udviklet område metodisk set, det er ganske enkelt en svær disciplin. Men de fleste af bidragene ophober dybest set blot kendsgerninger om, hvad henholdsvis Grundtvig og en modstillet part mente. Det gælder eksempelvis Katrine Baunvig, der i en sammenligning af Émile Durkheims og Grundtvigs politiske tanker først udlægger Grundtvig, dernæst Durkheim for at konkludere, at de begge gik op i social sammenhængskraft og pædagogikkens mulige bidrag deri. Det er ikke just rystende originalt.

Troels Nørager indleder mere ambitiøst og velskrevet sin sammenligning mellem Grundtvig og Ralph Waldo Emerson. Han vedkender sig først, at de to uden tvivl ikke ville have kunnet lide hinanden, og at det mest oplagte ville være at

sammenligne deres receptionshistorier. Alligevel tager han den mere modige og herligt umoderne vej, at han vil lave et »quasi-hegeliansk argument« (p. 284) om, at Grundtvigs og Emersons »reform agenda« afslører overraskende paralleller grundet i deres tids ånd, »working behind their backs (so to speak)« (p. 285). Et rendyrket forsøg på den gamle tyske tradition for Geisteswissenschaft, forstås. Med henvisning til den lidt sære kobling mellem samfundsvidenskabelig empiri og Grundtvigs militante antipositivisme, må man sige, at der gøres et forsøg på noget radikalt andet. Men det er jo en svær disciplin, hvor man skal gennemføre en analyse, der viser, at Ånden manifesterer sig uafhængigt af menneskers bevidsthed om at kunne fremmane den. Men selvom Nørager bedre end Baunvig forsøger at lade Emersons og Grundtvigs tanker væve sig ind i hinanden, forbliver han på et niveau, hvor sammenligningen mest handler om at vise, hvordan de begge ville have en »levende religion«, at de begge kan karakteriseres som poetprofeter, og at de begge var påvirket af romantikken. Det er svært at se, hvorfor sådan en analyse skulle være særligt »quasi-hegeliansk«, selvom tanken er sympatisk.

Udtrykket poetprofet om Grundtvig er dog ikke dårligt valgt, og det nærmer Per Øhrgaard sig også i sin sammenligning af Grundtvig og Fichte. Han ender netop sit essay i samme dur ved at konkludere, at hvor Fichte blot var profet, var Grundtvig både profet og poet. Med Grundtvigs universalhistoriske opfattelse in mente kunne redaktørerne her have presset Øhrgaard til en overvejelse om, hvordan profeti og poesi mon hænger sammen i tysk romantik og hos Grundtvig – for at undgå endnu en ophobning af faktuelle kendsgerninger som i så mange af de andre bidrag. Men i stedet falder Øhrgaard også til den samfundsvidenskabeligt-empiriske pat ved at svække sin egen påstand om profetpoeten: »And, after all, the true legacy of Grundtvig is his poetry. His articles and essays – let alone his sermons – are today read only by scholars. But many quotations from his poems remain part of the common Danish cultural heritage« (p. 230). Det »sande« ved Grundtvig er altså det, der observerbart citeres i dag i den »fælles, danske kulturarv«. På denne måde ignorerer man effektivt, hvordan Grundtvigs såkaldt mageløse opdagelse og det deraf følgende menighedssyn afgørende har haft indflydelse på den folkekirke, hvori omkring 79 % af alle danskere ender deres liv i dag. Det bliver også ignoreret, hvordan hans opgør med rationalismen, blandt andet i *Kirkens Gienmæle* (1825), har sat sig rødder i dansk åndsliv, som har betydning, også nu.

Denne unødvendige afslutning på Øhrgaards artikel hænger formentlig sammen med den klassiske misforståelse af forskellen på ordet med lille og med stort O hos Grundtvig. Til bogens ros skal det siges, at Øhrgaards bidrag faktisk er det eneste af de 23, der indeholder denne misforståelse. Den kommer godt nok i en lille bisætning, men den er god nok: »Grundtvig agrees with Fichte that language

creates what it names« (p. 222). Dette er en udbredt fejltagelse, som formentlig stammer fra det kendte salmevers, der er at finde i »Kirken den er et gammelt Hus« (1837):

> Selv bygger Ånden kirke bedst,
> trænger så lidt til drot som præst,
> Ordet kun helliger huset.

Med sidste linje kan man komme til at tro, at der er tale om det talte sprog; at det skulle være det talte menneskeord, der gør kirken hellig, og at ord således skaber, hvad de nævner. Derudover kan man også finde lignende formulering i Grundtvigs dimisprædiken fra 1810, »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«, hvor vi også lærer, at kun Ordet helliger Huset. Netop fordi sådan en formulering ligger tæt på Øhrgaards konstruktivistiske idé om sproget, der skaber, hvad det nævner, kan et sekulært overfald på Grundtvigs tænkning blive oplagt. Man kan således bruge disse formuleringer om Ordet, der helliger huset, til at hævde, at det talte menneskeord har forrang, eller at det er menneskeord, der gør menneskelige fænomener hellige. Men det har Grundtvig aldrig ment. Ordet med stort O betyder hos Grundtvig, som i Johannesevangeliet, som hos Luther, intet andet end Kristus. Menneskeord kan forkynde Ordet, men kun ved hjælp af Helligånden. Ord skaber ikke, hvad *de* nævner, hos Grundtvig; Ordet skaber, hvad *det* nævner. En sådan forveksling er naturligvis vældig belejlig, når man gerne vil sekularisere Grundtvig, så han bedre passer ind i ens moderne verdensbillede. Men hvis et sådant anliggende skulle gennemføres med større overbevisning, måtte Øhrgaard have taget sig tid til at overveje sammenhængen mellem poesi og profeti i både romantikken og hos Grundtvig. Ordet og ord kan ikke være sammenfaldende, men det kan profeti og poesi indimellem. Det havde været en relevant undersøgelse. I stedet ender det således blot med en endda tvivlsom, overfladisk henvisning til poesien – formentlig i en ren sekulær forståelse, hvilket Grundtvig ville have frabedt sig. Man kunne jo også have taget sit eget udtryk om profet *og* poet alvorligt og derved undgået at gå i den samme fælde som så mange af de andre bidrag.

Bogens lavpunkt nås med Matias Møl Dalsgaard, der sammenligner Grundtvig med Kierkegaard, og fortæller os, at det, de har til fælles, er et fokus på åndelig frihed, men at forskellen er, at det handler om, hvorvidt den bedst realiseres i folket eller i den enkelte. Det er svært at falde bagover af overraskelse, og det minder mest om en lærebog fra gymnasieskolen.

Lykkeligvis brillerer Ole Vind til gengæld og viser, hvordan det er en god idé med den sammenlignende strategi. Hans bidrag om Grundtvigs forhold til de bri-

tisk/skotske liberalister er dybsindigt og har netop fat om nældens rod. Uden at politisere afslører han klart, hvordan forskellen på en historisk og en naturlig samfundsmæssig udvikling hidrører fra en grundlæggende oplysningsdeisme over for Grundtvigs forsynstro. Det knyttes elegant til et tema, der løber igennem flere af bogens bidrag, nemlig forskellen på falsk og sand oplysning. Den første tror ifølge Grundtvig fejlagtigt på teoriens, fornuftens og matematikkens almagt. Hvis de mange samfundsvidenskabelige bidrag skulle have gjort os klogere på samfundsvidenskaben og på Grundtvig, skulle de have forholdt sig til, at Grundtvig faktisk mente denne i dag vanvittige tanke.

Rasmus Vangshardt

Kristian Himmelstrup: En sejlbåd for vindstille. En biografi om J.P. Jacobsen. Museum Tusculanums Forlag, København 2014. 335 sider, 298 kr. (vejl.). Illustreret. ISBN: 978 87 635 4079 7.

Kristian Himmelstrups *En sejlbåd for vindstille* er den første biografi om J.P. Jacobsen (1848-1885) siden Anna Lincks *J.P. Jacobsen. Et Levnedsforløb*, der udkom i 1911. »[D]en var, for nu at sige det pænt, mangelfuld«, skriver Himmelstrup med den venligsindede ironiske tone, der karakteriserer hans kommentarer igennem hele bogen – a la Jacobsen i hans breve. At være mangelfuld kan man ikke beskylde Himmelstrups egen biografi for. Grundigt og veldokumenteret følger den Jacobsens liv, fra han som 16-årig ankom til København fra Thisted for at gå på Brødrene Dahls studenterkursus, til han som 38-årig døde af tuberkulose i forældrenes hjem i Thisted. Bogens fokus er på Jacobsens forhold til kunsten: »Kunsten blev hans kone, hans elsker, hans børn og hans tilværelses mening«, skriver Himmelstrup. Så er det også slået fast, hvad Jacobsen ofrede til fordel for den.

Det var ikke rigt på ydre begivenheder, Jacobsens liv. Han havde en relativ almindelig – men privilegeret – opvækst i Thisted som søn af en af byens førende skatteydere, efterfulgt af en uinspireret skoletid i København, før der kom vind i sejlene, da han i slutningen af 1860'erne og begyndelsen af 1870'erne blev bekendt med Darwins tanker og introducerede dem for den bredere offentlighed, debuterede med novellen »Mogens«, skrev guldmedaljeafhandling om ferskvandsalger og blev involveret i det af Brandes-brødrene dominerede »literaire Venstre«. Det aktivitetsniveau, der prægede hans liv i disse år, mødte imidlertid

alvorlig modstand, da Jacobsen under sin første udlandsrejse i 1873 opdagede, at han led af tuberkulose.

Efter det levede han som »en sejlbåd for vindstille«, som Himmelstrup formulerer det i bogens titel, og koncentrerede sig om at realisere nogle af de mange ideer til litterære værker, han havde. I en tid, hvor forfattere og litterater på en helt anden måde end nu var direkte involverede i de overordnede samfundsdebatter – endda optrådte som hovedpersoner i dem – var det i sjælden grad værkerne, der i Jacobsens tilfælde fyldte på bekostning af personen, også selvom han blev direkte opfordret til at engagere sig. Det kom der to romaner, fem noveller og godt tyve digte ud af, i tillæg til dem han allerede havde skrevet, og derudover en lang række udkast og forsøg. Og ikke mindst breve til hans familie, venner og professionelle forbindelser.

På trods af at der ikke stod meget blæst om hans person, og at hans produktivitet var begrænset, havde Jacobsen imidlertid en helt central placering i samtidens kulturliv. Mens han altid fremstillede sig selv som en partitro soldat i det literaire Venstre, tilsidesatte hans værker al dogmatik. Han blev den forfatter, som alle yngre først og fremmest skulle forholde sig til, og blev beundret af både ideologiske venner og fjender for det. Det er ikke mindst denne placering og de personlige forbindelser, den var et resultat af, og som den resulterede i, der gør en biografi om ham alment interessant.

Himmelstrups største præstation i *En sejlbåd for vindstille* er den nuancerede og præcise skildring af denne placering. Det er ikke nogen nyhed, at Jacobsens relation til Georg Brandes aldrig blev tæt. Det skyldtes dels, at Georg Brandes simpelthen var for autoritær en figur til, at der kunne udvikle sig et ligeværdigt forhold, men også, at de ikke havde de samme litterære præferencer. Men Himmelstrup gør fint rede for, at heller ikke Jacobsens forhold til Edvard Brandes var uden forbehold; at Edvard havde en vis magt over ham, og at Jacobsen følte, at han nøje skulle overveje hvert et ord i de breve, han sendte til ham. I deres relationer til Jacobsen fremstiller Himmelstrup generelt brødrene som opportunister, der hele tiden underordner deres personlige relation til ham i forhold til 'sagen', mens kritikeren Vilhelm Møller og den norske forfatter Jonas Lie – og ikke mindst deres hustruer – bliver fremhævet som Jacobsens sande venner, der ikke havde andre interesser i forhold til ham end hans skrantende ve og vel. Hvis Himmelstrup har et specifikt ærinde i bogen, er det at puste liv i det voksstivnede billede af Jacobsen, som han lidt flot mener, at brødrene Brandes formede efter hans død og overleverede til fremtiden.

Måske på grund af den relative begivenhedsløshed i en stor del af Jacobsens liv har der i den biografisk orienterede forskning i forfatterskabet været en tendens til at forsøge at knæsætte enkeltstående relationer eller tilsyneladende

karaktertræk som den hemmelighed, der som et skjult hjerte banker i forfatterskabet. Frederik Nielsens disputats *J.P. Jacobsen. Mennesket og Digteren* fra 1953 er det klareste eksempel på denne tendens. I den udnævnes Jacobsen til »algolagniker« eller sadomasochist. Der er ingen tvivl om, at temaet har fascineret Jacobsen igennem hele hans forfatterkarriere, men Nielsen kobler det til hans egen person på en bastant måde, der gør disputatsen sært perspektivløs. Andre eksempler er Jacobsens problematiske forhold til barndomsveninden Anna Michelsen, der blev diagnosticeret med »demens paranoi« på grund af hendes ulykkelige kærlighed til ham, og som tilbragte de sidste 42 år af sit liv på Sct. Hans Hospital i Roskilde, og Jacobsens dermed forbundne 'ungdomskrise'. Forholdet er brændpunktet i Aage Knudsens bog *J.P. Jacobsen i hans digtning* fra 1950, mens Brita Tigerschiöld tager udgangspunkt i krisen i disputatsen *J.P. Jacobsen och hans roman Niels Lyhne* fra 1945 (jf. også hendes artikel »Anna Michelsen och J.P. Jacobsens ungdomskris« i *Danske Studier 1939*).

Himmelstrup behandler alle disse myter på en sober måde med inddragelse af det forhåndenværende kildemateriale – uden at afvise dem, men også uden at drage slutninger, som materialet ikke kan bære, og at foretage hårdhændede relateringer til Jacobsens værker, som der har været en tendens til hos forgængerne. Han bringer kun i begrænset omfang ny viden på banen, men nuancerer den eksisterende, og det er absolut at foretrække frem for jagten på hemmeligheden om Jacobsen. Især krisen får omfattende plads i bogen. I betragtning af denne vægtning kunne den dog godt stå skarpere. Krisen havde flere årsager – kristendomsopgør, forholdet til Anna Michelsen, et fejlslagent forsøg på at bestå studentereksamen og forældrenes umådeholdne skuffelse over det, selvlede – og førte til, at Jacobsen i flere omgange luftede tanker om at tage sit eget liv i breve til sine venner. Når Himmelstrup på trods heraf skriver, at Jacobsen »legede med sortsynet og melankolien«, bliver man i tvivl om, om han i virkeligheden benægter eksistensen af en krise, selvom han bruger temmelig mange sider på at beskrive den.

Foruden kendte tekster bygger Himmelstrups bog på hidtil upublicerede breve fra og til Jacobsen og på materiale om ham, der ikke tidligere er blevet anvendt i den biografiske forskning – udover deciderede biografier indgår der biografiske afsnit i mange læsninger i og af forfatterskabet. Disse nye kilder bidrager med nye perspektiver på personen. I betragtning af, hvor meget det sygelige og dødsmærkede senere kom til at fylde i Jacobsens liv og forfatterskab, er det fx forfriskende at læse denne næsten vitalistiske karakteristik af ham i et brev fra litteraturkritikeren og religionshistorikeren H.S. Vodskov fra 1872:

> Du er først og sidst sund, sjælelig sund og anlagt til en sjelden flersidig virksomhed. Du må da virke og virke som planten må vokse, og du har formegen trang dertil, formegen nydelse derved, til at du som vi andre sygelige mennesker kan få tid til at gruble over dig selv.

Det fik Jacobsen som bekendt tid til allerede året efter. Karakteristikken vidner om, at sygdommen også havde en stor psykologisk og eksistentiel påvirkning på Jacobsen, for det er meget svært at genkende disse karaktertræk i senere portrætter af ham.

En sejlbåd for vindstille er struktureret i ni overordnede hovedafsnit, der inddeler Jacobsens livsforløb i tematiske blokke i nogenlunde kronologisk orden, fra han forlader Thisted for at studere i København til hans død og reaktionerne på den: »Ankomst København«, »Kriseår«, »Kærligheden«, »Studietiden«, »Det moderne gennembrud«, »Dannelsesrejse og gennembrud«, »Sygdommen og det forsigtige liv«, »Excellencen« og »Eftermæle«. Det er en lidt stiv og uelegant komposition, der modvirker mulige relateringer mellem de forskellige aspekter af Jacobsens liv, men den sikrer et overblik over det og dækker det. Passende steder i bogen forekommer der korte kontekstualiserende afsnit om fx København på Jacobsens tid, om transportmidlerne fra Thisted til hovedstaden og introduktioner til vigtige personer og emner såsom Darwin og darwinismen og Georg Brandes og hans forelæsningsrække på Københavns Universitet; ellers holder bogen sig tæt til Jacobsens person, hans oplevelser, relationer og digtning.

Værkerne inddrages på et parafraserende og karakteriserende niveau med særligt fokus på intra- og intertekstuelle forbindelser og deres reception. Det gennemgående tema i behandlingen af dem er, hvordan de bidrog til placeringen af Jacobsen i samtidens litterære landskab. Hvordan udviklede et forfatterskab sig i løbet af blot ti år fra at blive betragtet som en bekræftelse af det moderne gennembruds ideer til nærmest at blive betragtet som en trussel mod dem? Det er især i diskussionen af »Mogens«, at Himmelstrups behandling nærmer sig en decideret analyse. Den forbindelse, som han påpeger mellem den afsluttende brandscene i Chateaubriands roman *Atala* fra 1801 (som Jacobsen var blevet introduceret til igennem Brandes' *Emigrantlitteraturen*) og den centrale brandscene i novellen, er interessant og kalder på en mere udfoldet undersøgelse.

En sejlbåd for vindstille er generelt en veloplagt og velunderbygget biografi, der nuancerer det eksisterende billede af Jacobsen. Der går formodentlig og forhåbentlig ikke igen godt 100 år før den næste biografi kommer, men Kristian Himmelstrups bog vil utvivlsomt have vind i sejlene i mange år fremover.

Jens Lohfert Jørgensen

Paula Henrikson og Jon Viklund (red.): Kladd, utkast, avskrift. Studier av litterära tilkomstprocesser. Avd. för litteratursociologi, Uppsala universitet, 2015. 229 sider. ISBN: 978-91-982819-0-3.

Paula Henrikson og Jon Viklund (begge ansat ved Uppsala universitet) fortjener ros for deres redaktion af en forskningsantologi med otte artikler, der afprøver forskellige perspektiver på litterære »tilkomstprocesser«, hovedsageligt inden for svensk litteratur. De behandlede forfattere er C.J.L. Almqvist, Ingmar Bergman, Karin Boye, Gunnar Ekelöf, Åke Hodell, Pär Lagerkvist, Selma Lagerlöf og Clas Livijn. Antologien udspringer af et symposion afholdt i Uppsala i december 2013, og det er redaktørernes erklærede ambition at samle så mange forskellige tilgange til manuskriptstudier som muligt, spændende fra tekstkritiske, litteratursociologiske, psykoanalytiske og arkivhistoriske til egentligt genetiske. Antologien kan forstås som et udslag af, hvad man kalder »the archival turn« inden for litteratur- og kulturvidenskaben, for så vidt som forfatterarkivet bliver den metodologiske horisont, inden for hvilken den litterære analyse defineres.

I sin introducerende artikel overtager Paula Henrikson et værkbegreb hos Peter Shillingsburg, der efterhånden nyder udbredelse både i Sverige og i Danmark: »[t]he work is not equivalent to any material representation of it, but is (partially and particularly) represented by each version of it« (s. 7). Det er dette immaterielle 'værk', hvis tilblivelsesproces kan studeres i det tilgrundliggende manuskript. Hvad der falder i øjnene allerede i introduktionen, er et pointeret, men til dels uafklaret (modsætnings)forhold mellem tekstkritik og genetisk kritik, som skal vise sig at præge antologien generelt. Den højt profilerede franske genetiker Daniel Ferrer citeres for følgende: »some scholars who call themselves textual critics are actually geneticians« (s. 12). Man kunne, på baggrund af visse bidrag i antologien, også fristes til at hævde det modsatte, og dermed sætter udsagnet fingeren på et ømt punkt. Tekstkritikere og genetikere har nemlig vanskeligt ved at anerkende hinandens arbejde, og det er i grunden en skam, for det er ikke urimeligt at hævde, at tekstkritik og genetisk kritik komplementerer hinanden, idet den første anlægger et teleologisk perspektiv på skriveprocessen, mens den anden snarere opfatter den »definitive tekst« som en afbrydelse af skriveprocessen end en fuldkommengørelse af den. Hvor tekstkritikeren opmærksomt følger de gange i skriveprocessens labyrint, der leder frem til den trykte tekst, så dvæler genetikeren ved skriveprocessens blindgyder i den overbevisning, at forfatterens værk – i Shillingsburgs definition – er udtryk for mere end én intention. Hvis man dernæst hævder, at nogle forfatterarkiver kalder på en tekstkritisk behandling, andre på en genetisk, er det naturligvis afgørende at kende den præcise forskel på tekstkritik og genetisk

kritik. Her synes der stadig at være et stykke vej endnu, hvilket til dels skyldes, at der inden for overkategorierne tekstkritik og genetisk kritik findes op til flere underkategorier.

Ren genetiker er Hans Walter Gabler (i al fald i dette bidrag), når han med prisværdig begrebslig omhu fokuserer på tilblivelsesprocessens »spor« i manuskriptet – og i øvrigt gør sig til fortaler for den hybride beskæftigelse med både genetisk edition og analyse. Dermed forveksler han netop ikke værkets versioner i manuskriptet med skriveprocessen. Værkets versioner i manuskriptet dokumenterer nok tilblivelseshistorien, men for genetikeren er de hverken mere eller mindre end materielle *spor* af den immaterielle skriveproces. Omvendt ved Gabler udmærket, at man bør være forsigtig med at indføre en ontologisk dualisme mellem det materielle spor og den immaterielle skriveproces. Som lederen af *Centre for Manuscript Genetics* ved universitetet i Antwerpen, Dirk Van Hulle, har argumenteret for i *Modern Manuscripts. The Extended Mind and Creative Undoing from Darwin to Beckett and Beyond* (2014), så er selve spordannelsen – altså skriften – en måde, hvorpå forfatteren »tænker« værket, uanset om der før (ned)skriften har fundet en delvis konceptualisering sted. Forfatterbevidstheden er så at sige også til stede i skriften.

Den begrebslige omhu, Gabler demonstrerer, kunne have styrket Anna Sofia Rossholms ellers analytisk fine artikel. Først benævnes Ingmar Bergman en »Papierarbeiter«, fordi han hævdes at være en forfatter som »tänker med pennan« (s. 68). Dernæst hedder det, uden antydningen af bekymring for definitorisk brist, »att Bergman inte är en författare som reviderar samme text många gånger eller filer på formuleringar« (s. 73). Det er imidlertid kendetegnende for en »Papierarbeiter«, i al fald sådan som denne type defineres af Bodo Plachta i *Editionswissenschaft* (1997, 3. udg. 2013), at skriveprocessen har tydelige spor i værkets mange manuskriptversioner, hvorfor Bergman snarere er en »Kopfarbeiter«, hvis hans arbejdsform er som angivet, eller måske en mellemting.

Jon Viklunds artikel er ligesom flere af de øvrige bidrag særdeles venligt stemt over for den (franske) genetiske kritik, og han benytter lejligheden til at præsentere Pierre-Marc de Biasis metodologi i form af begreberne »exogenetik« (eksterne kilder i manuskriptet) og »endogenetik« (bearbejdelsen af disse kilder igennem værkets manuskriptversioner). Det virker dog påfaldende, at Viklund forsvarer behovet for et begreb om forfatterintentionen over for Jean Bellemin-Noëls angreb herpå i en bog fra 1972, og i en note henviser til Hans Walter Gablers diskussion af intentionalitet i 1987. Dirk Van Hulle har eksempelvis i *Manuscript Genetics. Joyce's Know-How, Beckett's Nohow* fra 2008 argumenteret langt mere indgående for, hvorfor forfatterintentionen er et uundgåeligt begreb i den genetiske kritik, om end denne må forstås i pluralis som skiftende forfatterintentioner i skrive-

processen. Bortset fra dette er Jon Viklunds analyse af manuskripterne til et digt af Gunnar Ekelöf i alle henseender glimrende. Alligevel kan man ikke lade være med at stille sig spørgsmålet, hvorvidt den nøjagtig samme manuskriptanalyse også kunne havde været udført inden for tekstkritikkens metodologi, altså om Jon Viklund – med en omvending af Daniel Ferrers udsagn – er en dygtig tekstkritiker, der kalder sig en genetiker.

Johan Svedjedal er i sin udmærkede belysning af Karin Boyes arkiv og arbejdsform derimod helt afvisende over for den genetiske kritik. Han kan ikke få øje på det nybrydende ved den genetiske kritik, og han fremsætter polemisk sin kritik med en elegant, spydig kiasme således, »att det finns mycket som är bra och originellt i den franska genetiska kritiken, men att det som är originellt inte är bra, och att det som är bra inte är originellt« (s. 114). Med en formulering af G. Thomas Tanselle forsvarer han til gengæld tekstkritikken med, at dens formål er »the critical examination of textual histories, whether or not an edited text was the result« (s. 114). Når det tages i betragtning, at Svedjedal alene baserer sin afvisning af en tekstvidenskabelig retning som *critique généticque* på den introducerende antologi *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes* (red. Jed Deppman, Daniel Ferrer & Michael Groden) fra 2004, så virker hans polemik noget forhastet. Under alle omstændigheder bekræfter den antagonistiske holdning en kedelig tendens. Jeg skal afslutningsvis forsøge at uddybe og præcisere, hvori det originale og værdifulde ved den genetiske kritik består.

I antologiens sidste bidrag deler Petra Söderlund et stykke hen ad vejen Johan Svedjedals skepsis over for genetisk kritik, skønt hun er anderledes afbalanceret i sin metodologiske (selv)refleksion. Efter hendes glimrende nedslag i Selma Lagerlöfs manuskripter falder en udgangsreplik, der på foranledning af den genetiske kritiks fremvækst inviterer til konstruktiv nytænkning af tekstkritikken: »Det vore på tiden att lyfta fram textkritik som en vetenskapsgren som inte nödvendigtvis måste resultera i en textkritisk utgåva, eftersom det inom textkritiken finns metoder och verktyg som borde ses som självklara för den som interesserar sig för hur ett litterärt verk växer fram« (s. 212-13). Synspunktet er ikke så forskelligt fra det før citerede af G. Thomas Tanselle.

Antologien har undertitlen »Studier av litterära tillkomstprocesser«, og for så vidt som en beskrivelse af »tilblivelseshistorien«, som det hedder på dansk, er en integreret del af den tekstkritiske udgave såvel som det tekstkritiske arbejde i det hele taget, loves der egentlig ikke mere, end hvad tekstkritikken allerede kan tilbyde. På den anden side (bogstavelig talt) er bagsideteksten anderledes rettet mod »den genetiska litteraturforskningen« og »[d]et genetiska perspektivet«. Rent paratekstuelt illustrerer antologien, måske ubevidst, bidragenes vaklen og til tider brydekamp mellem tekstkritik og genetisk kritik.

Som dokumentation af *state of the art* i Sverige er Paula Henrikson og Jon Viklunds anatologi bemærkelsesværdig, og man kan kun beklage, at vi endnu ikke har en tilsvarende antologi i Danmark. Jeg tror dog, det havde været muligt at føre refleksionerne over problemfeltet tekstkritik og/eller genetisk kritik endnu længere, hvis redaktører og bidragydere havde været fortrolige med Dirk Van Hulles genetiske studier fra de senere år. Ifølge det nyttige register til antologien nævnes Dirk Van Hulles navn kun én gang, og det i en note til Jon Viklunds artikel. Allerede i *Textual Awareness. A Genetic Study of Late Manuscripts by Joyce, Proust, and Mann* (2004) diskuterede Van Hulle faktisk med stort overblik, hvori genetisk kritik – i kraft af et andet syn på 'værkets' teleologi – adskiller sig fra tekstkritikken og medgiver, at hvor nytænkende genetisk kritik end er, kan denne skole eller retning ikke komplet isolere sig fra tekstkritikken.

Efter min opfattelse er Van Hulle den i samtiden, som tydeligst har reflekteret og illustreret, hvori potentialerne i den genetiske kritik består. Et af de bedste eksempler er hans genetiske analyse af Samuel Becketts sene værk *Stirrings Still* (1988) udarbejdet i forbindelse med den genetiske edition i *Samuel Beckett Digital Manuscript Project* (SBDMP; www.beckettarchive.org). I et af manuskripterne til værket har Beckett ud for adjektivet »faint« noteret det italienske »fioco« foruden et længere citat fra Dantes *Den Gudkommelige Komedie*, hvori ordet indgår, og hvormed Dante beskriver sit møde med den første af sine tre vejledere, den romerske digter Vergil. Beckett læste Dante fra og med sin pure ungdom og delte med Joyce passionen for den gamle mester. Den trykte version af *Stirrings Still* indeholder imidlertid kun ordet »faint«, eftersom Beckett lod associationen til Dante blive i det omtalte manuskript, hvorfor den tekstkritiske udgave ikke vil kunne opfatte tekststedet som en intertekstuel allusion og følgelig belægge det med en kommentar. Den genetiske edition og analyse derimod, hvormed alle værkets manuskriptversioner præsenteres i faksimile og lineære såvel som topografiske (diplomatariske) transskriptioner, vil dels kunne dokumentere, dels analysere den mulige intertekstualitet på netop dette sted i Becketts 'værk', dvs. i Shillingsburgs definition. Dirk Van Hulle forklarer situationen således i *Manuscript Genetics*: »Without the help of the manuscripts, hardly any reader will recognize 'faint' as an allusion to Dante. Why, then, would a reader care to know that it is? Because it widens the scope of possible interpretations« (s. 45). Denne blindgyde i manuskriptet åbner læserens øjne for en intertekstuel gang i skriveprocessens labyrint under et ellers upåfaldende ord i *Stirrings Still*.

Endvidere må det understreges, at selv om genetisk edition og analyse har studiet af manuskriptet til fælles med tekstkritikken, så går den genetiske analyse gerne videre i analysen af *sporet* fra skriveprocessen til *sporene* fra forfatterens læsning, i det omfang disse findes i forfatterens notesbøger eller i marginen til

andre forfatteres bøger. Dirk Van Hulle og Mark Nixon har med *Samuel Beckett's Library* (2013) udgivet en boglang beskrivelse på 300 sider af Becketts bibliotek fra lejligheden på Boulevard St. Jacques i Paris med detaljerede angivelser af brugsspor såsom understregninger og marginnoter i hans filosofiske, religiøse og litterære bøger, sågar med angivelser af de (store) æselører i hans encyklopædier (al dokumentation vil med tiden blive tilgængelig som faksimiler i *SBDMP*). Når den genetiske kritik, som i de aktuelle studier af Joyce og Beckett, leder frem til en tilnærmelsesvis totaldokumentation og -beskrivelse af forfatterarkivet, inklusive biblioteket, vil det utvivlsomt åbne for nye, tværdisciplinære studier af ikke mindst intertekstualitet og således bidrage til at (genop)bygge den længe efterlyste bro mellem tekst- og litteraturvidenskaben. Scarlett Barons *'Strandentwining Cable': Joyce, Flaubert, and Intertextuality* (2012) er helt sikkert kun et af de første eksempler på et strengt arkivbaseret studie af intertekstualitet hos Joyce.

Præcis her mener jeg, at en kvalificeret og opdateret diskussion af landvindinger og perspektiver i den genetiske kritik kan fortsætte, og den kan med fordel begynde med Paula Henrikson og Jon Viklunds alment oplysende og fagligt velfunderede antologi.

Anders Juhl Rasmussen

Louise Zeuthen: Krukke. En biografi om Suzanne Brøgger. Gyldendal, København 2014. 450 sider, 350 kr. (vejl.). ISBN: 978 87 020 8027 8.

Karen Blixen skriver i fortællingen »Drømmerne«: »Alle Mennesker, hver eneste Menneske paa Jorden, burde være mere end én Person, da vilde de alle, ja alle føle sig lettere om Hjertet. De vilde faa lidt Fred i Hjertet, lidt Kommers«. Om nogen har Suzanne Brøgger (f. 1944) udlevet dette diktum og spillet en række roller og maskespil ud i yderste konsekvens: ikon for seksuel frigørelse og kvindefrigørelse op igennem 1960'erne og 1970'erne, skarp kritiker af den samme frigørelse, kosmopolitisk reporter fra modernitetens spydspidser, klog sibylle fra den vestsjællandske mose, nøgenmodel og krigskorrespondent, modeekspert og opinionsdanner, Lady Gaga og Søren Kierkegaard i samme åndedrag.

Nu er Suzanne Brøggers mange roller blevet emnet for en stærkt medrivende og nybrydende biografi skrevet af Louise Zeuthen. Ifølge Louise Zeuthen er det en meget væsentlig opfattelse hos Suzanne Brøgger, at identitet er en flydende og flertydig størrelse. Identitet bliver til i forventninger og forhandlinger mennesker

imellem; identitet er en handlen, en aktivitet, en *performance*. Louise Zeuthens biografi er på mange måder et indsigtsfuldt studium i skabelse af identitet med Brøgger som eksempel på en særlig identitetsdannelse, hvor man aldrig kommer ind til identitetens inderste, egentlige løg-kerne. Og Louise Zeuthen viser over biografiens 450 fængende sider, hvordan Suzanne Brøgger *udfører* sin flertydige forfatterpersonlighed, sin myte, sit køn og sit frigørelsesprojekt i en vellykket selviscenesættelse og performance. Denne identitetsopfattelse bekræftes i øvrigt i Brøggers egen billedbiografi *S/Z. Et livs Billeder 1944-2014* (2014), hvor den gådefulde identitet foldes ud som billedserie. Netop 'performance' og 'performativitet' er nøgleord til forståelse af Suzanne Brøggers forfatterskab og praksis, og også til forståelse af Louise Zeuthens metode, uagtet at hun ikke selv eksplicit reflekterer over disse begreber.

Zeuthen har af Brøgger fået stillet enestående kildemateriale til rådighed, intet mindre end 10 flyttekasser med forfatterens breve, dagbøger og notater fra en ca. 27-årig periode – af Brøgger selv kaldet »forfatterskabets nervebaner, dets dna«.

Biografien er skrevet ud fra én grundlæggende 'dogmeregel': Zeuthen har udelukkende holdt sig til Brøggers breve og dagbøger, hun har villet »lade arkivets fortællinger stå for sig selv«. Her er altså ingen korrektioner fra gamle skolekammerater, opråb fra svegne elskere eller øjenvidneberetninger fra 1960'ernes og 1970'ernes intellektuelle miljø.

Resultatet er blevet en performativ biografi over Brøggers ankomst til sit forfatterskab, en mangefacetteret fortolkning af »forfatterinden som ungt menneske«. Ja, for biografien er afgrænset til de første 40 år af Brøggers liv. Det var den eneste betingelse Brøgger stillede til sin biograf. Begrænsningen kan virke anfægtende i første omgang – man vil have hele Brøggers livshistorie. Men når man har læst biografien, giver tidsafgrænsningen mening, fordi bogen samler sig så fint om det seksuelle frigørelsesprojekt i 1960'erne og 1970'erne og om et hedonistisk-æstetisk stadium i Brøggers liv og skrift. Det performative ved Zeuthens biografi viser sig bl.a. ved, at hun i seks ud af biografiens 11 kapitler udelukkende lader materiale fra Brøggers arkiv 'udføre' fortællingerne om forfatteren. Kapitlet »Femme fatale« består således af dagbogsoptegnelser om mænd, forelskelse og sex, en liste med karaktergivning til »Drenge kys kvalitet«, og en (lang!) liste over elskere – med navns nævnelse og efterfølgende karakteristik, fx: »Ture Lindgren: gedigen dansk vinterelskov«; »Svend Wiig Hansen: fatal naturkatastrofe, ikke menneske«. Kapitlerne »Frigørelsessymbol«, »Myte« og »Fotoalbum« udgøres af en række delikate fotografier som lægges frem til fortolkning. Kapitlet »København og omegn 1968-« er viet til en række dagbogsoptegnelser fra perioden, og portrætterer lige på og hårdt med forfatterens egen stemme Brøgger som erotisk erobrer og Don Juan. Kapitlet »I avisen« er et udvalg af artikler om Brøgger – igen med et

æggende fotomateriale, der viser Brøgger i en række positurer og roller. I forbindelse med disse seks kapitler i biografien bliver læseren – i overensstemmelse med en grundtanke indenfor det performative teorifelt – på en meget direkte måde sanseligt påvirket af materialet og samtidig aktivt involveret i en fortolkningsproces. I de øvrige kapitler er Zeuthen derimod stærkt til stede med et analyserende overblik.

Zeuthen forpligter sig ikke på kronologi og entydige årsagssammenhænge, men hun reserverer to store væsentlige kapitler til de to mennesker, der uden tvivl har haft størst betydning for Brøggers identitetsdannelser; den smukke, æteriske, men også neurotiske mor med de mange selvmordsforsøg og den franske diplomat Philippe Baude, som Brøgger møder i Bangkok som blot 15-årig, da hendes stedfar, Svend Brøgger, bliver udstationeret af WHO i den thailandske hovedstad i 1960.

Fortællingen om den syge mor findes i mange versioner i forfatterskabet, bl.a. i *Creme fraiche* som en underliggende smertelig historie om et forsømt skilsmissebarn, der besværger sin styrke som værn mod en grundlæggende sårethed hidrørende fra barndommen. I Zeuthens fremstilling med dens præcise nedslag i Brøggers dagbøger og den sporadiske mor-datter-brevveksling fremstår fortællingen råt for usødet som en hjerteskærende rædselshistorie om en datter, der bliver forælder for sin egen mor og mindre søskende, og som indgår i en seksuelt ladet relation til sin stedfar. »En ungpigebog« har Brøgger kaldt Zeuthens biografi, men ikke en ungpigebog for sarte unge sjæle må man tilføje, for dagbogsberetningerne om moderen er oprivende læsning med en ferie i Algier, marts 1970, som et absolut nulpunkt, hvor moderen ligger som en klagende klump kød på badeværelsesgulvet. Zeuthen viser, hvordan Brøgger som overlevelsesstrategi underlægger forholdet til »gåden mor« en række magiske fortolkninger. For hvordan skal man forklare, at ens mor skyr alt, hvad der har med den helt grundlæggende omsorg og opretholdelse af livet at gøre, og blot ligger på divanen, drikker og læser Graham Greene? Jo, det er fordi moderen med de smukke, slanke hænder er noget helt særligt, hendes skrøbelighed er en forudsætning for hendes fantastiske, ophøjede væsen og at være datter af hende giver mulighed for at være udvalgt til en storslået skæbne. Denne enestående mor har en meget særlig fordring til sin datter: Datteren er udset til at indfri familiens intellektuelle ambitioner og seksuelle længsler. Og moren giver hende fuld frihed til at udleve denne fordring; dog har hun én grundlæggende regel, nemlig at datteren skal være »taknemmelig for sin frihed og udnytte dens mange muligheder«.

Selv om Brøggers forkvaklede familie falder mere og mere fra hinanden, lykkes det Brøgger at hæve sig over sin egen personlige historie. Zeuthen viser, hvordan dette sker i endnu en fortolkende bevægelse fra Brøggers side, hvor det bliver mere og mere presserende for hende at analysere de vanvittige normer og myter,

som hun begynder at se sin mor som offer for. Moderen er nu »et stakkels menneske«, som datteren må »dræbe« og »afskrive« (Brøggers egne ord i dagbogsoptegnelse fra 1970) for at blive sig selv. Midlet til denne tilblivelse og frigørelse er skriften, som jo kan omskabe en ubærlig virkelighed. I 1973 ankommer Brøgger til sit store forfatterskab, der har dette afgørende 'moderopgør' som igangsættende, smerteligt afsæt. Som Zeuthen så præcist skriver:

> Forfatterskabet grundlægges på ruinerne af den forliste familie. Morens sammenbrud, angreb og svigt legitimerer hele Suzanne Brøggers projekt. Moren er et lyslevende bevis på, at det er absolut nødvendigt at trække familiens, kærlighedens og seksualitetens mørklagte sider frem i lyset, selvom det til tider kan synes livsfarligt (s. 65).

Inden Brøgger debuterer som forfatter i 1973 med *Fri os fra kærligheden,* påbegynder hun en kæmpe kærlighedsroman i form af en korrespondance med sin første elsker og mentor, den næsten dobbelt så gamle franske diplomat Philippe Baude – kendt som Max på de sorte silkelagner i *Creme fraiche*. Korrespondancen strækker sig over 24 år, fra 1961 til 1985, og udgør en meget stor del af Brøggers arkiv på Det Kongelige Bibliotek. Kapitlet om brevvekslingen er biografiens mest gribende, fordi korrespondancen, også takket være Zeuthens fine redigering med klare skønlitterære kvaliteter, har karakter af en roman med et narrativt forløb, der strækker sig over den første forelskelse og seksuelle fascination over tilknytning og løsrivelse til den endelige, uundgåelige afsked. Da den aldrende, medtagne Philippe til sidst strander ved verdens ende, nærmere bestemt øen Efate ved Stillehavet, og forsøger at række ud efter Suzanne, der diffunderer bort, røres i hvert fald denne læser.

Allerede året efter deres første møde i 1960 bringes Baude og Brøgger på afstand af hinanden, da Brøgger i 1961 sendes på Th. Langs kostskole i Silkeborg. De to brevskrivere fastholder fra begyndelsen nogle faste brev-konventioner. Baude underskriver sig »Din herre, slem og mærkelig«, den unge Brøgger er hans 'slave' og underskriver sig »din lille mø«. De har en ambition om at »faire l'amour par lettre« og på denne måde skabe en ny skrift. De er begge opfindsomme og humoristiske i denne bestræbelse, der tæller både afklippede kønshår, læbestiftaftryk og udtørret sæd. Baude har i lighed med Brøggers mor en fordring til Brøgger: Hun skal udleve og udbrede hans erosfilosofi, hvis overskrifter er, at seksualiteten er midlet til frigørelse både for den enkelte og for samfundet som helhed. Seksualiteten er en forvandlende kraft, der bryder alle snærende bånd og hæmmende konventioner. Og seksualiteten kvæles, hvis den lukkes inde i permanente arrangementer som ægteskab, monogami og kernefamilie. Den unge og

formbare Brøgger forsøger at efterleve hans program, men Zeuthen fremhæver fint, at Brøgger meget tidligt gennemskuer, at Baude, der ikke selv vil påtvinges noget som helst, påtvinger hende sine idéer. Zeuthen citerer fra Brøggers dagbog, maj 1961:

> Hans venner er en gruppe af frit tænkende mennesker som gør præcis som de vil. Der er ingen krav, så længe du tænker som en fri person og som du har lyst til, og påtager dig dit ansvar. Stadig. Kun disse. (krav til kvinder)
>
> Du er nødt til at kunne lide at elske med mænd såvel som med kvinder.
>
> (…)
>
> Du skal være smuk.
>
> Du skal elske at elske.
>
> Men selvfølgelig, ellers er der ingen krav. Er jeg sarkastisk? Ja jeg tror det. Han kan ikke lide folk, der ønsker at påtvinge andre mennesker deres ideer. Og hvad gør han? Han påtvinger mig alle sine ideer. Jeg er en slave trods alt. Og selvfølgelig. Det gør det lettere for ham at få sine ønsker og ideer igennem. Selvfølgelig er jeg nødt til at synes at hans ideer er dejlige. Og jeg er nødt til at adlyde (s. 115-116).

Det har selvfølgelig været nødvendigt for Zeuthen at foretage nogle valg og afgrænsninger i det enorme stof, men det kunne have været givende og relevant at inddrage baggrunden for Baudes erosfilosofi. Han er ikke selv ophavsmanden, han henter i høj grad inspiration hos Herbert Marcuse og Erich Fromm, der også er oplagte kilder for Brøgger i hendes tidlige forfatterskab.

Baude er ikke blot Brøggers læremester udi det erotiske, men også hendes »long distance«-skrivelærer, der giver hende konkrete skriveopgaver, især hvad angår hendes erotiske oplevelser. Brevvekslingen bliver altså også et sted, hvor Brøgger øver sig som forfatter, og det er interessant at følge, hvordan hun lægger grunden til sin særegne skrivestil, der overordnet er karakteriseret ved en fandenivoldsk humor og overraskende ofte paradoksale pointer.

Ekko af eros-ideologien fra Baude genlyder i *Fri os fra kærligheden*, men det er Zeuthens store fortjeneste at fremdrage og fastholde en meget væsentlig hovedpointe biografien igennem, nemlig at Brøgger lige fra begyndelsen har indbygget en dobbelthed i det frigørelsesprojekt, som hun introducerer i sin debutbog. *Fri*

os fra kærligheden er blevet læst som en glødende opfordring til befrielse fra den institutionaliserede kærlighed, monogamiet og ægteskabet med det mål at sætte kærligheden fri. Zeuthen argumenterer for, at Brøggers kritik af kernefamilien i høj grad bygger på en sorg over den egentlige, omsorgsfulde families opløsning, og at hendes frigørelsesprojekt rummer en ætsende kritik af det selvsamme projekt. Brøgger er både i debutbogen og i sine optegnelser fra tiden omkring udgivelsen meget opmærksom på, at den totale frigørelse er en utopi, der uophørligt afslører sig som illusion.

Tiden op til udgivelsen af *Fri os fra kærligheden* samt værkets interessante receptionshistorie fylder meget i biografien, og man bliver slået af radikaliteten i Brøggers dobbeltbundne frigørelsesprojekt. Hun har virkelig stillet sig selv og sin krop til rådighed i sin bestræbelse på at afmontere den vestlige kultur og dens myter om køn, kærlighed og seksualitet. Og det er nyt og interessant at læse – også når man ved, hvor suverænt det lykkedes – at Brøgger allerede før hun debuterer, med stor selvindsigt, beslutter sig for at blive en myte: »Jeg er pisket nødt til at blive berømt, lave myte og holde audiens, for jeg er isoleret« (s. 179). Biografien giver også indsigt i, hvordan det har tæret på Brøgger at fungere som projektionsskærm for alskens forestillinger om frihed og seksualitet. Der er skingre og skræmmende dagbogsoptegnelser, der vidner om en flosset væren i verden uden balance mellem det indre og det ydre.

Brøgger har i flere sammenhænge benyttet et citat af Wiliam Blake: »You never know what's enough unless you know what's more than enough«. Brøggers erotiske excesser og eksperimenter, som biografien giver indblik i, er på mange måder en undersøgelse af *hvad der er for meget*. For igen er Zeuthen meget opmærksom på dobbeltheden og modsigelserne i den unge Brøggers projekt og livspraksis. Den seksuelle frigjorthed er forbundet med forførelse, forvandling, selvforglemmelse, livskraft, lyst og leg, men dette livsnyderevangelium har også en bagside, som er seksualitetens vrangsider: voldtægt, tvang, overgreb, krænkelse, grænseløshed og udmattelse. Her er det den vingeløse eros, der er på færde, seksualiteten som tvang, konsum og underholdning. At lyst ikke nødvendigvis er det samme som glæde, er en erkendelse, der står mellem linjerne på biografiens sider.

Der ligger stof til adskillige interessante artikler gemt i *Krukke*. Eftersom Zeuthen er så imponerende indlæst i Brøggers forfatterskab, kan man som læser ikke lade være med at blive sulten efter flere paralleller og sammenligninger mellem det biografiske kildemateriale og Brøggers forfatterskab, selvfølgelig særligt *Creme fraiche* og *Ja*, som blev til i den periode, Zeuthen dækker. Er der en særlig retorik, fx i form af centrale billeddannelser, der går igen fra breve og dagbøger til værker som *Creme fraiche*, *Ja* og *Transparence*? Men også i forhold til det senere

forfatterskab. På hvilken måde er det, som Brøgger, som sagt, selv har kaldt »forfatterskabets nervebaner, dets dna«, til stede her?

Ud fra det enestående materiale, som Louise Zeuthen har fået stillet til rådighed, har hun rejst en fremragende biografi, hvis mest interessante præstation ligger i at fremhæve, at Suzanne Brøggers særlige performative identitetsdannelse fortæller en væsentlig og aktuel historie om en særlig måde at opfatte skabelse af køn og identitet på. Suzanne Brøggers postmoderne iscenesættelse af sin forfatterpersonlighed og hendes udlevelse af forskellige roller fremstilles kongenialt af Zeuthen, men problematiseres ikke for alvor. Derfor stimulerer og provokerer Zeuthens biografi også til anfægtelse og diskussion. Zeuthen insisterer på at skildre Brøgger som en pioner i forhold til at tænke og udfolde identiteten som et flertydigt maskespil i de autobiografiske værker og i offentligheden. Alligevel aner man konturerne af et klassisk dannelsesforløb i biografien – i øvrigt også i Brøggers eget forfatterskab – hvor Brøgger bliver til og danner en særegen personlighed gennem opgøret med moderen, gennem hengivelsen til og løsrivelsen fra den første mentor, og hvor hun fastholder en gennemtænkt og konsistent litterær strategi. Og når man læser Brøggers forfatterskab, møder man en umiskendelig brøggersk stemme. Så måske er der alligevel en identitets-kerne bag alle de performative roller og masker?

Benedikte F. Rostbøll

Palle O. Christiansen: Tang Kristensen og tidlig feltforskning i Danmark. National etnografi og folklore 1850-1920. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 4, vol. 1. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2013. 300 sider, 640 kr. Dobbeltspaltet, illustreret. ISBN: 978 87 730 4369 1.

Bogen er delt op i fire hovedafsnit: 1) »Tang Kristensen som ikon«, som er indledende kapitler med korte præsentationer af Tang Kristensen og den folkloristiske baggrund for Palle O. Christiansens biografiske værk; 2) »At genfortælle mennesket«, som mere detaljeret fortæller Tang Kristensens liv samt den faglige kontekst, præget af en filologisk tilgang, han henvender sig til; 3) »Udendørs og indendørs«, hvor vi følger Tang Kristensen på hans mange ture og besøg i forbindelse med indsamlingen, afsluttende med en diskussion af fagligheden, det vil sige en vurdering af Tang Kristensens videnskabelighed i forhold til den form for videnskabelighed, der herskede blandt de akademisk uddannede; og 4) »Om-

givelserne, 1800tallet og senere«, hvor Tang Kristensens kampe og uenigheder med parnasset diskuteres. Her præsenteres de lærdes syn på Tang Kristensen ud fra deres interne korrespondance, ligesom Tang Kristensens syn på samfundet og autoriteterne beskrives. Dette afsnit afsluttes med en faghistorie, der fører etnologiens historie frem til den materialistiske etnologi i 1970'erne. Endelig afsluttes værket med en epilog, hvor Palle O. Christiansen blandt andet argumenterer for det antikvariske stofs relevans, efter at folkemindevidenskaben i perioden 1970-1990 blev meget nutidsorienteret og mistede interessen for det historiske. Dette er kun en meget oversigtlig gennemgang, for hele Palle O. Christiansens værk er mættet med informationer og temaer, og nogle af dem vil jeg tage op i det følgende.

I 1781-1782 formulerede den tyske sprogforsker Johann Christoph Adelung (1732-1806) et begreb om kultur som alt det, der ikke var natur. Kultur blev på den måde dels dannelse, som kultivering havde betydet siden antikken, dels det almindelige livs former, menneskets gøren, som igen dannede grundlag for de humanistiske videnskaber. Dele af livsformerne blev senere i nationalromantikken forenet med begrebet tradition, den centrale kerne i et folks nationale identitet. Og den nationale tradition var den kultur, der havde karakteriseret landet siden Arilds tid – eller i det mindste siden middelalderen – og først på det seneste var begyndt at ændre sig. Folkloristikken opstod i denne for samtiden at se overgangsperiode, hvor det humanistiske var blevet et forskningsfelt, samtidig med at det gamle var under opløsning, og det nye, moderniteten, spredte sig fra byerne. Ideen var, at i det mindste resterne af den gamle kultur måtte kunne findes i sin reneste form hos den befolkningsgruppe, der ifølge det dannede og lærde byborgerskab havde ændret sig mindst, bønderne eller almuen på landet. Hvor oplysningstidens forskere søgte ud i verden for at rekonstruere menneskehedens fornuftbaserede udvikling, søgte romantikkens forskere ind i og ud på landet for at finde den nationale kulturs specifikke egenart i form af folkeminder og livsformer. Ideen var, at man derved kunne finde eller i det mindste ud fra resterne rekonstruere den sammenhængende folkeånd, som man mente, med den fremvoksende modernitet var ved at forsvinde. Denne rekonstruktion skulle ske i de akademiske folkloristiske miljøer, i Danmarks tilfælde hos en række professorer og i en række institutioner i København. Forudsætningen herfor var indsamlingen af folkeåndens endnu overlevende elementer, som specielt var erindret hos meget gamle mennesker på landet, og Evald Tang Kristensen (1843-1929) var ifølge Palle O. Christiansen måske verdens største indsamler af sådanne folkeminder.

Hvad skal vi med en ny biografi om Tang Kristensen, hvis faglige indsats i forvejen er velbeskrevet? Palle O. Christiansen begrunder det historisk med, at et

senmoderne opgør med tidligere biografistrategier vil bringe en ny og dybere viden om Tang Kristensen og hans indsamling. I den opfattelse, der siden midten af 1980'erne har karakteriseret senmodernitetens kulturforskning, er feltinformationer et resultatet af såvel den interviewede som intervieweren, såvel det beskuede som beskueren. Person og produkt kan ikke adskilles. Og dette er netop kernen i Palle O. Christiansens biografiske strategi. Den totale kontekst, herunder familiære forhold, må inddrages for at forstå Tang Kristensens faglige produktion. Selv opfattede Tang Kristensen og mange af samtidens folkemindeforskere indsamling som en form for skattejagt, hvor gyldne elementer af fortidens næsten forsvundne folkeånd ind imellem dukkede frem, omtrent på samme måde som man i samme periode i arkæologien foretog udgravninger som skattejagt. Men Tang Kristensen var ikke fluen på væggen, der blot gengav, hvad en nutidig båndoptager eller diktafon ville have optaget, men var med hele sin familiære, standsmæssige og faglige kontekst en central del af det produkt, der kom ud af hans indsamling og forskning. Produktet er resultatet af en dialogisk proces. At fremstille en biografi, der viser dette, kræver enormt meget kildestof, men i Tang Kristensens tilfælde er det muligt, fordi det meste af hans meget omfattende brevveksling med både familie og professorerne i København er gemt, ligesom dagbøger og jævnlige indlæg i aviser kan give et detaljeret billede af sammenhængen mellem hans forskerliv og hans øvrige liv. Ja, Palle O. Christiansen kan oven i købet forholde sig kritisk til Tang Kristensens selvbiografier ud fra breve fra den periode, Tang Kristensen beskriver. Der er altså et kæmpe stort materiale at give sig i kast med, men med indsigt heri bliver Palle O. Christiansens store bog en biografi i overensstemmelse med tidsånden, og på den måde er den en fornyelse af Tang Kristensen-forskningen.

Og så kan man jo tænke, at her er en meget lang og meget omhyggelig bog af interesse for nogle få nørder, der synes, at det er interessant at følge atter en ny udgave af Tang Kristensens liv: en opvakt dreng, der mod sin vilje blev lærer, fordi hans strenge stedfar ikke ville lade ham studere på universitetet, en mand, der blev gift med en kvinde, han tydeligvis holdt meget af, og som efter hendes død i barselsseng begav sig på landevejen og opsøgte utallige gamle mennesker for at nedskrive deres viser og fortællinger; en mand, som blev opdaget af »de fine«, det vil sige professorerne i København med folkloristerne Svend Grundtvig (1824-1883) og Axel Olrik (1864-1917) samt H.F. Feilberg (1831-1921), der dog ikke var professor, som de centrale figurer, og som derigennem med tiden fik støtte til sine udgivelser og stipendier til at koncentrere sig om indsamlingen i stedet for at skulle kombinere den med lærergerningen, samtidig med at han indgik nye ægteskaber og fik en hel del børn; en mand af lavere stand end den akademiske,

som bliver fanget mellem at blive behandlet efter sin stand af de fine og samtidig være sig bevidst, at hans arbejde var forudsætningen for professorernes arbejde; en mand, som med tiden fik udgivet en enorm mængde materiale og en række analyser; en mand, som levede videre i romantikkens ånd om indlevelse i materialet i modsætning til den modernitet, der satte sig igennem og så analytisk distanceret på teksterne, og en mand, som til sidst blev hædret af både folket og kongen, men forblev et brokkehoved i de fines og mange andres øjne (og også Palle O. Christiansens) – 300 sider i to spalter!

Det forunderlige ved denne bog er, at den er vanskelig at lægge væk. Selv om man ikke interesserer sig for Tang Kristensen og den tidlige folkloristik herhjemme, bliver man, fordi bogen er meget velskrevet, fanget af denne mands indædte kamp for at forfølge sin interesse, uanset hvad det kostede på hjemmefronten, og det kostede meget i form af alle de tjenester, koner og børn skulle gøre for ham i hans arbejde. Brevveksling med hjemmet gjorde patriarkens indblanding i hjemlige forhold ugeneret af, at han var meget væk på sine mange indsamlingsture. Man følger ham på vejene, hvor han året rundt vandrer af sted uanset vejret, og hans ophold under meget forskellige forhold hos præster og lærere i den ene ende og de fattigste landarbejderes usle, utætte og utøjsbefængte rønner i den anden. Man følger hans faglige kampe for på den ene side i nogle tilfælde at få adgang til et materiale, som mange indremissionske samt nogle præster mente, var hedensk og derfor forbudt at rode op i, og på den anden for at tilegne sig lærdom via købte og lånte bøger og besøg på museer og biblioteker i København. Og ikke mindst følger man hans kamp for at blive behandlet som ligeværdig af de fine professorer i København, idet han hele tiden er fuldt bevidst om, at de er helt afhængige af hans indsamlinger, da de selv var for fine til at opholde sig under de usle vilkår, som mange af Tang Kristensens fortællere levede under. Man følger hans nederlag i disse forhold, hvor venskab mellem ligeværdige parter gang efter gang viser sig at skulle holdes inden for standsforskellenes rammer, og man følger hans kamp for ikke at blive udnyttet af de fine, men selv få navn og ære af sit arbejde og hans glæde ved de anerkendelsestegn, han får, kulminerende med ordener fra kongen, da han er højt oppe i alderen; og endelig følger man hans nærmest konstant voksende følelse af og formidling af forurettelse, noget der måske nok gav mening frem til omkring 1900, men som derefter nærmest blev en stilsikker og stadig voksende knarvornhed.

Palle O. Christiansen har formået at skrive en fængende bog, der fanger ved sit drama, ved den medrivende fremstilling af denne mands kamp for at overvinde adskillige personlige tab, begyndende med farens død, da han var lille, moren, da hun gifter sig igen, hans elskede første kone, hans første barn ved hendes første barsel, senere børn og den anden kone. Det er Palle O. Christiansens tese, at noget

af den arbejdsmani, der karakteriserede Tang Kristensen, udsprang af de personlige tab, han led, begyndende med sin første kone. Og dette er så igen baggrund for hans konstante kamp for at overskride standsgrænserne, samtidig med at han fastholdt en lang række elementer af en midtjysk lærers bondske adfærd og udseende. Måske er denne kamp ind i det akademiske miljø noget, der især taler til de af os, der er født i 1940'erne i ikke-boglige miljøer, og som blev de allerførste i familien, der fik adgang til gymnasium og universitet og til den dannede akademiske stand. Uden at forholdene var helt så firkantede i 1960'ernes universitetsverden, er en række forhold genkendelige, ikke mindst forholdet mellem baggrundsmiljø, kultur, kunnen og akademisk anerkendelse.

Et af de spørgsmål, der behandles i bogen, er forholdet mellem akademikerne og indsamlerne, hvor der har været en tendens til at reducere indsamlernes betydning på bekostning af dem, der brugte det indsamlede materiale akademisk. Den samme debat kendes fra antropologien i forhold til folk som f.eks. Knud Rasmussen (1879-1933), der på mange måder er en parallel til Tang Kristensen, om end Knud Rasmussen nok levede et noget mere eventyrligt liv. Den femte Thule-ekspedition gik jo blandt andet ud på at indsamle »folkeminder« – myter og sagn – fra hele det eskimoiske område for på den baggrund at forsøge at fremstille den oprindelige eskimoiske folkeånd. Dette skulle igen give inuitterne fra den asiatiske side af Beringstrædet til det sydligste Grønland en fælles national eller etnisk identitet. Knud Rasmussen blev fejret og var en folkehelt med sine fantastiske ekspeditioner til de fjerneste egne og mest isolerede folk, så han havde ikke Tang Kristensens problemer med at blive anerkendt af folket. Men også her står indsamleren over for videnskabsmanden som et problem. Og her synes Palle O. Christiansen at være enig med etnologen Kaj Birket-Smith (1893-1977) i, at teorier forgår, mens empirien består. Eller som Palle O. Christiansen udtrykker det: »Primærstoffet er fundamentalt«, om end han her henviser til Tang Kristensens direkte notater fra indsamlingen. Det skal dog tilføjes, at Palle O. Christiansen finder nogle af Tang Kristensens artikler videnskabeligt helt på højde med professorernes.

Og ser man tilbage, er der ikke meget af det analytiske fra slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, der stadig har gyldighed, mens det indsamlede materiale stadig kan anvendes, vel vidende i disse senmoderne tider, at de ikke er personuafhængige. I en epilog ser Palle O. Christiansen på fagets historie i et europæisk perspektiv og tager kritisk afstand fra den sociologisering, der skete i perioden 1960-1990, hvor folkemindeforskningen eller etnologien med inspiration fra den modernistiske antropologi blev samtidig og så på reproduktive, lokale systemer, hvorfor det historiske perspektiv forsvandt. I modsætning hertil sætter Palle O. Christiansen, at hvis man, som det er tilfældet i dag, opfatter verden som

kulturelt kompliceret i stedet for som en mosaik af enhedskulturer, må man igen inddrage historien, og her vil samlingerne af folkeminder sammen med de andre historiske kilder være vigtige for forskningen.

Palle O. Christiansen har skrevet en fortræffelig bog, der både er fagligt interessant og kan læses af alle, der kan fanges af det drama, Tang Kristensens kompromisløse kamp udspiller sig i. Hvis jeg skal komme med nogle kritiske punkter, kunne det være, at bogen kunne have været langt bedre illustreret. Der er alt for mange forsider og billeder af tekster. Der må være store mængder af såvel malerier som fotos, der skildrer de forhold, Tang Kristensen arbejdede under. Og dertil kunne dramaet – Tang Kristensens liv – måske have været fremstillet sammenhængende i stedet for at blive afbrudt af mere generelle faghistoriske afsnit, hvis bogen skal henvende sig bredt. Men det rører ikke ved, at det er en spændende og fagligt meget givtig bog, Palle O. Christiansen har udgivet.

Ole Høiris

Margrét Eggertsdóttir: Icelandic Baroque. Poetic Art and Erudition in the Works of Hallgrímur Pétursson. Oversat af Andrew Wawn. Islandica. A Series in Icelandic and Norse Studies. Vol. LVI. Cornell University Library, 2014. 558 s., $ 65 (vejl.). Illustreret. ISBN: 978-0-935995-16-9.

Om sin navnkundige landsmand Hallgrímur Pétursson (1614-1674) skrev filologen og håndskriftindsamleren Árni Magnússon i 1705 i et brev, at hovedværket, Passionsalmerne, var »bedre end de fleste, hvis ikke alle andre digte skrevet med henblik på sang i det nordlige Europa«. At denne voldsomt høje vurdering faktisk var berettiget dengang og stadigvæk muligvis er det, kan den dansker, som ikke kan læse islandsk, ret nemt overbevise sig om ved at sætte sig ned med Björn Sigurbjörnssons fremragende danske gendigtning (1995). Her bemærker man i tekst efter tekst digterens (og oversætterens) suveræne beherskelse af de sprogligt-poetiske virkemidler, men man mærker også nærværet af et 1600-tals-menneske, for hvem det at meditere over Jesu Kristi lidelseshistorie har været en liflig, daglig pligt og en eksistentiel nødvendighed.

At den islandske befolkning har taget Passionssalmerne til deres hjerter, derom vidner de mere end firs udgaver, der har set dagens lys, siden værket første gang blev trykt i Skálholt 1666. De halvtreds tekster læses hvert år i radioen mellem fastelavn og påske, og på langfredag afsynges de alle i den megalomant mastodontiske Reykjavík-kirke, der bærer ophavsmandens navn.

Kendetegnende for Passionssalmerne, der blev til i 1656-59, mens Hallgrímur var præst i Saurbær på den nordlige kyst af Hvalfjord på det sydvestlige Island, er uanstrengt troskab mod evangeliernes tekst, smukt kombineret dels med erfaringsbaseret transparens og udtryksmæssig prægnans, dels med et indgående kendskab til traditionel islandsk metrik og en suveræn sans for rytme, klang og fyndige rim.

Om disse og mange, mange andre fortrinlige egenskaber ved Hallgrímur Péturssons digtning skrev Margrét Eggertsdóttir for ti år siden en ambitiøs og stofrig doktorafhandling, *Barokkmeistarinn* (2005), som nu, ved en møjsommelig og professionel indsats, foreligger på lydefrit engelsk, formidlet upåklageligt af Andrew Wawn, professor emeritus ved University of Leeds. Et vægtigt og yderst vigtigt kapitel er dermed føjet til den ellers i forvejen omfattende fortælling om barokken i nordisk digtning, og den føromtalte danske læser af Passionssalmerne kan nu få dem føjet ind i deres litterære, sociale, kulturelle og åndshistoriske kontekst.

Hovedsigtet med afhandlingen har været at overveje, i hvilket omfang begreberne 'barok' og 'barokpræg' og 'barokpåvirkning' kan belyse Hallgrímur Péturssons digtning – vel at mærke ikke kun hans salmer, men også hans trøstevers, hans polemisk-satiriske tekster, hans lejlighedspoesi, hans digte over Vanitasmotivet og hans kristne meditationer på prosa: Er Hallgrímur barokdigter, fordi han lever og har sit virke i den æra, der for løst og for bredt betegnes sådan, eller er han samtidig dybt berørt af den tids særlige oplevelses- og følemåde og indforstået med dens tværgående bestræbelse på at demonstrere, at nordeuropæiske sprog som tysk, dansk og svensk sagtens kunne stå sig i sammenligning med såvel klassiske som moderne sprog, ja, tilmed kunne overgå dem, især hvis kompetente digtere havde heldet og dygtigheden til at transformere regler fra traditionel græsk og latinsk metrik til de germanske sprog, hvor jo prosodien bestemmes ikke af stavelseslængde, men tryk?

Spørgsmålet kan koges ned til, hvorvidt begrebet 'barok' i en islandsk sammenhæng er fremmed og i sidste ende umuligt at applicere, eller det tværtimod er velanbragt og kan bruges præcist. Margrét Eggertsdóttir mener tydeligvis det sidste og er derfor nødt til at anvende en del plads på at kontekstualisere Hallgrímur og derudover rekapitulere, hvad man specifikt litterært kan og bør forstå ved 'barok' og 'den barokke tekst'. I sidstnævnte henseende trækker hun tungt på Wilhelm Frieses klassiker *Nordische Barockdichtung* (1968), på Hans-Henrik Krummacher og dennes kritik af den snævre opfattelse af barokken hos Manfred Windfuhr (*Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker*, 1966) og på Eira Storstein og Peer E. Sørensens retorisk-stilistisk anlagte bidrag i *Den*

barokke tekst (1999), men desværre ikke på Erik A. Nielsens kyndige Kingomonografi (2010), endsige samme forskers på flere punkter banebrydende værk *Kristendommens retorik* (2009). Det sidste kan være forståeligt nok, eftersom den disputats, som ligger til grund for den aktuelle udgivelse, blev forsvaret helt tilbage i 2005; men Margrét Eggertsdóttirs internationale orientering har generelt en slagside mod det tyske område, i hvert fald konsulterer hun dér villigt artikler og monografier, hvorimod man, hvor det gælder dansk barok, spises af med referencer til Gyldendals »grønne« (læs: røde) litteraturhistorie, bd. 3, 1983.

Hvad angår det førstnævnte aspekt, kontekstualiseringen, slutter Margrét Eggertsdóttirs arbejde sig til en bred aktuel bestræbelse inden for islandsk filologisk, litterær og lærdomshistorisk forskning i retning af at forkaste forestillingen om det 17. århundrede som et mørkt kapitel kunstnerisk og kulturelt. Hun nævner i den forbindelse specielt Vésteinn Ólason, men bevægelsen har faktisk bestået i en omfattende intellektuel mobilisering og kan måske dateres helt tilbage til Jón Samsonarsons cand.mag.-speciale fra 1960. Frem for som Sigurður Nordal og andre at betone Islands kulturelle anderledeshed bidrager Margrét Eggertsdóttir til omtalte nyorientering ved til stadighed at understrege betydningen af netværksforbindelserne mellem på den ene side islandsk kultur og litteratur og på den anden side hele den europæiske kontekst af lærdom og digtning. Trods sin afsides beliggenhed var Island (ligesom Norge med Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass) i kontakt med de nyeste bevægelser og tendenser. Datidens islandske litterære kultur var højlærd, ja, ind imellem sprænglærd, omfattede oversættelser fra tysk og dansk samt ikke mindst egen dannet digtning på latin, i de seneste årtier kortlagt af bl.a. Sigurður Pétursson.

I deres forsøg på at sætte begreb på tiden mellem Reformation og Oplysning har islandske forskere talt om 'humanismen' og om *lærdómsöld* eller på engelsk the *age of learning,* men Margrét Eggertsdóttir vover at tage skridtet videre og helt op i titlen tale om *Icelandic Baroque*.

Det har hun to gode grunde til – en socialt-kulturel og en stilistisk-æstetisk. For hvis vi, hvad det første angår, forudsætter, at barok er knyttet til en bestemt type samfund, styret af monarki og kirke, og til en kultur, der moralsk og mentalt sigter på at forsone det enkelte menneske med dets plads i den etablerede orden, så forelå der i det 17. århundredes Island forudsætninger for barok. Der eksisterede, vises det i afhandlingens kapitel 4 og 5, en islandsk social og kulturel elite. Trods fraværet af et aristokrati anså visse personer og familier sig for jævnbyrdige med udenlandsk adel – og opførte sig derefter. I denne ramme fik eller tiltog lærde mænd med tilknytning til kirken sig en vigtig rolle at spille som skabere og formidlere af litteratur til befolkningen, undertiden direkte i form af lejlighedstekster,

men altid i form af tekster, der i en eller anden forstand var socialt og institutionelt situerede. Nøglepersoner er her Arngrímur Jónsson (1568-1648), kaldet den Lærde, og Skálholt-bispen Brynjólfur Sveinsson (1605-1675), der menes at have fungeret som en art protektor eller velgører for Hallgrímur i de vanskelige år fra 1637 – da han vendte hjem fra København i følgeskab med en kvinde, der havde været fange eller gidsel i Algier, og som han havde gjort med barn, da han skulle genopdrage hende i luthersk kristendom – og til 1650, da han fik det relativt fede præstekald i Saurbær.

Til underbyggelse af sin anden gode grund til at sige *barok* og ikke *humanismen* eller *den lærde tid* om det århundrede, hvor Hallgrímur Pétursson udviklede sig og udtrykte sig, indkalder Margrét Eggertsdóttir dels en renæssancefigur, pastor Magnús Ólafsson fra Laufás (ca. 1573-1636), dels en vaskeægte barokdigter, Stefán Ólafsson fra Vallanes (ca. 1619-1688), og viser, hvordan den ene fornyr lejligheds- og rejsedigtet ved at gribe tilbage til islandsk litterær tradition, hvorimod den anden eksperimenterer og på grotesk vis leger med stilen, men samtidig hermed genopdager norrøne stilprincipper og afprøver det islandske sprog med rim og originale lydeffekter. Udvendigt kan det lyde, men genuint barokt, det var det for sin tid, og vigtigt bliver det i sammenhængen, fordi der derved dannes en kontrast til barokpoeten over dem alle, selveste Hallgrímur.

Man har så tit hørt den remse, at stilen i barokken bliver et mål i sig selv, og at færdighedsopvisning alt for tit går forud for menneskeligt indhold. Dyrkelsen af rim førte til, at substansen forsømtes og formen blev vigtigst. Denne klagesang forstummer, da Margrét Eggertsdóttir når frem til sin afhandlings egentlige og primære genstand, for Hallgrímur er på samme tid raffineret, kunstfærdig – og forunderligt enkel, nøgen kunne man sige, hvis ikke det for længst var en kliché.

Hvor suveræn en ordmager og hvor seriøs en kristen han var, belyses i indgående læsninger af hans bidrag inden for en vifte af genrer. Højdepunkter nås i læsningerne af hans sørge- eller mindedigt over datteren Steinunn og hans Vanitassalme »Allt einsog blómstrið eina«, der som regel synges hver gang et menneske stedes til hvile på Island. Men Margrét Eggertsdóttir udfolder også overblik og indsigt i sine læsninger af Passionssalmerne, hvor vægten ligeligt lægges på den stilistiske analyse og påvisningen af, hvorledes den enkelte salme skrider frem som en udfoldelse såvel af den fireleddede tekstforståelse som den klassiske retorik.

Afhandlingen afstår klogeligvis fra at klassificere sin monumentale genstand som 'pre-baroque', 'high baroque' eller 'late baroque'. I stedet beskriver den Hallgrímur Pétursson som et ægtefødt barn af sin tid. Fra konklusionsafsnittet fortjener følgende at blive citeret:

> We have seen that far from being an isolated figure as a poet, he was a man of his time in terms of ideas about the world, the position of mankind within that world, the function of poetry, and the nature of poetic beauty. Hallgrímur was an ambitious poet the source of whose ideas lay jointly in native tradition and contemporary European verse (516).

Især dette sidste bliver tydeligere, som afhandlingen skrider frem. Hallgrímur Péturssons poetiske opdagelse var, at den klassiske arv ikke skulle hentes i Hellas og Rom og importeres til islandsk som filtreret gennem tysk og dansk poesi, men allerede fandtes lige for hånden i form af middelalderlig norrøn tradition, bevaret i den islandske kultur. Hvad det gjaldt om, var at udsætte sig for den omgivende virkelighed, gennemtænke det bibelske stof og respektere retorikkens regler, uanset hvad anledningen var. Margrét Eggertsdóttirs bog viser, hvorledes barok netop ved at være situationsafhængig ytring, lejlighedsdigtning, i både konkret og overført forstand, i visse heldige tilfælde har kunnet blive langtidsholdbar litteratur.

Erik Skyum-Nielsen

INDHOLD

Lars Brink og Kjeld Kristensen: Bevingede og ubevingede ord fra dansk revy

Marianne Rathje: Ska det vær nu? Verbale kortformer i regulerede og ikke-regulerede genrer

Flemming Conrad: Oluf Friis' litteraturhistoriske torso – 70 år efter

Markus Floris Christensen: »Vi er alle metaforer for hinanden« En hegeliansk læsning af Inger Christensens *det*

Foruden mindre bidrag og en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-7674-927-9

9 788776 749279

DANSKE STUDIER 2015